

Evaluatieonderzoek

Interventies voor deradicalisering en disengagement
binnen de Dienst Justitiële Inrichtingen

Opdrachtgever
De Dienst Justitiële Inrichtingen
15 april 2021

Rapportage

Deze rapportage presenteert de resultaten uit het evaluatieonderzoek naar het totaalaanbod van bestaande interventies voor deradicalisering en disengagement dat ingezet kan worden voor gedetineerden die verdacht worden van of veroordeeld zijn voor een terroristisch misdrijf en voor gedetineerden die signalen van radicalisering vertonen.

Opdrachtgever

Monique Schippers, Directeur Gevangeniswezen en Vreemdelingenbewaring

Gedelegeerd opdrachtgever

Frank Borst, Programmamanager Aanpak Radicalisering en Extremisme (PARE)

Uitvoerders

RadarAdvies en A.G. Advies

Managementsamenvatting

De Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) heeft een evaluatieonderzoek laten uitvoeren naar het totaalaanbod van interventies voor deradicalisering en disengagement dat ingezet kan worden voor gedetineerden verdacht van of veroordeeld voor een terroristisch misdrijf en voor gedetineerden die signalen van radicalisering vertonen. Het uitgevoerde onderzoek heeft als doel bij te dragen aan de kennis over de inzet en werkzaamheid van het huidige aanbod en biedt handvatten voor het (door)ontwikkelen van nieuwe ofwel bestaande interventies. Daarnaast doet het aanbevelingen voor het verder evalueren van deze interventies in de toekomst.

Onderzoeksvragen

De hoofdvragen van het onderzoek zijn:

- In hoeverre zijn het aanbod en de inzet van bestaande interventies momenteel toereikend? Waar liggen kansen voor doorontwikkeling?
- Wat zijn de succes- en belemmerende factoren om tot een kwalitatief hoogwaardige inzet van de specialistische interventies islamitische filosofie, ideologische spiegelgesprekken en filosofische groepsgesprekken door geestelijk verzorgers te komen?
- Op welke wijze kunnen de effectiviteit en werkzame elementen van (het totaalaanbod van) de interventies in kaart worden gebracht?

Daaraan voegen we nog een vierde vraag toe, die als deelvraag zoveel informatie opleverde dat we deze apart behandelen, namelijk:

- Hoe ziet de wisselwerking tussen bejegening op de Terroristenafdelingen (TA's) en de uitvoering van interventies eruit (en op welke punten versterken deze elkaar)?

Het totaalaanbod aan interventies waar dit onderzoek over gaat beslaat een breed aanbod aan interventies gericht op deradicalisering en disengagement vanuit de DJI zelf, het Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE), Reclassering Nederland (RN) en de Waag. Dit aanbod wordt zowel voor gedetineerden op TA's ingezet als (deels) in reguliere Penitentiaire Inrichtingen (PI's), bij gedetineerden waar zorgen omtrent radicalisering bij bestaan.

Methoden

We hebben een planevaluatie en procesevaluatie van het totaalaanbod uitgevoerd. In de planevaluatie hebben we gekeken of het totaalaanbod als geheel en de individuele plannen van aanpak van de interventies aan de benodigde vereisten voldoen. Met de procesevaluatie is de implementatie en uitvoering van de plannen in de praktijk getoetst.

We hebben daarbij een *mixed methods*-benadering gehanteerd. Deze bestond uit een combinatie van bureauonderzoek (literatuurscan en documentanalyse), veldwerk (interviews en observaties) en actieonderzoek (werksessies).

De respondenten voor dit onderzoek bestonden uit uitvoerders van interventies (geestelijk verzorgers vanuit de DJI, Reclassering Nederland, het LSE en de Waag), gedetineerden, professionals werkzaam op de TA's, beleidsadviseurs vanuit DJI en gemeentelijke casusregisseurs of ambtenaren Openbare Orde en Veiligheid. In totaal namen wij met 54 respondenten semigestructureerde interviews af.

Onderzoeksresultaten en aanbevelingen

De bevindingen en aanbevelingen per onderzoeksvraag geven we onderstaand beknopt weer.

1) *In hoeverre zijn het aanbod en de inzet van bestaande interventies momenteel toereikend? Waar liggen kansen voor doorontwikkeling?*

- Het totaalaanbod is dekkend voor alle door de DJI van belang geachte aandachtsgebieden¹.
- De DJI heeft geen eigen interventies die alle aandachtsgebieden beslaan. Externe aanbieders hebben wel interventies die alle aandachtsgebieden beslaan maar kunnen deze niet (volledig) intramuraal aanbieden. Daarnaast zien we ook dat er sprake is van veel overlap tussen de interventies van externe aanbieders (werken aan dezelfde aandachtsgebieden).
- Er is momenteel geen centraal, makkelijk te genereren en up-to-date overzicht van ingezette interventies. Er worden wel vanuit verschillende interventies en overlegstructuren aantekeningen, verslagen en/of rapportages gemaakt, maar er is ten tijde van het onderzoek nog geen centrale plek waar dit allemaal verzameld is en inzichtelijk is gemaakt. Dat betekent dat deze informatie veelal uit individuele trajectplannen en deelnemerslijsten van interventies gedestilleerd dient te worden, een tijdsintensieve exercitie. Een centraal en up-to-date overzicht vergemakkelijkt de monitoring, bijsturing en evaluatie van het aanbod aan interventies.
- Acties vanuit het MAR (Multidisciplinair Afstemmingsoverleg Resocialisatie) richten zich met name op resocialisatie-afspraken op de aandachtsgebieden, maar leiden beperkt tot de daadwerkelijke inzet van interventies uit het totaalaanbod.
- Er wordt weinig gebruik gemaakt van het reguliere DJI-aanbod aan interventies en er wordt eveneens weinig gebruik gemaakt van het aanbod van externe aanbieders.
- We zien dat veel van de activiteiten die plaatsvinden op de TA's niet vallen binnen het 'totaaloverzicht aan interventies', maar reguliere inzet is vanuit bijvoorbeeld de geestelijk verzorging, vanuit de eigen (DJI) casemanager en psycholoog, of maatwerk / nieuw ontwikkelde activiteiten door TA professionals zijn zoals een voorleesproject.
- Belemmeringen voor inzet interventies:
 - Onder deelnemers aan het MAR en het MDO (Multidisciplinair Overleg) is nog onvoldoende gemeenschappelijke basis van waaruit interventies worden ingezet (onvoldoende bekendheid met het totaalaanbod aan interventies gericht op deradicalisering en disengagement, een breed gedeelde doelstelling en de operationalisering daarvan).
 - Daarnaast vraagt het inzetten van een interventie om medewerking van de gedetineerde, die om verschillende redenen niet altijd gemotiveerd zijn (waaronder gebrek aan vertrouwen in professionals of ontkennen eigen ideologische overtuigingen of psychosociale hulpvraag).
 - Het totaalaanbod gericht op deradicalisering en disengagement is bij veel professionals niet bekend, ook niet bij degenen die hierover mede besluiten nemen in het MAR of MDO. Tevens ontbreekt bij gedetineerden inzicht in het aanbod en wat dit voor hen zou kunnen betekenen.

¹ Het gaat om de volgende aandachtsgebieden: 'Protectieve steun van familie', 'Betrekken sociaal netwerk', 'Persoonlijke identiteit', 'Herinterpretatie van ideologie', 'Praktische leefgebieden op orde', 'Weerbaarheid' en 'Houding en responsiviteit'.

-
- Niet alle interventies zijn overal beschikbaar, of (al) intramuraal in te zetten. Zo heeft de interventie van de Waag geen landelijke dekking en is *Inclusion* van de Reclassering nog niet intramuraal beschikbaar (ten tijde van de interviews in het kader van dit onderzoek).
 - Veel interventies zijn door de coronamaatregelen niet doorgegaan.
 - Kansen voor doorontwikkeling liggen vooral in het beter en effectiever inzetten van bestaand aanbod.
 - Vanuit verschillende professionals en vanuit veel van de gedetineerden is benadrukt dat er meer aandacht nodig is voor specifieke punten binnen de aandachtsgebieden 'praktische leefgebieden op orde', namelijk structurele aandacht voor opleiding en arbeid / dagbesteding en 'protectieve steun familie' (onderhouden van gezonde contacten met het eigen gezin, met kinderen). Daarbij gaat het in eerste instantie niet zozeer om het ontwikkelen van nieuwe interventies, maar meer om het doorontwikkelen van het basisaanbod binnen het TA-regime.
 - Desalniettemin signaleren professionals wel allerlei nieuwe trends op het gebied van extremisme, waardoor een kleine groep respondenten zich afvraagt of daar aanvullende interventies voor ontwikkeld zouden moeten worden: interventies op rechts-, links-extremisme, 'complot-extremisme' en 'anti-overheidsextremisme'. Een andere groep professionals benoemt hierover dat radicaliseringsprocessen veelal langs dezelfde lijnen verlopen en dat het werken aan processen van deradicalisering en disengagement per definitie maatwerk is. Reeds bestaande interventies toepasbaar maken op diverse extremistische doelgroepen, in plaats van nieuw aanbod ontwikkelen, zou volgens hen een passende route zijn.

Aanbevelingen op basis van deze bevindingen zijn:

- Ontwikkel een centraal systeem (database of Excel-bestand) waarin consequent wordt bijgehouden welke interventie is ingezet.
- Ontwikkel factsheets per interventie, waarin wordt aangegeven wat het doel is van de interventie, wie de doelgroep is, op welke aandachtsgebieden de interventie inzet, hoe de opbouw/werkwijze van de interventie is en welke randvoorwaarden van belang zijn bij de interventie.
- Benut het MAR, het MDO, intervisie- en overlegmomenten van TA-professionals om het bestaande aanbod op regelmatige basis onder de aandacht te brengen.
- Breng het aanbod ook bij gedetineerden onder de aandacht, onder andere middels factsheets en gesprekken.
- Zorg ervoor dat het aanbod aan interventies op elke TA even beschikbaar is.
- Investeer vooral in meer gecoördineerde en regelmatigere inzet van bestaande interventies.
- Onderzoek mogelijkheden om de opleidingskansen en arbeidsactiviteiten voor gedetineerden te verruimen.
- Onderzoek verdere mogelijkheden om waardevol en positief contact met familie en het eigen gezin te faciliteren.
- Verken mogelijkheden om een doorlopende lijn tussen interventies te creëren, zodat interventies die intramuraal worden opgestart extramuraal doorgang kunnen vinden zodra de gedetineerde uit detentie komt.

2) *Wat zijn de succes- en belemmerende factoren om tot een kwalitatief hoogwaardige inzet van de specialistische interventies islamitische filosofie, ideologische spiegelgesprekken en filosofische groeps gesprekken door geestelijk verzorgers te komen?*

- De papieren werkelijkheid en de praktijk van deze interventies verschillen. Ook zijn kwaliteitsbouwstenen zoals een duidelijke doelgroepbeschrijving, doelstelling, aanpak, uitvoering, onderbouwing, monitoring en evaluatie van de interventies nog niet volledig of voldoende geëxpliciteerd op papier.
- Het in een vertrouwelijke setting delen en bevragen van denkbeelden heeft meerwaarde voor gedetineerden. Uit de interviewgesprekken en documentatie is een aantal concrete voorbeelden naar voren gekomen waaruit blijkt dat de interventies (een deel van) de deelnemers aan het denken hebben gezet.
- De specialistische interventies worden niet structureel ingezet op de TA's (niet op elke TA, niet een vaste plek op het rooster).
- De belangrijkste bevorderende factoren die bijdragen aan de inzet en uitvoering van de specialistische interventies zijn 1) kennis over dit aanbod aan interventies, 2) de ingang die geestelijk verzorgers dankzij hun standaard dienstverlening al bij gedetineerden hebben, 3) het kunnen creëren van een vertrouwelijke setting waarin de geheimhouding van privé zaken gewaarborgd is zodat deelnemers vrijuit kunnen praten, 4) een maatwerkbenadering van de uitvoerders die aansluit bij de behoeften van gedetineerden en 5) de vrijwillige deelname aan interventies door gedetineerden.
- De belangrijkste belemmerende factoren bij de inzet en uitvoering van de specialistische interventies zijn 1) het gebrek aan (actuele) plannen van aanpak en het inconsistente gebruik van benamingen van interventies in de communicatie naar belanghebbenden toe, waardoor er onbekendheid en verwarring is over de interventies. 2) Er zijn geen eenduidige afspraken tussen de uitvoerders van de interventies en de belanghebbenden binnen de DJI en externe partners over hoe benodigde informatie ten aanzien van duiding en veiligheid wél gedeeld kan worden binnen de kaders van het ambtsgeheim. 3) Het niet hebben van een vaste plek op het wekelijkse rooster, het gebrek aan een geschikte ruimte om de interventie uit te voeren, de afspraken over beveiliging tijdens interventies en de soms plotselinge overplaatsingen van gedetineerden naar een andere TA of PI werken belemmerend om de interventies consequent in te zetten. 4) Uitvoerders geven aan dat het onwenselijk is om deradicalisering als doel van deze interventies te stellen, enerzijds omdat dit onmogelijk op lange termijn zeker te stellen is en anderzijds omdat het weerstand oplevert onder gedetineerden. 5) Afsluitend bestaat er een overtuiging onder uitvoerders dat het documenteren van interventies een maatwerkbenadering en experimenteren zou uitsluiten; gebrek aan dergelijke documentatie vormt een belemmering voor gedegen evaluatie van deze interventies.

Aanbevelingen op basis van deze bevindingen zijn:

- Investeer in uitgebreidere en onderbouwde plannen van aanpak, door gebruik te maken van de kwaliteitsbouwstenen aan de hand waarvan justitiële interventies worden geëvalueerd.
- Ondersteun de uitvoerders met een onderzoeker of onderzoeksbureau om tot plannen van aanpak te komen die aan de kwaliteitseisen voldoen. Dit door de onderzoeker of het onderzoeksbureau te laten ondersteunen op het steviger (wetenschappelijk)

onderbouwen van de interventies en plan- en procesevaluaties op de interventie uit te laten voeren. Deze behoefte hebben de uitvoerders uitgesproken in de werksessies.

- Zorg daarbij voor heldere en tussen Dienst Geestelijke Verzorging (DGV) en de DJI afgestemde doelstellingen en procesbeschrijvingen van de specialistische interventies en communiceer hier vervolgens actief over naar stakeholders binnen de DJI en externe partners.
- Verduidelijk met elkaar (DGV, het hoofd islamitische geestelijke verzorging en de DJI) de rol en competenties van de (expertpool van) islamitisch geestelijk verzorgers omtrent de duiding en informatiedeling van (de)radicalisering.
- Pak de intervisie en bijscholing van geestelijk verzorgers (opnieuw) op.

3) *Hoe ziet de wisselwerking tussen bejegening op de TA en de uitvoering van interventies eruit en op welke punten versterken deze elkaar?*

- Het klimaat op de TA's creëert de randvoorwaarden voor het al dan niet op gang komen van processen van deradicalisering en disengagement en het werken aan resocialisatie.
- De inzet van 'best persons' is zowel cruciaal voor het TA-klimaat als de uitvoering van interventies. Deze professionals zijn in staat om de gedetineerden te bereiken en de benodigde vertrouwensband op te bouwen die zorgt voor responsiviteit (de bereidheid deel te nemen aan interventies, lerend vermogen).
- Uit het onderzoek blijkt dat het contact tussen TA-personeel en gedetineerden zeer wisselend verloopt.
- De TA's hanteren verschillende richtlijnen en hebben deels een ander interventieaanbod, wat tot veel vergelijkingen en soms tot onrust onder gedetineerden leidt.
- Groepsdynamiek op de afdeling en tijdens interventies speelt een grote rol in het werken aan resocialisatie.

Aanbevelingen op basis van deze bevindingen zijn:

- Investeer in vervolgonderzoek naar de bejegening en het klimaat op de TA's en betrek daarin expliciet ook de penitentiair inrichtingswerkers (PIW'ers), om zo een beter en meer compleet beeld te krijgen. In het voorliggende onderzoek zijn door respondenten verschillende zaken benoemd over bejegening en het klimaat op de TA's die mogelijk belemmerend zijn voor goede resocialisatie. Deze kunnen in een vervolgonderzoek verdiepend onderzocht worden, inclusief het perspectief van de PIW'ers daarop, wat in het huidige onderzoek ontbreekt.
- Zorg voor afstemming en meer eenduidigheid over regels tussen de TA's. Gedetineerd zijn op de TA in Vught, De Schie of Zwolle zou niet uit mogen maken voor welke behandeling een gedetineerde krijgt. Dit geldt in algemene zin, waarbij natuurlijk aandacht moet zijn voor diversiteit in populatie die (onderbouwd) een wat andere aanpak kan vereisen, zoals de huidige verdeling van gedetineerden over de TA's op basis van gender.
- Besteed in de bejegening aandacht aan het belang van een respectvolle en positieve benaderwijze, bijvoorbeeld door opleiding of intervisie (zie ook de volgende aanbeveling).
- Besteed aandacht aan leren en reflecteren binnen de organisatie, op alle niveaus. Bijvoorbeeld door binnen de TA's intervisiebijeenkomsten te organiseren tussen verschillende professionals op zowel directie-, management en uitvoerend niveau. Doel daarvan is tweeledig: 1) kennis en ervaring uitwisselen over bevorderende en belemmerende factoren ten aanzien van bejegening 2) draagvlak voor de (papier) visie en onderlinge afspraken creëren.

4) **Op welke wijze kunnen de effectiviteit en werkzame elementen van (het totaalaanbod van) de interventies in kaart worden gebracht?**

- Op basis van de huidige manier van werken is het nog niet mogelijk om effectiviteit of werkzame elementen van de interventies in kaart te brengen:
 - Goed onderbouwde plannen van aanpak met o.a. duidelijke doelstellingen en een onderbouwing van de verandertheorie ontbreken veelal voor de interventies, of zijn alleen een beschrijving van geplande activiteiten;
 - De inzet van interventies wordt niet of versnipperd geregistreerd en gemonitord en wordt niet altijd gekoppeld aan een duidelijke doelstelling die met de interventie beoogd wordt;
 - Interventies worden weinig of niet volledig ingezet, wat het bemoeilijkt ze goed te kunnen evalueren;
 - Sowieso wordt er nog weinig geëvalueerd – en wat er aan evaluaties is gedaan is met name voor de reguliere PI-populatie en betreft met name procesevaluaties. Er wordt niet specifiek geëvalueerd hoe de inzet van deze reguliere interventies verloopt voor TA-gedetineerden (procesevaluatie) en wat hiervan dan de effecten zijn (effectevaluatie).
 - Ook per specialistische interventie vanuit de geestelijke verzorging verschilt de mate van evaluatie sterk, van geen enkele vorm van evaluatie tot procesevaluatie. Tot dusverre hebben nog geen effectevaluaties plaatsgevonden van interventies. Het verkennen hoe dit wel te doen in de toekomst is onderdeel van deze opdracht, waar we onderstaand aanbevelingen voor doen.

Aanbevelingen op basis van deze bevindingen zijn:

- Stel als DJI plan- en procesevaluatie als minimale voorwaarde voor de inzet van interventies. Dit is essentieel om uiteindelijk de werkzame elementen in kaart te kunnen brengen.
- Ondersteun de uitvoerende professionals van (specialistische) interventies bij het opstellen van plan- en procesevaluaties.
- Formuleer met alle betrokkenen (deelnemers MAR-overleg en/of MDO, uitvoerders van interventies) een gezamenlijke visie op effect/succes.
- Vertaal deze gezamenlijke visie naar concrete SMART-doelstellingen per gedetineerde en maak een duidelijke en onderbouwde koppeling met de in te zetten interventies. Zorg voor consequente monitoring om in kaart te brengen in hoeverre deze doelstellingen behaald worden.
- Werk met een duidelijk behandelplan (D&R met eventueel aanvullend plan) waarin dit soort zaken op uniforme wijze geregistreerd worden, zodat over tijd er een grote database aan informatie ontstaat over de werking van specifieke interventies voor verschillende gedetineerden.
- Stel prioriteiten in waar als eerste te beginnen met meer *evidence based* werken. De overstap naar een meer *evidence based* werkwijze is niet van de ene op de andere dag gemaakt.

Executive summary

The Custodial Institutions Agency (Dienst Justitiële Inrichtingen, DJI) has carried out an evaluation of the total range of interventions with regards to deradicalization and disengagement that can be deployed for detainees suspected of or convicted for terrorist offenses and for detainees showing signs of radicalization. The objective of this evaluation research is to contribute to the knowledge on and the effectiveness of the current interventions and offers guidance for the (continued) development of new or existing interventions. It also offers recommendations for further future evaluation of these interventions.

Research questions

The main research questions are:

- To what extent is the current range and use of existing interventions for deradicalization and disengagement for (former) terrorist detainees sufficient? What are possibilities for further development?
- What are success factors and obstacles for arriving at high-quality use of the specialist interventions Islamic philosophy, ideological mirror conversations and philosophical group conversations with spiritual caretakers?
- How can the effectiveness and the success factors of (the total range of) interventions be measured?

We have added a fourth question that rendered rather much information as a sub question:

- What is the interaction between the practice of engagement in Terrorist Units (Terroristen Afdeling, TA) and use of interventions, and on which points do they reinforce each other?

The total range of interventions as discussed in this research, covers a wide selection of interventions aimed at deradicalization and disengagement from the DJI itself, the National Extremism Centre (Landelijk Steunpunt Extremisme, LSE), Dutch Probation Service (Reclassering Nederland, RN) and de Waag (a forensic mental healthcare organization). These interventions are being used both for detainees in Terrorist Units as well as the regular Penitentiary Institutions (PI's) for those detainees where there are concerns about radicalization.

Methods

We have carried out both a plan and process evaluation of the total range of interventions. In the plan evaluation we have examined whether the total range and the individual intervention plans meet the necessary requirements. The execution of these plans in practice has been examined in the process evaluation. We have used a mixed methods approach. This consisted of a combination of desk research (literature scan and document analysis), field work (interviews and observations) and action research (work sessions).

The research participants consisted of intervention implementers (spiritual caretakers within DJI, professionals working for the Dutch probation service (RN), LSE and De Waag), detainees, professionals from the Terrorist Units, DJI professionals working on a strategic and policy level, and municipal civil servants. We have conducted semi-structured interviews with 54 participants.

Research results and recommendations

Below we have described the results and recommendations per research question.

1) *To what extent is the current range and use of existing interventions for deradicalization and disengagement for (former) terrorist detainees sufficient? What are possibilities for further development?*

- The current range of interventions covers all for the DJI important focus areas².
- The DJI itself does not have interventions that cover all focus areas. External providers do have interventions for all focus areas but cannot offer these (fully) intramural. We also notice quite an overlap between the interventions of external providers (coverage of the same focus areas).
- At the moment, there is no central, easy to generate and up-to-date overview of interventions used. Reports and minutes are being made of various interventions and meetings, but at the time of this research, there is no central place where this is being saved and insightfully stored. This means that information often needs to be extracted from individual trajectories and lists of participants of interventions, a time-consuming exercise. A central and up-to-date overview facilitates monitoring, adjustment and evaluation of all available interventions.
- Actions from the MAR (Multidisciplinair Afstemmingsoverleg Resocialisatie - multidisciplinary discussion group on resocialization) mainly focus on resocialization agreements linked to the focus areas but lead to a limited actual use of the available interventions.
- The regular DJI interventions and the interventions by external suppliers are not being used much.
- We notice that many of the activities do not fall within the ‘total range of interventions’ but are regular practice within the work of spiritual caretakers, the own (DJI) case manager and psychologist or are specially/newly developed actions like a reading project.
- Obstacles for the use of interventions:
 - There is no common ground between participants of MAR and MDO (Multidisciplinary Consultation) on the use of interventions (insufficient knowledge of the total range of interventions aimed at deradicalization and disengagement, lack of a widely shared objective and its operationalisation).
 - Furthermore, the use of an intervention requires the cooperation of detainees, who are not always motivated for several reasons (including lack of trust in professionals, or denial of own ideologic convictions or psychosocial needs).
 - The total intervention range aimed at radicalization and disengagement is unknown to many professionals, also to those professionals that co-decide on these interventions in the MAR or the MDO. At the same time, the detainees have no good understanding of the interventions and what these can do for them.
 - Not all interventions are available everywhere or can (already) be used intramurally. For instance, the intervention of de Waag has no national coverage and Inclusion of the Probation Service is not available intramurally (at the time of this research).
 - Many interventions have been cancelled due to the coronavirus measures.

² ‘Family support’, ‘Involving social network’, ‘Personal identity’, ‘Reinterpretation of ideology’, ‘Sufficient practical support’, ‘Resilience’ and ‘Attitude and responsivity’.

-
- Chances for further development lie mainly in a better and more effective use of the existing range of interventions.
 - Several professionals and many detainees have emphasised, that more attention is needed for specific issues within the focus areas ‘sufficient practical support’ (namely structural attention for education and work / daytime activities), and ‘family support’ (maintaining sound contacts with family and children). Not to add new interventions, but rather to further develop the current activities and interventions within the Terrorist Unit regime.
 - Nevertheless, professionals do signal several new trends in the area of extremism which makes a small group of participants wonder whether new/additional interventions should be developed: interventions on right-wing extremism, left-wing extremism, ‘conspiracy-extremism’ and ‘anti-government extremism’. Another group of professionals however mention that radicalization processes usually develop along the same lines and that working on deradicalization and disengagement is by definition customized. In their opinion, a better route would be to ensure already existing interventions are better applied to the various extremism target groups, instead of developing new interventions.

Recommendations based on these findings are:

- Develop a central system (database or excel file) for consequent tracking of intervention types used.
- Develop factsheets per intervention that contain the following information: the purpose of the intervention, the target group, the focus area targeted by the intervention, the structure/method of the intervention and the conditions important for an effective use of the intervention.
- Use the MAR, the MDO and peer consultation (in groups and individually) between Terrorist Unit professionals to regularly increase awareness of the existing range of interventions.
- Raise awareness among detainees of the total range of interventions, e.g. via factsheets and consultations.
- Make sure the total range of interventions is equally available for every Terrorist Unit.
- Invest more in better coordinated and regular use of the existing interventions.
- Explore the possibilities to increase the educational opportunities and working activities for detainees.
- Explore further options to facilitate valuable and positive contact with the family system.
- Explore options to create a continuous line between interventions, in order to continue interventions that started intramurally (inside the prison), extramurally as soon as the detainee is being released.

2) *What are success factors and obstacles for arriving at high-quality use of the specialist interventions Islamic philosophy, ideological mirror conversations and philosophical group conversations with spiritual caretakers?*

- The written plans for these interventions differ from how they are being implemented in practice. Also, quality building blocks have not fully or sufficiently been explicated on paper. Issues that are missing from many of these plans are a clear target group description, objectives, approach, implementation plan, substantiation, and a plan for monitoring and evaluation.

-
- To share and question ideas in a confidential environment has added value for detainees. A number of concrete examples followed from the interviews and documentation, showing that interventions have been food for thought for (some of) the participants.
 - Specialist interventions are not structurally being used in the Terrorist Units (not available in every Terrorist Unit, not at a fixed calendar spot).
 - The most important success factors contributing to the implementation and use of specialist interventions are 1) awareness of the available interventions, 2) the access spiritual caretakers already have to the detainees due to their standard service, 3) to be able to create a confidential setting that guarantees confidentiality of private matters so participants can speak freely, 4) a customised approach matching the needs of the detainees, 5) the voluntary participation by detainees.
 - The most important factors discouraging the implementation and use of the specialist interventions are 1) the lack of (up to date) action plans and the inconsistent use of names of interventions in communication with the persons concerned, which leads to unfamiliarity with and confusion about the interventions. 2) There are no clear agreements between the intervention implementers, the persons concerned within the DJI and external partners on how necessary information regarding screening and safety can be shared within the framework of professional confidentiality. 3) Not having a set date on the weekly calendar, the lack of a suitable location for the intervention and the safety arrangements during the interventions are limiting factors for a consequent use. 4) Implementers mention that it is undesirable to make deradicalization the objective of these interventions; on the one hand because it is impossible to guarantee this in the long term and on the other hand because it leads to resistance by the detainees. 5) Finally, there is a conviction among the implementers that documentation of interventions will inhibit a customised approach and experimenting; lack of such documentation is an obstacle for thorough evaluation of these interventions.

Recommendations based on these findings are:

- Invest in more extensive and thorough action plans by using the quality building blocks by which judicial interventions are evaluated.
- Support the implementers with a researcher or research agency to create actions plans that meet the quality requirements. Have the researcher or research agency support these interventions by more fundamental (scientific) research and carry out plan and process evaluations. This request has been voiced by the implementers in the working sessions.
- Make sure that objectives and process descriptions of specialist interventions are clear and agreed upon by both the Spiritual Care Service (Dienst Geestelijke Verzorging, DGV) and the DJI, and communicate these actively to stakeholders within the DJI and external partners.
- Further clarify together (DGV, head of Islamic spiritual care and the DJI) the role and competencies of the (expert pool of) Islamic spiritual caretakers regarding the screening and information sharing on (de)radicalization.
- Revisit peer-to-peer coaching and education of spiritual caretakers.

3) *What is the interaction between the practice of engagement in Terrorist Units and the use of interventions and on what points do they reinforce each other?*

- The environment in the Terrorist Units creates the conditions for (not) starting processes of deradicalization, disengagement and working on resocialization.

-
- The use of 'best persons' is crucial both for the Terrorist Unit environment and the implementation of interventions. These professionals are capable of reaching out to the detainees and establishing a necessary relation of trust that enables responsiveness (the willingness to participate in interventions, learning ability).
 - Our research shows that the (quality) of contacts between Terrorist Unit staff and detainees vary widely.
 - The Terrorist Units use various guidelines and offer partly different interventions which leads to many comparisons and sometimes anxiety among the detainees.
 - Group dynamics at the unit and during interventions play an important role in the process of resocialization.

Recommendations based on these findings are:

- Invest in follow-up research into the treatment and the environment in the Terrorist Units and explicitly involve the penitentiary institution workers (PIWs) thus getting a better and more complete picture. During this research, participants have mentioned various matters regarding the practices of engagement and the environment in the Terrorist Units that might hinder effective resocialization. These can be further studied in a more in-depth research, including the perspective of PIWs which is missing in the current research.
- Enable coordination and make sure the rules and guidelines are unambiguous for all Terrorist Units. Being detained in a Terrorist Unit in Vught, De Schie or Zwolle should not have an effect on the kind of treatment a detainee receives. Of course, the diversity of the detainee population can require a (substantiated) different approach, such as the current division of detainees in the Terrorist Units based on gender.
- Pay attention to the importance of a respectful and positive approach, for example by education or peer-to-peer coaching for the staff (see also the next recommendation).
- Pay attention to learning and reflecting within the organization, at all levels. For example, by organizing peer-to-peer coaching meetings within the Terrorist Units, including professionals on various levels (board, management and operational). This has a twofold objective: 1) exchange knowledge and experiences on success and limiting factors in the treatment 2) create support for the (written) vision and to come to mutual agreements.

4) *How can the effectiveness and the success factors of (the total range of) interventions be measured?*

- Based on the current way of working it is not possible yet to evaluate the effectiveness and success factors of the interventions.
 - Well-substantiated intervention plans with for example clear objectives and a theory of change are mostly missing for the interventions, or are merely a description of activities planned;
 - The use of interventions is not or partly registered and monitored and is not always linked to a clear objective of the interventions;
 - Interventions are not or rarely used, which hinders evaluation;
 - In general very few evaluations have been conducted. Evaluations that have been conducted are mainly limited to the 'general' detainee population and mostly consist of process evaluations. There have been no evaluations of how interventions work specifically for the detainee population in the Terrorist Units (process evaluation) and what the effects of the interventions are (effect evaluation).

-
- The level of evaluation also varies strongly per specialist spiritual care intervention, from no form of evaluation to process evaluation. So far, we have not seen any effect evaluations of interventions. Giving advice on how to execute these going forward is part of this research project; our recommendations are below.

Recommendations based on these findings are:

- The DJI should make it a minimal condition for interventions to include a plan and process evaluation. This is essential to gain insights on success factors.
- Support the professionals implementing these (specialist) interventions by supporting them in designing plan and process evaluations.
- Formulate a shared vision on effect / success with all parties involved (participants MAR and/or MDO meetings, intervention implementers).
- Translate this shared vision to concrete SMART goals per detainee and make a clear and substantiated link to the interventions. Make sure there is consequent monitoring to track the extent to which these goals are met.
- Work with a clear treatment plan (Detention & Reintegration plan, with possible additional plan) in which these matters are uniformly registered, so that over time a large database is created with insights into the workings of and the effectiveness of specific interventions for various detainees.
- Set priorities on where to start with working more 'evidence based'. The transformation to a more evidence based way of working is not done overnight.

Inhoudsopgave

1	INTRODUCTIE	17
1.1	Aanleiding	17
1.2	Definities en doelgroep afbakening	17
1.3	Doelstelling en onderzoeksvragen	18
1.4	Methoden	19
1.5	Begeleidingscommissie	21
1.6	Leeswijzer	22
2	LITERATUURSCAN EN CONTEXT	23
2.1	Literatuurscan	23
2.2	Ontstaan en ontwikkeling van terroristenafdelingen in Nederland	31
3	TOTAALAANBOD INTERVENTIES GERICHT OP DERADICALISERING/ DISENGAGEMENT	36
3.1	Overzicht totaalaanbod in relatie tot aandachtsgebieden DJI	36
3.2	Werkelijke inzet interventies	44
3.3	Samenwerking rondom inzet interventies	49
3.4	Bevorderende en belemmerende factoren inzet en uitvoering interventies	51
3.5	Behoeften aan doorontwikkeling bestaand aanbod	55
3.6	Behoeften aan aanvullingen op het aanbod	57
3.7	Perspectief gedetineerden op interventieaanbod	58
3.8	Conclusie	61
4	SPECIALISTISCH AANBOD GEESTELIJKE VERZORGING DJI	63
4.1	Introductie	63
4.2	De dienstverlening van islamitische geestelijke verzorging en humanistische geestelijke verzorging op de TA's	63
4.3	Toelichting specialistische interventies	64
4.4	Kwaliteit programma's	66
4.5	Ideologische spiegelgesprekken	66
4.6	Islamitische filosofie	73
4.7	Filosofische groepsgesprekken	76
4.8	Deelname aan interventies: de aantallen	78
4.9	Verbeterpunten specialistische interventies	79
5	WISSELWERKING BEJEGENING EN UITVOERING INTERVENTIES	83
5.1	Algemene kenmerken TA's	83
5.2	Perspectief gedetineerden op bejegening binnen de TA's	85
5.3	Bejegening van gedetineerden door professionals op de TA	89
5.4	Bejegening van gedetineerden door interventie-uitvoerders	89
5.5	Rol van groepsdynamiek van gedetineerden	91
5.6	De wisselwerking tussen bejegening en uitvoering van interventies	91

6	CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	93
6.1	Conclusies en aanbevelingen rondom het totaalaanbod (hoofdvraag 1)	93
6.2	Conclusies en aanbevelingen rondom specialistisch aanbod	97
6.3	Conclusies en aanbevelingen rondom bejegening op de TA's en de wisselwerking met interventies	100
6.4	Conclusies en aanbevelingen rondom evaluatie	102
	BIJLAGE 1: BRONNEN	105
	BIJLAGE 2: RESPONDENTENLIJST	109
	BIJLAGE 3: BEGELEIDINGSCOMMISSIELEDEN EN BETROKKEN ORGANISATIES	110

1 Introductie

Deze rapportage doet verslag van het evaluatieonderzoek naar het totaalaanbod van interventies voor deradicalisering en disengagement dat ingezet kan worden voor gedetineerden verdacht van of veroordeeld voor een terroristisch misdrijf en voor gedetineerden die signalen van radicalisering vertonen. In het geval van een verdenking of veroordeling van een terroristisch misdrijf worden gedetineerden geplaatst binnen één van de drie Terroristenafdelingen (TA's) in Nederland: TA Vught, TA De Schie (Rotterdam) of TA Zwolle. Daarnaast is (een deel van) het aanbod ook beschikbaar om in te zetten voor gedetineerden in reguliere Penitentiaire Inrichtingen (PI's) over wie zorgen omtrent radicalisering bestaan.

1.1 Aanleiding

De Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) heeft op basis van de inventarisatie naar deradicaliserings-, disengagement- en re-integratieprogramma's het advies gekregen om het huidige aanbod aan interventies op gebied van deradicalisering en disengagement binnen DJI te laten onderzoeken dan wel te evalueren (Hordijk, Van der Heide en Geenen, 2018). Dit met als doel meer kennis op te doen over de werkzaamheid van het huidige aanbod en handvatten te bieden voor het (door)ontwikkelen van nieuwe of bestaande interventies. Hieraan ten grondslag ligt de opdracht die de DJI heeft gekregen van Directoraat-Generaal Straffen en Beschermen (DG S&B, onderdeel van het Ministerie van Justitie en Veiligheid) om interventies gericht op disengagement en/of deradicalisering voor deze doelgroep te evalueren en verder te ontwikkelen.

De samenwerkingscombinatie RadarAdvies en A.G. Advies heeft in opdracht van de DJI het onderzoek naar het huidige aanbod van interventies op het gebied van deradicalisering en disengagement uitgevoerd.

1.2 Definities en doelgroep afbakening

We hanteren de **definities** van deradicalisering en disengagement zoals gebruikt in de DJI brede visie op radicalisering en extremisme (2020). DJI baseert zich op de definities van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV). De definities luiden als volgt:

- *Deradicalisering*: het afzweren van het radicale gedachtegoed. Deradicalisering verwijst daarmee naar een cognitieve verandering, dat wil zeggen een verandering in waarden, attitudes en opvattingen (Doosje et al., 2016).
- *Disengagement*: wanneer extremistisch gedrag (activiteiten of uitlatingen) wordt beëindigd zonder dat onderliggende waarden, attitudes en opvattingen veranderen of het radicale gedachtegoed wordt afgezworen, spreken we van disengagement. Dit betekent zoveel als 'zich onttrekken', 'uittreden' of 'afstand nemen' van extremistische netwerken en steun voor extremistisch geweld (Bovenkerk, 2010).

Daarbij wordt geïnvesteerd in deradicalisering en disengagement “om resocialisatie te optimaliseren”, aldus de DJI (Factsheet MAR, jaar onbekend). In de DJI brede visie op radicalisering en extremisme (2020) wordt naast resocialisatie ook de term ‘veilige re-integratie’ gehanteerd, waarbij een re-integratietraject wordt gezien als een traject “waarbij behandeling (rekening houdend met een eventuele persoonlijkheidsproblematiek) en veiligheidsmaatregelen integraal onderdeel zijn van de persoonsgerichte aanpak van de (ex-)gedetineerde waarbij deze – zoveel mogelijk – op elkaar zijn afgestemd”.

Beide termen (resocialisatie en re-integratie) worden in de onderzochte documenten en interviews in het kader van dit onderzoek op inwisselbare wijze gebruikt, waardoor wij ook beide termen hanteren in deze rapportage. In Hoofdstuk 6, conclusies en aanbevelingen, adviseren we een gedeelde definitie van deze term(en) te hanteren.

Voor de term **interventies** hanteren we de definitie zoals door de DJI geformuleerd, namelijk: “Ieder programmatisch aanbod gericht op het bewerkstelligen van deradicalisering of disengagement en dat bijdraagt aan de re-integratie van het individu. Dit aanbod kan bestaan uit zorg en behandeling, educatie en/of re-integratieactiviteiten.”

De **doelgroep** van de interventies die onderzocht zijn, zijn terrorismeverdachten en -veroordeelden die zich op één van de drie terroristenafdelingen in detentie bevinden. Het gaat hierbij om gedetineerden op de TA's in Vught, De Schie en Zwolle waar ten tijde van het onderzoek respectievelijk 27, 10 en 5 personen gedetineerd zaten. Tevens hebben we respondenten in dit onderzoek gevraagd naar het bereik van interventies onder gedetineerden die op reguliere PI-afdelingen zitten en signalen van radicalisering vertonen. Omdat er geen DJI-personeel van deze reguliere PI's is gesproken, kunnen we hier in zeer beperkte mate uitspraken over doen. De hoofdfocus van ons onderzoek ligt bij de drie TA's.

1.3 Doelstelling en onderzoeksvragen

Dit onderzoek draagt bij aan de kennis over de werkzaamheid van het huidige aanbod aan interventies, handvatten voor het (door)ontwikkelen van nieuwe of bestaande interventies en aanbevelingen om de effectiviteit van interventies beter in beeld te brengen. Wij hebben de volgende hoofdvragen met bijbehorende subvragen onderzocht:

1. In hoeverre zijn het aanbod en de inzet van bestaande interventies momenteel toereikend? Waar liggen kansen voor doorontwikkeling?

- a. Overzichtsvraag: Voldoet het totale beschikbare aanbod aan interventies zoals geschetst in de Overzichtsrapportage Interventies aan de behoeftes en vraagstelling uit het veld?
- b. Dekken de interventies de volgende aandachtsgebieden: protectieve steun familie, versterken sociaal netwerk, herinterpretatie van de ideologie, persoonlijke identiteit, weerbaarheid, responsiviteit, praktische leefgebieden op orde?
- c. In hoeverre worden de interventies daadwerkelijk ingezet bij de gedetineerden?
- d. Zijn er knelpunten om tot de inzet van beschikbare interventies te komen?
- e. Waar liggen verbetermogelijkheden?

-
- f. Is er bij de betrokken experts of vanuit de eerdergenoemde aandachtsgebieden behoefte aan aanvullende interventies? Zo ja, waar ligt dan de behoefte?

2. Wat zijn de succes- en belemmerende factoren om tot een kwalitatief hoogwaardige inzet van de specialistische interventies islamitische filosofie, ideologische spiegelgesprekken en filosofische groepsgesprekken door geestelijk verzorgers te komen?

- a. Hoe staat het met de kwaliteit (gedegen programma, deskundige begeleiding, beoordeling deelnemers en betrokken professionals) van de volgende interventies binnen DJI: islamitische filosofie, ideologische spiegelgesprekken en filosofische groepsgesprekken?
- b. Hoeveel gedetineerden hebben aan deze interventies deelgenomen? Hoeveel sessies volgden deze gedetineerden?
- c. Hoe ziet de wisselwerking tussen bejegening op de TA en de uitvoering van interventies eruit en op welke punten versterken deze elkaar?
- d. Wat is nodig om deze interventies verder te ontwikkelen?
- e. Wat is nodig om de uitvoerende experts te versterken?

3. Op welke wijze kunnen de effectiviteit en werkzame elementen van (het totaalaanbod van) de interventies in kaart worden gebracht?

- a. Is het mogelijk de effectiviteit of de werkzame elementen van de interventies te onderzoeken binnen de huidige setting?
- b. Wat is nodig om de effectiviteit of werkzame elementen van de interventies te onderzoeken binnen de huidige setting?
- c. Welke aanvullende (beleids-, proces-, of uitvoerings)maatregelen en/of benodigdheden zijn nodig om de effectiviteit of werkzame elementen van de interventies te kunnen onderzoeken?

1.4 Methoden

Onze onderzoeks aanpak kenmerkt zich door het uitvoeren van een plan- en procesevaluatie aan de hand van een *mixed methods*-benadering.

De planevaluatie toetst of de plannen achter de interventies aan de benodigde vereisten voldoen. Ook hebben we daarmee onderzocht of het totaalaanbod als geheel aan de benodigde vereisten voldoet (i.t.t. aandachtsgebieden en behoeften uit het veld). Met de procesevaluatie hebben we de implementatie en uitvoering van de plannen in de praktijk getoetst.

Om een plan- en procesevaluatie voor het aanbod aan interventies uit te voeren, hebben we een combinatie van verschillende methoden gehanteerd: een literatuurscan, documentanalyse, interviews, observaties en werksessies. Onderstaand volgt per methode een korte toelichting.

Literatuurscan

We hebben voorafgaand aan het veldwerk een literatuurscan uitgevoerd aan de hand van actuele en relevante studies over interventies gericht op deradicalisering en disengagement, het voorkomen van recidive, bejegening en *'best persons'*, en naar het evalueren van

interventies voor deradicalisering en disengagement. Op basis hiervan hebben wij de topiclijsten voor interviews en een evaluatiekader opgesteld om de plannen van aanpak van de interventies te toetsen.

Documentanalyse

Aan de hand van een documentanalyse hebben we een planevaluatie van de interventies uitgevoerd en de brede context en achtergrond waarbinnen de interventies zich afspelen bestudeerd. Tevens hebben we hieruit (deels) informatie vergaard over de aantallen deelnemers bij verschillende interventies. De gebruikte documenten staan vermeld in de bronnenlijst.

Interviews

Middels interviews met uitvoerders van interventies (met geestelijk verzorgers vanuit de DJI, Reclassering Nederland, het LSE en de Waag), gedetineerden, professionals werkzaam op de TA's, beleidsadviseurs vanuit de DJI en gemeentelijke casusregisseurs en ambtenaren Openbare Orde en Veiligheid (OOV) hebben we een procesevaluatie uitgevoerd en aanvullende informatie voor de planevaluatie opgehaald.

We hebben in goed overleg met de opdrachtgever een selectie van respondenten gemaakt.

Deze selectie is gemaakt op basis van de volgende criteria:

- Een goede afspiegeling van het betrokken veld, namelijk gemeenten en externe aanbieders van interventies. Bij gemeenten is een selectie gemaakt van bij het MAR (Multidisciplinair Afstemmingsoverleg Resocialisatie) betrokken gemeenten, met daarbij een spreiding in gemeentegrootte, geografische ligging en aantal casussen. Bij de externe aanbieders van interventies (LSE, de Waag en Reclassering Nederland) is een selectie gemaakt van respondenten zodat de organisaties zowel op management als uitvoerend niveau vertegenwoordigd werden.
- Bij DJI-personeel is een selectie gemaakt zodat er zowel een spreiding is over de drie TA's (Zwolle, Vught, de Schie) als in het type functionarissen dat betrokken is bij het ten uitvoering brengen van interventies (management, psychologen, casemanagers, maatschappelijk werkers, onderwijzers en PIW'ers). Omdat we drie specifieke interventies vanuit de geestelijk verzorgers hebben onderzocht, hebben we daarnaast relatief veel geestelijk verzorgers van de verschillende TA's gesproken.
- Ten slotte hebben we bij de gedetineerden ook gekozen voor een spreiding over de verschillende TA's, waarbij gedetineerden zich zelf konden aanmelden voor deelname aan het interview. We hebben daardoor een redelijk divers scala aan gedetineerden gesproken, kijkend naar leeftijd, geslacht en duur van detentie. Echter kan er wel sprake zijn geweest van een zelfselectie-bias, waardoor een bepaald type gedetineerde oververtegenwoordigd is in de interviews (bijvoorbeeld degenen die graag verandering willen zien in de manier waarop resocialisatie georganiseerd wordt en/of die openstaan voor gesprekken met (vrouwelijke) externen).

In totaal namen wij met 54 respondenten semigestructureerd interviews af. De geanonimiseerde respondentenlijst is opgenomen in bijlage 2. De concept-topiclijsten voor de interviews zijn vooraf ter goedkeuring aan de begeleidingscommissie van dit onderzoek voorgelegd.

Observaties

Wat observaties betreft liepen de interventies van geestelijke verzorging veelal niet gedurende de looptijd van het onderzoek. Daarnaast was het in verband met de coronamaatregelen niet mogelijk om aan te sluiten bij dagbestedingsactiviteiten. Wel hebben we rondleidingen gekregen op de drie TA's, waardoor we meer inzicht hebben gekregen in de fysieke omgeving en korte gesprekjes met medewerkers aldaar hebben kunnen voeren.

Werksessies

Na afloop van de dataverzameling zijn in twee online werksessies de voorlopige resultaten gepresenteerd aan en getoetst bij een vertegenwoordiging van de uitvoerders van interventies, TA-professionals, DJI-beleidsadviseurs, gemeentelijke casusregisseurs en OOV-ambtenaren. Met de aanwezigen gingen we actief in op wat deze resultaten betekenen voor de doorontwikkeling van het interventieaanbod in de praktijk. De werksessies hadden als doel de onderzoeksresultaten te toetsen en te verrijken en gedragen aanbevelingen voor de praktijk te ontwikkelen.

Methodologische beperkingen

Dit onderzoek kende een aantal methodologische beperkingen, die we hieronder kort schetsen:

- Zoals eerder genoemd ligt de focus van dit onderzoek op interventies die op de TA's worden ingezet. Over de inzet en uitvoering van interventies gericht op deradicalisering en disengagement in reguliere PI's kunnen we op basis van dit onderzoek dus in zeer beperkte mate wat zeggen – en alleen gebaseerd op wat extern betrokkenen (zoals interventie- uitvoerders of gemeenten) daarover zeggen. Er is geen DJI-personeel van reguliere PI's gesproken.
- In verband met de coronamaatregelen hebben wij niet kunnen observeren op de TA's of tijdens de uitvoering van interventies. We hebben hierdoor alleen een beeld van de uitvoering van de interventies kunnen verkrijgen op basis van de interviews en documentanalyse. Een beeld van de bejegening van gedetineerden is verkregen door interviews.
- Daarnaast hebben we het perspectief van penitentiair inrichtingswerkers (PIW'ers) beperkt in beeld kunnen brengen: we hebben tijdens veldbezoeken met enkele PIW'ers gesproken op korte en informele momenten. We hebben hierdoor geen compleet beeld van de bejegening op de TA's kunnen schetsen, waar PIW'ers een grote rol spelen. Dit was ook geen onderdeel van de originele onderzoeksaanpak (waar bejegening een kleiner thema in vormde). Op basis van de opgedane inzichten doen we wel aanbevelingen voor vervolgonderzoek waarbij PIW'ers wel betrokken worden (zie hoofdstuk 6).
- Doordat het interventieaanbod onder gedetineerden veelal niet bekend was en het sowieso relatief weinig ingezet is, hebben we in de interviews met gedetineerden maar zeer beperkt data op kunnen halen over hoe zij de interventies hebben ervaren.

1.5 Begeleidingscommissie

Voor dit onderzoek is ook een begeleidingscommissie aangesteld, die adviserend heeft opgetreden in verschillende fases van dit onderzoek, namelijk bij het komen tot de definitieve onderzoeksaanpak (inclusief selectie respondenten, literatuurlijst, opstellen topiclijsten), het

bespreken van de voortgang van het onderzoek en de eerste bevindingen (voorafgaand aan de werksessies) en ten slotte bij de conceptrapportage. De lijst van deelnemers aan de begeleidingscommissie is te vinden in bijlage 3. Wij zijn alle leden zeer erkentelijk voor hun bijdrage.

1.6 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 presenteren we de literatuurscan en beschrijven we de context waarbinnen dit onderzoek zich afspeelt. In hoofdstuk 3 beantwoorden we de eerste hoofdvraag en bijbehorende deelvragen over het totaalaanbod aan interventies. Vervolgens gaan we in hoofdstuk 4 in op de specialistische interventies vanuit islamitische geestelijke verzorging en humanistische geestelijke verzorging. Daarna gaan we in hoofdstuk 5 in op de resultaten die gaan over de rol van bejegening op de TA's en de wisselwerking met de uitvoering van interventies. Tot slot beschrijven we in hoofdstuk 6 de conclusies en aanbevelingen van dit onderzoek.

2 Literatuurscan en context

Er is steeds meer literatuur beschikbaar over hoe interventies die deradicalisering of disengagement beogen, het beste geëvalueerd kunnen worden. Welke indicatoren zeggen bijvoorbeeld iets over effect? En hoe kunnen randvoorwaarden en werkzame elementen geanalyseerd worden? Tevens zijn er relevante studies gedaan naar het meten van het effect van interventies, zoals die van Cherney & Belton (2019), DGAP (2020), RAN (2019), Van der Heide & Schuurman (2018) en Gielen (2018, 2020a en b). Inmiddels is duidelijk, dat de effectiviteit van interventies gericht op deradicalisering en disengagement niet alleen afhangt van de kwaliteit van de interventie zelf, maar ook van de professionals die de interventie uitvoeren: de *'best people'* (Koehler, 2016; Doosje & Hallich, 2017; Gielen, 2020; Dijkman, 2021). Op basis van deze studies zijn indicatoren af te leiden waar deze professionals aan moeten voldoen, willen zij effectief zijn.

Als onderdeel van deze opdracht hebben wij met een literatuurscan actuele en relevante wetenschappelijke bronnen geanalyseerd ten aanzien van interventies gericht op deradicalisering en disengagement. Voorafgaand aan het onderzoek hebben we een lijst opgesteld van relevante en actuele literatuur over **interventies** gericht op deradicalisering en disengagement, over het **evalueren** van interventies gericht op deradicalisering en disengagement en literatuur in relatie tot **professionals en bejegening** in het kader van deradicalisering en disengagement. Deze lijst hebben we voorgelegd aan de begeleidingscommissie van het onderzoek. Op basis hiervan is besloten tevens een aantal studies toe te voegen over het voorkomen van recidive in het algemeen en over bejegening in het gevangeniswezen.

Het gaat hierbij niet om een uitputtend literatuuronderzoek, maar een scan waarbij relevante en/of actuele literatuur beknopt is samengevat. Deze informatie is vervolgens vertaald naar zowel een kader voor de topiclijsten voor de interviews, als naar een kader voor de planevaluatie van de verschillende interventies.

2.1 Literatuurscan

Literatuur over interventies gericht op deradicalisering en disengagement

Er zijn diverse bronnen beschikbaar over welke (combinatie van) interventies het beste ingezet kan/kunnen worden als onderdeel van de aanpak van deradicalisering en disengagement bij personen. Deze interventies staan ook wel bekend als 'exit-interventies'.

'Exitprogramma's' is de brede term voor activiteiten gericht op deradicalisering, disengagement, rehabilitatie of re-integratie van extremisten gedurende verschillende fases van het radicaliseringsproces ter voorkoming van verdere radicalisering of uitreizen, tijdens detentie en/of na detentie. In de Nederlandse (gemeentelijke) praktijk staat deze aanpak ook wel bekend als de persoonsgerichte aanpak (PGA).

Hoewel er weinig empirisch onderzoek is gedaan naar de effectiviteit van exitprogramma's, kunnen uit de studies die wel beschikbaar zijn een aantal lessen worden getrokken. Zo weten we bijvoorbeeld dat het belangrijk is een programma op maat te ontwikkelen en dat dit vraagt

om een holistische benadering binnen een langetermijnperspectief (RAN, 2020; Gielen, 2019; ICSR, 2012; Schuurman & Bakker, 2016; Weggemans & De Graaf, 2017; AEF, 2018; Colliver et al., 2019).

Demant, Slootman, Buijs & Tillie (2008) hebben de holistische en integrale benadering eveneens benadrukt. Zo stellen zij dat exitprogramma's voor jihadisten teveel zijn gefocust op theologische en ideologische factoren en dat als gevolg daarvan de affectieve factoren (familie en netwerk) en praktische factoren (wonen en werk) onvoldoende worden meegenomen (*ibid.*: 181). Het belang van dergelijke praktische factoren wordt onder andere benadrukt in het onderzoek van Webber et al. (2018), waaruit bleek dat het verhogen van gevoelens van eigenwaarde door bijvoorbeeld opleiding of het trainen van professionele vaardigheden, de kans verhoogt op succesvolle deradicalisering. Het belang van een positief alternatief netwerk wordt daarnaast benadrukt door inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Uit hun gezamenlijk onderzoek blijkt namelijk dat de meeste terugkeerders uit Syrië actief blijven in het jihadistische netwerk in Nederland (NCTV, 2016). Het creëren van een alternatief netwerk zowel online als offline, lijkt belangrijk om te voorkomen dat mensen weer in het extremistische netwerk worden gezogen (Gielen, 2018). Kortom, exitprogramma's zouden moeten bestaan uit een integrale maatwerkaanpak, waarin alle factoren, normatief, affectief en praktisch, zijn geïncorporeerd (Demant et al, 2008; Weggemans & De Graaf, 2017; Koehler, 2016). Wat we in ieder geval weten is dat enkel het toepassen van administratieve of strafrechtelijke maatregelen niet effectief is (AIVD, 2016; Uitermark, Gielen & Ham, 2012).

Een maatwerkaanpak met een combinatie van verschillende interventies wordt ook onderschreven door het *Radicalisation Awareness Network Centre of Excellence* (hierna: RAN CoE). Binnen het RAN CoE van de Europese Commissie wisselen professionals uit Europa al jarenlang lessen uit op het gebied van exit-interventies. Naast de maatwerkaanpak geeft RAN CoE (2020) aan dat exit vraagt om een langetermijnbenadering bestaande uit interventies zoals coaching, psychologische hulpverlening, theologische interventies en praktische begeleiding op bijvoorbeeld het gebied van scholing, wonen en werk. Daarnaast is het ook erg belangrijk dat het gezin en het bredere netwerk wordt betrokken bij exit (RAN, 2020).

Om te weten of interventies hun doel bereiken is het nodig te kijken naar de werkzame elementen van een aanpak. De werkzame elementen zijn de mechanismen die als het ware onder de interventie liggen en die tot de gewenste uitkomsten leiden (Pawson & Tilley, 1997: 66, 2004: 6). Met betrekking tot exitprogramma's zijn de volgende mechanismen van belang (Gielen, 2018; Hordijk, Van der Heide, & Geenen, 2018; Hordijk, 2019):

- Individuele coaching: kan empathie, zelfvertrouwen, relatievaardigheden, verantwoordelijkheidsgevoel en reflectievermogen stimuleren;
- Religieuze en ideologische begeleiding: kan de aantrekkelijkheid van het extremistische narratief reduceren;
- Praktische ondersteuning: draagt bij aan een stabiele omgeving en een dagelijkse routine, wat bijdraagt aan meer zelfredzaamheid;
- Psychologische hulpverlening: kan existentiële vragen en problemen op het gebied van geestelijke gezondheid (angst, trauma, depressie) behandelen en zo bijdragen aan een verbeterde mentale weerbaarheid;

-
- Familie en netwerkondersteuning: draagt bij aan het creëren van een positief alternatief netwerk om zodoende de aantrekkingskracht van het extremistische netwerk weerstand te bieden en beschermende factoren te stimuleren;
 - Bestuurlijke en strafrechtelijke maatregelen: als opzichzelfstaande maatregelen zijn deze niet effectief, maar ze kunnen de randvoorwaarden creëren om de invloedssfeer van het extremistische netwerk in te dammen (bijvoorbeeld een gebiedsverbod, verbod op sociale media et cetera).

Omdat exitprogramma's het best lijken te werken in een vrijwillig kader, is de volgorde waarop interventies worden ingezet van groot belang, onder andere om zo vanuit een laagdrempelige ingang te kunnen werken aan een vertrouwensrelatie. Op de eerste plaats is praktische sociaaleconomische ondersteuning zoals schuldhulpverlening of hulp bij terugkeer naar school of werk van belang. Dat kan helpen bij het creëren van een vertrouwensband met het individu. Vervolgens is (het creëren van) een veilige stabiele familierelatie vaak randvoorwaarde voor coaching, zelfreflectie en psychologische hulpverlening. Daaropvolgend is focus op het creëren van een alternatief sociaal netwerk cruciaal als compensatie voor het eventuele verlies van het extremistische netwerk en als buffer tegen de druk vanuit het extremistische netwerk op het moment dat iemand probeert uit te treden (Gielen, 2020a en c).

Literatuur over recidive voorkomen

Naast literatuur over deradicalisering en disengagement, is er een zeer omvangrijke aanwezigheid van literatuur over het voorkomen van recidive in het algemeen. Daardoor weten we wat de basisvoorwaarden zijn die een succesvolle re-integratie helpen bevorderen en/of recidive helpen verminderen. De vijf basisvoorwaarden voor succesvolle re-integratie die door het Ministerie van Justitie en Veiligheid zijn genoemd in de visie op gevangenisstraffen uit 2018 zijn:

- Wonen
- Werk en inkomen
- Schuldenaanpak
- Identiteitsbewijs
- Zorg en zorgverzekering

Sinds 2019 wordt daar consequent een zesde, 'het opbouwen of versterken van een positief ondersteunend sociaal netwerk', aan toegevoegd. De ondersteuning bij praktische leefgebieden alsmede het opbouwen dan wel versterken van een positief ondersteunend sociaal netwerk kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan het voorkomen van recidive in het algemeen. Dit zijn eveneens belangrijke principes indien men een bijdrage wil leveren aan deradicalisering en disengagement.

Uit de literatuur over criminaliteit en effectieve interventies om recidive te voorkomen, is daarnaast een aantal 'What Works beginselen' te onderscheiden. In de jaren negentig bundelden de Canadese onderzoekers Don Andrews en James Bonta inzichten uit het onderzoek naar 'wat werkt' in het zogenaamde *Risk – Need – Responsivity (RNR)* model. Zij formuleerden principes die belangrijk zijn om effectief te werken aan recidivereductie. In de eerste publicaties over het RNR-model stonden drie principes centraal (Andrews, Bonta &

Hoge, 1990), waarin in de loop der jaren met aanvullend onderzoek nieuwe inzichten aan zijn toegevoegd:

1. **Het risicobeginsel (risk):** de interventie moet in duur en intensiteit afgestemd worden op de ernst van de problematiek en de hoogte van het recidiverisico van de individuele dader. Hoe hoger het recidiverisico, des te frequenter, langer en indringender de behandeling dient te zijn. Onderzoek wijst uit dat het intensief behandelen van delinquenten met een laag recidiverisico averechts werkt en kan leiden tot een stijging van het recidiverisico (Bonta, Wallace-Capretta, & Rooney, 2000). Als we dit relateren aan deradicalisering en disengagement, is het zeer belangrijk om vooraf een goede risicotaxatie te maken van iedere gedetineerde.
2. **Het behoeftebeginsel (need):** een interventie kan alleen effectief zijn als deze inhoudelijk aansluit op de factoren die verklaren waarom de dader delict(en) pleegde en/of de factoren die recidive voorspellen. Dit vraagt dus om inzicht krijgen in welke factoren hebben bijgedragen aan het plegen van een delict. Uit onderzoek weten we inmiddels ook dat er een minder grote kans bestaat dat iemand recidiveert, wanneer de interventie(s) gericht zijn op meerdere risicofactoren (Gendreau, French, & Taylor, 2002). Met deze kennis in het achterhoofd is het bij deradicalisering en disengagement niet alleen belangrijk een risicotaxatie te maken. Het is nadrukkelijk ook van belang het levensverhaal van iemand in kaart te brengen. Waarom is iemand geradicaliseerd? Welke verschillende factoren hebben aan het radicaliseringsproces bijgedragen? Hoe kunnen deze factoren zoveel mogelijk worden behandeld of geneutraliseerd? Inzicht is nodig in risico- en beschermende factoren. Dat zijn factoren die bescherming bieden tegen (verdere) radicalisering, zoals een positief en steunend familienetwerk. Het verder versterken van beschermende factoren draagt bij aan het helpen voorkomen van recidive (Andrews & Bonta, 2010).
3. **Het responsiviteitsbeginsel (responsivity):** de interventie dient afgestemd te worden op de leerbaarheid van de individuele deelnemer en de mate waarop iemand bereid is om mee te werken aan een interventie. In algemene zin zijn cognitief- en gedragstherapeutische interventies de meest effectieve methoden om individuen nieuwe gedragingen aan te leren. Bij het ontwikkelen en uitvoeren van interventies dient echter ook rekening te worden gehouden met persoonlijke eigenschappen van de individuele deelnemer zoals: interpersoonlijke gevoeligheid, probleembesef, motivatie, verbale capaciteit, cognitieve rijpheid, leerstijl en waarden. Als we dit vertalen naar deradicalisering en disengagement dan vraagt dit principe om goed inzicht te krijgen in iemands persoonlijkheid en leervermogen. Uit onderzoek weten we dat er onder geradicaliseerden een hoge prevalentie is van psychiatrische en psychosociale problematiek (Weenink, 2015 en 2019; Thijs, Rodermond & Weerman, 2018; Gielen, 2020c). Bepaalde interventies zullen minder geschikt zijn voor bijvoorbeeld geradicaliseerden met PTSS, borderline of een verstandelijke beperking.

Het onderzoek naar de vraag wat werkt gaat nog steeds door. Nieuwe inzichten worden gaandeweg toegevoegd aan het RNR-model, waaronder het belang van behandelmodaliteit (interventie gestoeld op een deugdelijke wetenschappelijke theorie), professionele kwaliteit (uitvoering door professionals die zijn opgeleid en over de noodzakelijk competenties

beschikken) en programma-integriteit (de interventie wordt uitgevoerd zoals ontworpen) (Andrews & Bonta, 2010).

Literatuur over bejegening en ‘best persons’

Uit de zojuist besproken ‘*What Works* beginselen’ is onder andere naar voren gekomen dat het professionaliteitsbeginsel van belang is. Bij de inzet van interventies draait het niet alleen om ‘wat werkt’, maar ook ‘wie werkt’. Professionals die interventies uitvoeren dienen over de juiste opleiding en competenties te beschikken. Voor professionals die zich op dit moment bezighouden met deradicalisering en disengagement, zijn helemaal geen kwaliteitsstandaarden. Uit de beperkte studies die naar dit onderwerp zijn gedaan weten we dat ‘best persons’ cruciaal zijn voor de effectiviteit van interventies voor deradicalisering en disengagement. Cruciale randvoorwaarden voor ‘best persons’ zijn: ervaring met en kennis van de doelgroep, het vermogen om een vertrouwensband met geradicaliseerde individuen en hun familieleden op te bouwen en het vermogen te acteren op een complex politiek schaaqbord van verschillende organisaties. Wat in alle buitenlandse interventies en programma’s met name naar voren komt, is de noodzaak tot langdurig commitment van een persoon of organisatie aan de verdachte of gedetineerde, bij voorkeur iemand die zowel tijdens als na detentie kan worden ingezet. Het hebben van een vast aanspreekpunt door alle fasen van het strafrechtelijk traject heen en daarna is dus van cruciaal belang. Daarbij is ook de vertrouwensband tussen de vertegenwoordiger van een organisatie en de persoon met een extremistische achtergrond essentieel. Zeker gezien de hoeveelheid aan actoren die betrokken zijn bij geradicaliseerde personen kan gesteld worden: zonder vertrouwd gezicht geen stevige basis voor re-integratie, disengagement en deradicalisering van een individu. Het is verder van belang dat het ‘vertrouwde gezicht’ eraan bijdraagt dat het individu een (hernieuwde) vertrouwensband opbouwt tussen de persoon en zijn/haar familie. Idealiter ontstaat zo een driehoek waarbij het vaste aanspreekpunt samen met een vertrouwd familielid een ondersteunend netwerk vormt voor het individu (Hallich & Doosje, 2017; Koehler, 2016; Gielen, 2020a en c; Dijkman, 2021; RAN, 2019).

Uit de algemene literatuur over bejegening in het gevangeniswezen weten we dat procedureel rechtvaardige bejegening van gedetineerden door gevangenispersoneel van groot belang is voor het bereiken en behouden van orde in de PI’s en voor het verminderen van psychische problemen onder gedetineerden. Een oneerlijke en inhumane bejegening van gedetineerden door gevangenisautoriteiten kan resulteren in weerstand bij en misdragingen van gedetineerden. Een procedureel rechtvaardige bejegening van gedetineerden is in die zin niet alleen humaan, maar ook effectief (Beijersberg, 2014). Dit betekent dat er in detentie rechtvaardige (bijvoorbeeld onpartijdige en consistente) procedures worden toegepast, gedetineerden respectvol en humaan worden behandeld en de omgang van penitentiaire inrichtingswerkers (PIW’ers) met gedetineerden positief en constructief is.

Als we dit toepassen op de terroristenafdelingen is het van belang dat er sprake is van een respectvol en humaan beleid dat uniform en consistent is op de verschillende TA’s. De procedurele rechtvaardigheidsliteratuur stelt dat de volgende elementen essentieel zijn om een procedureel rechtvaardig detentieklimaat te creëren: (a) geef gedetineerden de gelegenheid hun visie te geven voordat beslissingen worden genomen door het gevangenispersoneel, (b) gevangenispersoneel moet handelen op basis van de regels en moet

deze regels consistent toepassen zonder vooroordelen en (c) gedetineerden moeten met respect en waardigheid worden behandeld door het gevangenispersoneel (Beijersberg, 2014). Gedetineerd zijn op de TA in Vught, De Schie of Zwolle zou niet uit mogen maken als het gaat om de bejegening van gedetineerden. Daarnaast is het van belang dat er een goede mix is van mannelijke en vrouwelijke PIW'ers die het belang van resocialisatie onderschrijven. Uit het onderzoek van Beijersberg (2014) blijkt namelijk ook dat op afdelingen waar meer vrouwelijke PIW'ers werkzaam zijn een hogere mate van procedurele rechtvaardigheid wordt ervaren en dat gedetineerden positiever oordelen over hun relaties met PIW'ers wanneer laatstgenoemden positief staan tegenover resocialisatie.

Literatuur over het evalueren van deradicalisering en disengagement

Wetenschappelijk is aangetoond dat het veelal lastig is om echte deradicalisering onder individuen te realiseren. Zeker op de korte termijn, omdat werkelijke deradicalisering soms een jarenlang proces is. Realistischer is te streven naar een proces van disengagement, wat minder is gericht op het veranderen van extremistische attitudes, maar juist is gericht op het verminderen van extremistisch gedrag en het losweken van het extremistische netwerk (Schuurman & Bakker, 2016; Van der Heide & Schuurman, 2018).

Uit onderzoek over het evalueren van antiradicaliseringsbeleid (ESS, 2019; Gielen, 2020a) en over het specifiek evalueren van deradicalisering en disengagement (Cherney & Bolton, 2019; DGAP, 2020; Gielen, 2018 en 2020a, b en c), weten we dat het belangrijk is om bij het evalueren van interventies gericht op deradicalisering en disengagement onderscheid te maken in de stappen die gevolgd moeten worden voorafgaand aan de evaluatie (zoals doelstellingen scherp formuleren, evaluatiemomenten plannen en budget reserveren) en tijdens de daadwerkelijke uitvoering van de evaluatie.

Op het moment dat men interventies ten behoeve van deradicalisering en disengagement wil evalueren is het belangrijk om de volgende zaken aan de voorkant te organiseren:

- 1. Een uitgewerkt projectplan van uitvoerders van de interventies.** Veelal worden interventies t.b.v. deradicalisering en disengagement uitgevoerd, zonder dat hier een uitwerkt en onderbouwd projectplan (een zogenaamde planevaluatie) aan ten grondslag ligt. Er worden veelal vage en ruim te interpreteren doelstellingen geformuleerd ('deradicalisering'); zonder duidelijk doelgroepbeschrijving met in- en exclusiecriteria ('radicalen' of 'gedetineerden'); geen wetenschappelijke onderbouwing en geen duidelijke methodiekbeschrijving. Zonder een dergelijk projectplan is het onmogelijk om uiteindelijk effectiviteitsonderzoek te doen. Kortom, om aan te kunnen tonen of beleid en de uitvoering hiervan werkt, hebben beleidsmakers een grondig projectplan van hun uitvoerders nodig. Hiervoor kan o.a. gebruik gemaakt worden van gratis beschikbaar gestelde formats in de *Toolkit Evidence Based Werken ter Preventie van Radicalisering* (www.toolkitevidencebasedwerken.nl). Het is daarbij nodig minimaal het volgende op te nemen in een projectplan:
 - Welke doelstellingen en specifiek ook welke subdoelstellingen men wil bereiken;
 - Welke interventies daarvoor ingezet worden;
 - Wie de doelgroep van de interventie is, inclusief heldere in- en exclusiecriteria;

-
- Welke methodieken daaraan ten grondslag liggen en in hoeverre deze ook *'evidence based'* zijn;
 - Op welke wetenschappelijke onderbouwing deze methodiek is gebaseerd. Beschrijf hiervoor een zogenaamde *'theory of change'*. De volgende vragen kunnen daarom behulpzaam zijn bij dit proces. Waarom denkt u dat de interventie die u wilt implementeren een bijdrage kan leveren aan deradicalisering & disengagement? Welke specifieke elementen uit de interventie kunnen helpen om de doelen te bereiken? Welke bestaande kennis uit de ervaringspraktijk of wetenschap ondersteunt uw vooronderstelling?;
 - Een beschrijving welke randvoorwaarden (organisatorisch, financieel, professioneel) nodig zijn om de interventie goed uit te kunnen voeren;
 - Hoe het succes op zowel proces- als effectniveau gemeten kan worden (op welke indicatoren mag de uitvoerder worden afgerekend?). Een indicator is in feite een meetbare specificatie van de (sub)doelstelling;
 - Beschrijving van hoe en wanneer de interventie geëvalueerd wordt.
- 2. *Betrek onderzoekers voorafgaand aan de implementatie.*** Evaluatie is veelal niet ingebouwd in het programma of de interventie. Vaak ontstaat na afloop pas het idee om inzicht te krijgen in de behaalde resultaten. Dat beperkt de mogelijkheden voor grondig evaluatieonderzoek aanzienlijk, omdat dan bijvoorbeeld een effectevaluatie met voor- en nameting niet meer mogelijk is. Een procesevaluatie is dan het hoogst haalbare en de kwaliteit is in sterke mate afhankelijk van welke data bewaard is gebleven (is bijvoorbeeld het aantal deelnemers geregistreerd?).
- 3. *Organiseer systematische uitwisseling tussen wetenschappers, beleidsmakers, professionals en maatschappelijke actoren om goede evaluatiepraktijken en voorbeelden met elkaar uit te wisselen.*** Op landelijk, Europees en internationaal niveau zijn er diverse gremia waar ervaringen en kennis over radicalisering en antiradicaliseringsbeleid met elkaar worden uitgewisseld. Deze gremia zouden meer en structureler moeten worden benut om ook (goede) ervaringen met evaluatie en voorbeelden uit te wisselen.
- 4. *Reserveer standaard 10% van het budget voor evaluatie.*** Het gebrek aan financiële middelen is vaak een argument om niet te evalueren. Om dit te voorkomen zou men bij het vaststellen van het budget voor deradicalisering standaard 10% moeten reserveren voor evaluatie. Daarmee wordt ook waarde toegekend aan evaluatie.

Bij de uitvoering van de evaluaties ten behoeve van deradicalisering en disengagement is het vervolgens van belang de volgende aanbevelingen in acht te nemen:

- 5. *Maak gebruik van bestaande vragenlijsten en meetinstrumenten.*** Om vast te stellen of iemand is geradicaliseerd of de potentie heeft om te radicaliseren, bestaan diverse risicotaxatiemodellen. Een voorbeeld dat vooral in het gevangeniswezen wordt gebruikt is *Violent Extremist Risk Assessment Versie 2 Revisie (VERA-2R)*. Dit is een tool ontworpen om de risicograad op gewelddadig politiek extremisme te beoordelen bij personen met een geschiedenis van extremistisch geweld of een veroordeling voor terrorisme gerelateerde feiten (Pressman, 2016). In de gemeentelijke context werden dan wel worden het Dynamisch Beoordelingskader (DBK) en de IR-46 ingezet. De laatste is

ontwikkeld door de politie. Omdat het een politieinstrument is en wordt ingevuld op basis van (soms vertrouwelijke) politiegegevens (zoals taps), wordt deze methodiek in beginsel niet gedeeld met ketenpartners. Alle bovengenoemde modellen zijn vooral om radicalisering(spotentieel) of geweldsbereidheid te meten.

- Om de mate van deradicalisering of disengagement te meten, zijn veel minder taxatiemodellen beschikbaar. Het *Pro-Integration Model* is een wetenschappelijk ontwikkeld en empirisch getoetst model om de mate van disengagement vast te stellen. Het model bevat vijf verschillende thema's. De vijf thema's betreffen sociale relaties, coping, identiteit, ideologie en handelingsperspectief. Op ieder thema is het mogelijk om op een driepuntsschaal de mate van sociale betrokkenheid te scoren: minimaal, voorzichtig en positief. Op het moment dat er op de vijf verschillende thema's sprake is van een positieve sociale betrokkenheid, kan worden gesproken van disengagement. Het model is empirisch getoetst op basis van 22 casussen van vrijwillige exit. Daarnaast is het model ook gebruikt door Cherney & Bolton (2019) bij de evaluatie van Australische casuïstiek van deradicalisering en disengagement. Gielen (2018) heeft het model ook toegepast op casussen in de Nederlandse context waarbij sprake was van een gemeentelijk persoonsgerichte aanpak-traject. Schematisch ziet dit model er als volgt uit (dit model is vertaald uit Barrelle, 2015):

	Minimale maatschappelijke participatie	Voorzichtige maatschappelijke participatie	Positieve maatschappelijke participatie
<i>Domein</i>			
Sociale relaties	Negatieve interactie met de meeste mensen, geen maatschappelijke betrokkenheid, alleen indien strikt noodzakelijk. Mogelijk nog steeds in contact met extremistische groep of ervaart een sociaal vacuüm. Wantrouwt mensen buiten de eigen directe groep en/of algemeen maatschappelijk wantrouwen.	Voorzichtig in het aangaan van relaties. Indien banden met familie en oude sociale netwerk volledig zijn doorgesneden, kan het opnieuw opbouwen van deze relaties een langzaam proces zijn.	Positieve relaties met familieleden en (niet-extremistisch) sociaal netwerk. In staat om neutrale of vriendelijke omgang te hebben met mensen die voorheen als 'de vijand' werden beschouwd.
Coping	Bij het verlaten van extremistische groep kunnen mentale en gezondheidsissues opspelen. Indien er onvoldoende persoonlijke en sociale ondersteuning is, kunnen deze issues belemmerend werken bij reïntegratie in de samenleving.	Voldoende copingsmechanismen om toch te overleven bij (mentale) gezondheidsissues en een gebrek aan passende ondersteuning. Zodra hij/zij wel voldoende ondersteuning heeft, wordt er progressie geboekt.	In staat om persoonlijke issues te benoemen en aan te pakken en daarbij om passende hulp te vragen. In staat om onafhankelijk te functioneren en voldoende weerbaar. Beschikt over voldoende kennis en vaardigheden om weer volledig maatschappelijk te kunnen participeren (bijv. werk).

Identiteit	Identiteit wordt grotendeels nog ontleend aan extremistische groep of persoon voelt zich verloren omdat er geen groep meer is om de identiteit aan te ontlennen. Heeft moeite zich aan andere groepen met een andere identiteit te verbinden.	Voelt zich nog niet volledig onderdeel van de maatschappij, maar wel verminderde identificatie met extremistische groep. Voorzichtige start met persoonlijke ontdekkingstocht en eigen identiteit.	Identificeert zich niet meer met de extremistische groep. Heeft een stabiele persoonlijke identiteit. In staat om zich te identificeren met andere positieve groepen. Denkt niet meer in termen van wij-zij en in staat om alle mensen als gelijkwaardig te beschouwen.
Ideologie	Houdt nog vast aan radicaal gedachtegoed en vijandig tegenover maatschappij. Mogelijk veranderde opvatting over de legitimiteit van geweld, maar nog steeds zeer afkeurend tegenover anderen die er andere opvattingen en maatschappijvisie op nahouden.	Aangepaste ideologische overtuiging en afwijzing van geweld als legitiem middel. Kan oude ideologische overtuigingen volledig afwijzen of heeft binnen dat kader meer genuanceerde opvattingen. Voorzichtige toename van tolerantie jegens andere groepen.	Onwaarschijnlijk dat er een radicaal gedachtegoed op na wordt gehouden (al is dit nog wel mogelijk). De ideologie is in ieder geval niet gewelddadig. Tolerant naar andersdenkenden, acceptatie van de democratische rechtsstaat. In staat om van (politieke) mening te verschillen zonder haat of agressie.
Handelingsperspectief	Laat verminderde of geen bereidheid zien om zelf geweld te gebruiken. Beschouwt mogelijk nog wel geweld door anderen als gelegitimeerd. Afwijzing van de democratische rechtsstaat, maatschappij en systeem. Wetten en sociale normen zijn niet op haar/hem van toepassing.	Gebruikt zelf helemaal geen geweld en wijst geweld als legitiem middel af. Mogelijk wijst hij/zij het systeem nog steeds af, maar ziet alternatieve niet-gewelddadige mogelijkheden om verandering te bewerkstelligen. Pakt persoonlijke leven weer op, maar persoonlijke en identiteitsissues bemoeilijken bredere maatschappelijke participatie.	Volledige afwijzing van geweld, illegale en anti-sociale middelen als legitiem middel. Persoonlijk leven weer actief opgepakt en doet aan enige vorm van bredere maatschappelijke participatie.

6. Maak gebruik van multi-methodische dataverzameling. In plaats van te verzanden in een methodologische strijd tussen kwantitatieve en kwalitatieve methoden, zouden we het beste van beide (methodische) werelden moeten benutten. Hoewel de bovengenoemde vragenlijsten en weegschalen erg nuttig zijn voor het beoordelen van de causale relaties tussen interventies en uitkomsten en ons vertellen of de interventie wel of niet werkt, geven ze geen inzicht in waarom en hoe de interventies werken. Hiervoor moeten kwalitatieve methoden zoals observatie tijdens interventies en interviews worden opgenomen in evaluaties.

2.2 Ontstaan en ontwikkeling van terroristenafdelingen in Nederland

Na de moord op Theo van Gogh en de arrestatie van de leden van de Hofstadgroep, wordt in 2006 onder politieke en maatschappelijke druk de terroristenafdeling (TA) opgericht (Veldhuis, 2015). Een streng beveiligde setting met een strikt regime waar gedetineerden geplaatst worden die zijn veroordeeld voor of verdacht van een terroristisch misdrijf. Dit kunnen

mannen en vrouwen vanaf zestien jaar zijn (DJI TA productspecificatie, 2018). De TA heeft zowel de functie van huis van bewaring als gevangenis (DJI TA productspecificatie, 2018). De rationale achter het inrichten van deze specifieke terroristenvleugels is tweeledig: 1) ter voorkoming van het beïnvloeden of verspreiden van extremistisch gedachtegoed door geradicaliseerde gedetineerden onder andere gedetineerden en 2) ter bevordering van het ontwikkelen van een specifieke expertise onder gevangenispersoneel voor de omgang met dit type gedetineerden (Van der Heide in ICSR 2020, p. 58). Ook personen die tijdens hun detentie in een andere justitiële inrichting een boodschap van radicalisering verkondigen of verspreiden kunnen op de TA worden geplaatst (DJI, 2020). Dit om te voorkomen dat zij andere gedetineerden zouden beïnvloeden met hun denkbeelden (Factsheet TA DJI, 2019). Sinds de jihadgang naar het zogenoemde kalifaat en een aanslag van extreemrechtse personen op een moskee in Enschede, is de vraag naar TA-capaciteit toegenomen en is de diversiteit van gedetineerden (in veroordelingen, maar ook in gehardheid van ideologie) op de TA's groter geworden. Hoewel het exacte aantal niet bekend is, zijn er tussen 2006 en 2019 tussen de 200 tot 300 individuen gedetineerd (geweest) op de TA's (Van de Heide in ICSR 2020, p. 59). Er zijn anno 2021 drie TA's: TA Vught (sinds 2006), TA De Schie (sinds 2007) en TA Zwolle (sinds 2020). Het risicoprofiel van een gedetineerde en de mate waarin een individu tussen de overige TA-gedetineerden past, kan een aanleiding zijn om iemand over te plaatsen van De Schie naar Vught of andersom (Van der Heide in ICSR 2020). Vrouwelijke gedetineerden kunnen sinds de zomer van 2020 op de TA in Zwolle worden geplaatst.

Het TA-regime

Zoals in de DJI brede visie op radicalisering en extremisme (2020) staat omschreven is het uitgangspunt op de TA's om de gedetineerden nader te differentiëren in groepen om zo min mogelijk negatieve beïnvloeding plaats te laten vinden. Binnen de TA's zijn er kleinere afdelingen of units waarbinnen gedetineerden verblijven in groepen van gemiddeld 4 à 5 personen. Zij staan onder strikter toezicht dan gedetineerden binnen andere PI-afdelingen (Van der Heide in ICSR, 2020). Van der Heide beschrijft verder dat het TA-regime gekarakteriseerd wordt door een strikte werkwijze waarbij onder andere alle telefoonconversaties meegeluisterd worden (exclusief een aantal uitzonderingen, zoals gesprekken met advocaten) en het aantal visitaties hoger ligt dan op andere afdelingen. Verder bepaalt de directeur in welke mate een gedetineerde mee kan doen in individuele dan wel groepsactiviteiten.

Wat betreft het leefklimaat op de TA's, beschrijft de productspecificatie TA (2018) dat de DJI streeft naar een detentieklimaat dat veilig is voor personeel en gedetineerden en naar een leefklimaat *“waarbij detentieschade zoveel mogelijk wordt voorkomen en een verantwoorde terugkeer naar de samenleving wordt gestimuleerd”*. Het uitgangspunt daarbij is 'normalisatie'. DJI doelt hiermee op het faciliteren van een leven binnen de muren dat zoveel als mogelijk wordt ingericht zoals dat in de maatschappij het geval is (DJI productspecificatie TA, 2018). Daarbij houden ze er, op basis van onderzoek, rekening mee dat de volgende factoren en determinanten van invloed zijn op het leefklimaat:

Factoren

1. Contact tussen personeel en gedetineerden
2. Mate van autonomie
3. Contacten met de buitenwereld
4. Veiligheid

5. Zinvolle dagbesteding
6. Fysiek welbevinden

Determinanten

1. Fysieke omgeving
2. Professionaliteit en samenstelling van het personeel
3. Samenstelling bewonerspopulatie

Daarbij wordt er vanuit de DJI naar gestreefd deze factoren en determinanten dusdanig vorm te geven dat ze een positieve bijdrage leveren aan het leefklimaat. Bij de factoren wordt de rol van penitentiair inrichtingswerker (PIW'er) nog extra benadrukt in de tekst van de TA productspecificatie, omdat diens rol "van wezenlijk belang" wordt geacht: *"Hierbij is de vastgestelde (oktober 2016) DJI-visie op radicalisering leidend: 'DJI draagt zorg voor een positief leefklimaat in de inrichtingen waarin een voedingsbodem voor radicalisering ontbreekt en waar zowel preventief als reactief wordt gewerkt om radicalisering binnen de inrichtingen tegen te gaan en waar nodig aan te pakken'. Personeel behandelt justitiabelen met respect en er is geen ruimte voor discriminatie."*

TA-programma

Op dit moment ziet de weekindeling er op papier als volgt uit voor TA-gedetineerden:

Activiteit	Programma TA (uur per week)
Bezoek	1
Luchten	7
Persoonlijke verzorging	1
Recreatie en koken*	10
Sport	2
Geestelijke verzorging**	1
Onderwijs, re-integratie-activiteiten, bibliotheekvoorziening en zingeving***	4
Totaal	26****
Arbeid en/of zinvolle dagbesteding (meer onderwijs, disengagement-activiteiten en -interventies, zingeving e.d.)*****	10
Totaal	36

* Ook in te zetten ten behoeve van (individuele) re-integratie-activiteiten.

** D.w.z.: kerk-/moskeedienst/bezinningsbijeenkomst.

*** Indien de gedetineerde niet in aanmerking komt voor deze activiteiten, kan de gedetineerde deelnemen aan extra uren recreatie en koken om op een minimaal aantal uur dagprogramma van 26 te komen en daarmee ook genoeg uren aan interactie tussen personeel en gedetineerde (mede met het oog op veiligheid en zicht op radicalisering).

**** Individuele (geestelijke) hulpverlening en medische zorg staat niet ingepland, maar waar nodig maakt de directeur ruimte in het programma (m.n. in blok recreatie). Daarnaast moet er rekening gehouden worden met 2 uur sport en communicatie (interview, teamoverleg) voor personeel.

*****Indien de gedetineerde in aanmerking komt voor deelname aan groepsactiviteiten.

Bron: DJI (2018), TA productspecificatie

Ter vergelijking, in een regulier regime omhelst het basisprogramma ongeveer 42,5 uur aan activiteiten en het plusprogramma (bij vertonen gewenst gedrag) ongeveer 48 uur (DJI Informatieblad 'Basis en plusprogramma', 2020). Doorplaatsing naar een regulier regime is voor een voor terrorisme veroordeelde gedetineerde alleen mogelijk als hij een derde van zijn straf heeft uitgezeten en het resterende vonnis tussen vier en twaalf maanden duurt. Daarnaast mag de gedetineerde niet geassocieerd zijn met enige vorm van vluchtgevaar, een aanstaande uitlevering of het verspreiden van extremistisch gedachtegoed in het laatste jaar van detentie (DJI TA Factsheet, 2019). Van der Heide (in ICSR, 2020) beschrijft dat in praktijk de meeste gedetineerden hun hele straf op de TA uitzitten.

Visie DJI op deradicalisering, disengagement en veilige resocialisatie

In de DJI brede visie op radicalisering (2020) staat beschreven dat het TA-regime gericht is op veiligheid en disengagement. Detentie wordt gezien als een belangrijke periode om binnen een strak gereguleerde setting invloed uit te oefenen op de gedetineerde. Met betrekking tot radicaliseringsprocessen beschrijft DJI in zijn visie zorg te dragen voor een positief leefklimaat in de inrichtingen. Hierin ontbreekt een voedingsbodem voor radicalisering en hier wordt zowel preventief als reactief gewerkt om radicalisering binnen de inrichtingen tegen te gaan en waar nodig aan te pakken (DJI, 2020). De DJI beschrijft verder dat hij, afhankelijk van de casus, in het ene geval naar deradicalisering en in het andere geval naar disengagement streeft. Aangegeven wordt dat deradicalisering in veel gevallen *“geen haalbare doelstelling”* is en in dat geval stimuleert men om een maatschappelijk aanvaardbaar bestaan op te bouwen in de samenleving, zonder risico's afkomstig van een extremistisch netwerk en zonder een geweldsbereidheid. Het gaat hierbij om het werken aan veilige re-integratie. DJI beschrijft dat dit een traject is *“waarbij behandeling (rekening houdend met eventuele persoonlijkheidsproblematiek) en veiligheidsmaatregelen integraal onderdeel zijn van de persoonsgerichte aanpak van de (ex-)gedetineerde en waarbij deze – zoveel mogelijk – op elkaar zijn afgestemd”*.

In de brede visie vanuit de DJI (2020) staat verder beschreven dat ingezet wordt op de begeleiding door geestelijk verzorgers en andere professionals, het voeren van individuele (mentor)gesprekken, het aanbieden van dagbesteding, het vergroten van de weerbaarheid en het investeren in het toekomstperspectief, om (verdere) radicalisering tijdens het verblijf te voorkomen. Voor het TA-regime geldt dat hier in vergelijking met reguliere PI's beperktere mogelijkheden in zijn.

Bij het werken aan terugkeer in de maatschappij is het streven om voor iedere gedetineerde inclusief de TA-doelgroep een passend Detentie- en Re-integratieplan (D&R-plan) op te stellen. In het D&R-plan staat beschreven hoe alle disciplines binnen het gevangeniswezen samen met de gedetineerden, gemeente, Reclassering Nederland en de andere ketenpartners samenwerken aan een veilige en succesvolle terugkeer van gedetineerden in de maatschappij. Centrale instrumenten bij het werken aan re-integratie op TA's zijn risicotaxatie (VERA-2R), informatie-uitwisseling en samenwerking met ketenpartners – o.a. tijdens Multidisciplinaire Afstemmingsoverleg Resocialisatie (in deze rapportage: 'MAR-overleggen') en Multidisciplinaire overleggen (MDO's) binnen de PI's. Op basis hiervan wordt bepaald welke interventies worden ingezet. Meer over deze overleggen is te lezen in hoofdstuk 3.3.

Intrekken Nederlanderschap

Relevante wetgeving ten slotte is de mogelijkheid, bepaald in de Rijkswet op het Nederlanderschap (RWN, art. 14), dat de Nederlandse nationaliteit kan worden ingetrokken van iemand die in Nederland onherroepelijk is veroordeeld voor een terroristisch misdrijf (IND, 2021). Het Nederlanderschap kan, aldus het IND (2021), worden ingetrokken wanneer iemand:

- het terroristische misdrijf heeft gepleegd ná 1 oktober 2010; en
- niet meer in (hoger) beroep kan tegen de veroordeling; en
- naast de Nederlandse nationaliteit nog een andere nationaliteit heeft.

Sinds 1 maart 2017 heeft de minister van Justitie en Veiligheid tevens de bevoegdheid het Nederlanderschap in te trekken van uitreizigers die zich vrijwillig hebben aangesloten bij een terroristische organisatie die een bedreiging vormt voor de nationale veiligheid (Bex-Reimert, Marseille, Wever, Winter, & De Winter, 2020).

Dit wil zeggen dat de Rijkswet op het Nederlanderschap zo gewijzigd is dat het Nederlanderschap ook kan worden ingetrokken als een persoon zich aansluit bij een organisatie die op een lijst van terroristische organisaties staat. Die wetswijziging heeft geen terugwerkende kracht, wat betekent dat de wet alleen mag worden toegepast bij gevallen die op het moment van de wetswijziging bestonden of die zich daarna voordoen. Deze geldt dus niet bij gevallen van voor de wetswijziging (website Raad van State).

3 Totaalaanbod interventies gericht op deradicalisering/ disengagement

In dit hoofdstuk staat beantwoording van de volgende hoofdvraag centraal:

In hoeverre is het aanbod en de inzet van bestaande interventies momenteel toereikend? Waar liggen kansen voor doorontwikkeling?

Daarbij beantwoorden we allereerst de vraag op welke aandachtsgebieden vanuit de DJI de interventies zich richten en hoe vaak deze interventies momenteel worden ingezet. Vervolgens richten we ons op het proces van afstemming over en komen tot daadwerkelijke inzet van interventies. Wat zorgt ervoor dat interventies worden opgestart en wat zijn daarbij juist belemmerende factoren? En wat zijn succes- en belemmerende factoren voor een volledige uitvoering ervan? Ten slotte gaan we in op kansen voor de doorontwikkeling van het aanbod aan interventies.

Van belang is hierbij op te merken dat de beschrijving van het totaalaanbod gaat over de reguliere DJI interventies en interventies van externe partijen. Het speciaal voor TA-gedetineerden ontwikkelde specialistische DJI-aanbod (ideologische spiegelgesprekken en islamitische filosofie vanuit islamitische geestelijke verzorging en filosofische groeps gesprekken vanuit humanistische geestelijke verzorging), wordt in het volgende hoofdstuk uitgebreid apart beschreven.

3.1 Overzicht totaalaanbod in relatie tot aandachtsgebieden DJI

Aandachtsgebieden

DJI onderscheidt diverse aandachtsgebieden die vanuit het oogpunt op deradicalisering, disengagement en resocialisatie van belang zijn. Deze aandachtsgebieden zijn gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek en komen sterk overeen met veel van de zaken die in de literatuurscan in hoofdstuk 2 zijn benoemd. Deze luiden volgens de jaarrapportage uit 2020 van het PARE, het Programma Aanpak Radicalisering en Extremisme van de DJI, als volgt:

1. *Protectieve steun van familie:* Het eerste aandachtsgebied betreft het wel of niet kunnen betrekken van de familie van een gedetineerde. Enerzijds kunnen middels een interventie negatieve invloeden worden geweerd. Hiervan is bijvoorbeeld sprake wanneer het persoonlijke gezinsnetwerk van de gedetineerde een negatieve rol speelt, bijvoorbeeld vanwege een partner die soortgelijke extremistische ideologieën heeft. Dit bemoeilijkt de ondersteuning vanuit de familie. Anderzijds blijkt dat ouders en eventuele broers en zussen een protectieve invloed op het resocialisatieproces kunnen hebben en veelal welwillend staan tegenover begeleiding om de familiebanden te versterken. Niet alle ouders hebben echter de benodigde (psychosociale) capaciteiten om de banden te versterken, noch de (financiële) middelen om vaak op bezoek te gaan in een inrichting. Bovendien staat het contact met ouders, tijdens detentie, in schril contrast met de hoeveelheid tijd die met medegedetineerden wordt doorgebracht.
2. *Betrekken sociaal netwerk:* Het sociale netwerk betreft de vrienden, kennissen, collega's van een gedetineerde. Het blijkt dat het sociale netwerk van gedetineerden gerelateerd aan terrorisme

weinig tot niet protectief is. Gedetineerden hebben een extremistisch netwerk, een crimineel netwerk, een netwerk bestaande uit medeveroordeelden of gedetineerden leiden een geïsoleerd bestaan. Het is niet bekend of het gebrek aan een protectief sociaal netwerk een eigen keuze is geweest (afstand nemen van andersdenkenden) of dat het sociaal isolement juist één van de factoren is die hen richting een extremistisch gedachtegoed heeft geleid.

3. *Persoonlijke identiteit*: Bij radicalisering speelt de zoektocht naar identiteit een grote rol. Wie ben ik? Wat wil ik? En wat is mijn rol in de Nederlandse samenleving? In die zoektocht naar identiteit kunnen mensen soms negatief beïnvloed worden door anderen. Bij het aandachtsgebied 'persoonlijke identiteit' staat de vraag centraal in hoeverre de gedetineerde beïnvloedbaar is en hij/zij zelfstandig keuzes kan maken en hoe interventies proberen hier een positieve bijdrage aan te leveren.
4. *Herinterpretatie van ideologie*: Een extremistische ideologie kan heel breed worden omschreven. De gemene deler is vaak een afstand en vijandigheid tot de samenleving en de visie op een ideale samenleving. Juist het ideologische aspect onderscheidt een delict met een terroristisch oogmerk van een delict zonder dat oogmerk. Het is hiermee een essentieel onderdeel van de resocialisatie van deze doelgroep gedetineerden. Herinterpretatie van de ideologie is enerzijds gericht op duiding, zicht krijgen op iemands (extremistische) ideologische overtuigingen en anderzijds het bieden van een alternatief/tegenverhaal. Dat zou vervolgens moeten leiden tot het accepteren van andersdenkenden, erkenning van normen en waarden van de Nederlandse samenleving en bijvoorbeeld erkenning van de democratische rechtsstaat.
5. *Praktische leefgebieden op orde*: Het gaat hier om het op orde krijgen van hele praktische zaken, zoals:
 - a. Huisvesting;
 - b. Dagbesteding (opleiding, werk, vrijwilligerswerk);
 - c. Bron van inkomsten (werk of uitkering);
 - d. Financiën en verzekeringen.

Het doel van dit aandachtsgebied is het versterken van de bindingen die een gedetineerde heeft met de samenleving. Een sterkere binding met de samenleving, zo is de gedachte, verkleint de kans op ideologisch gemotiveerd geweld tegen diezelfde samenleving. Het toewerken naar (versterking van) bindingen met de samenleving wordt meer prominent ingezet naar gelang de einddatum van detentie nadert.

6. *Weerbaarheid*: Uit onderzoek is bekend dat een beperkte weerbaarheid (door aanwezige psychopathologie) een risicoverhogend effect kan hebben op extremistisch gedrag. Dit aandachtsgebied richt zich op mentale problemen die bestaan bij de doelgroep en waar een behandeling voor vereist is om deze problemen beheersbaar te houden.
7. *Houding en responsiviteit*: Dit aandachtsgebied draait om het bevorderen van medewerking aan interventies en hulpverlening. De doelgroep van dit onderzoek heeft vaak een weerstand tegen de Nederlandse samenleving en, in het verlengde daarvan, tegen overheidspersoneel. Ook zijn er enkele gedetineerden die, al dan niet ingegeven vanuit psychopathologie, zelf wantrouwend zijn of zelf moeilijk te vertrouwen zijn. Een traject op het versterken van de motivatie is overkoepelend en randvoorwaardelijk aan praktisch alle andere aandachtsgebieden.

DJI interventies

DJI interventies worden altijd intramuraal aangeboden, dat wil zeggen binnen de gevangenis muren. Voor deze interventies hebben we een planevaluatie uitgevoerd op beschikbaar gestelde documentatie aangevuld met informatie uit interviews. We hebben onderzocht welke interventies (in theorie) kunnen worden ingezet voor gedetineerden die vastzitten vanwege (de verdenking van) een terrorisme gerelateerd delict en wat deze

inhouden. Daarnaast hebben we gekeken op welke aandachtsgebieden deze interventies zich richten en in hoeverre er iets vermeld wordt over of en op welke wijze er geëvalueerd wordt. Twee belangrijke inzichten uit de interviews en documentstudie zijn allereerst dat de term ‘interventies’ voor veel van onze respondenten geen gangbare term was. Daarnaast werd het aanbod aan interventies en activiteiten in het kader van resocialisatie als veel breder gezien dan enkel de interventies uit de overzichtsrapportage van de DJI. Meer hierover noemen we onder kopje ‘diversen’.

Het tweede algemene inzicht is dat de mate waarin reguliere DJI interventies (en aanverwante maatwerkactiviteiten) worden geëvalueerd verschilt per interventie. Indien er geëvalueerd wordt geldt dat met name voor interventies voor de brede reguliere PI-populatie en dan met name op procesniveau. Er wordt niet specifiek geëvalueerd hoe de inzet van deze reguliere interventies verloopt voor TA-gedetineerden (procesevaluatie) en wat hiervan dan de effecten zijn (effectevaluatie).

Interventies	Aandachtsgebieden	Evaluatie
Kies voor verandering (huidige interventie: Aan de Bak)	Praktische leefgebieden op orde	Evaluatie uitgevoerd door het WODC
Aan de Bak	Praktische leefgebieden op orde, met oog voor andere gebieden zoals ‘betrekken sociaal netwerk’	Evaluatie door deelnemers (zowel tussentijds als eenmalig aan het einde) a.d.h.v. het werkblad Evaluatie. Vorm van procesevaluatie (tevredenheid deelnemers en wat ze hebben geleerd)
Sociaal netwerk en relaties	Betrekken sociaal netwerk	Geen informatie beschikbaar
Mijn geld goed geregeld	Praktische leefgebieden op orde	Geen informatie beschikbaar
Werk en inkomen	Praktische leefgebieden op orde	Geen informatie beschikbaar
Onderwijs: VCA	Praktische leefgebieden op orde	Uit documentatie blijkt dat één of meer modules van de cursus maatschappijleer geëvalueerd zullen worden. Vormgeving evaluatie verder onbekend.
Onderwijs: burgerschap/ maatschappijleer	Persoonlijke identiteit en herinterpretatie ideologie	
Onderwijs: diverse vakken		
Woontraining	Praktische leefgebieden op orde	Trainer schrijft een eindverslag met de resultaten van individuele actiepunten van iedere deelnemer. Geen informatie beschikbaar in hoeverre het om een evaluatie gaat.
Diversen	Maatwerk	Geen informatie beschikbaar

Kies voor verandering / Aan de Bak

Deze training heette voorheen Kies voor verandering (Kvv), maar is inmiddels omgedoopt tot Aan de bak. Uit het cursusmateriaal blijkt dat deze interventie als doel heeft deelnemers te helpen bij het formuleren van doelen voor hun toekomst, inclusief concrete acties om hun doelen te bereiken. Aan de Bak richt zich op aandachtsgebied ‘praktische leefgebieden op orde’ en heeft oog voor een aantal andere aandachtsgebieden (zoals bv. betrekken sociaal netwerk).

Kvv is in het verleden uitgebreid geëvalueerd door het WODC. De huidige training wordt onder deelnemers geëvalueerd, zowel tussentijds als eenmalig aan het eind aan de hand van het werkblad Evaluatie. Dit werkblad betreft een vorm van procesevaluatie waarin wordt gevraagd naar de tevredenheid van deelnemers en wat ze hebben geleerd.

Sociaal netwerk en relaties

Uit het cursusmateriaal komt naar voren dat het doel van deze training is dat gedetineerden leren hoe zij hun sociaal netwerk kunnen verstevigen en/of uitbreiden. De training richt zich op het aandachtsgebied 'betrekken sociaal netwerk'. Er is uit de documentatie geen informatie beschikbaar over een eventuele evaluatie/monitoring van deze cursus.

Mijn geld goed geregeld

Deze cursus is ontwikkeld in het kader van Modernisering Gevangeniswezen. Na afloop hoopt men volgens het cursusmateriaal dat de deelnemer in staat is om zelfstandig zijn financiële huishouden te voeren en tijdig hulp in te schakelen bij problemen. De cursus richt zich op het aandachtsgebied 'praktische leefgebieden op orde'. Er is uit de documentatie geen informatie beschikbaar over een eventuele evaluatie/monitoring van deze cursus.

Werk en inkomen

In deze re-integratietraining staat volgens het cursusmateriaal betaalde arbeid centraal. Het doel is gedetineerden te ondersteunen in het vinden en behouden van werk. Het aandachtsgebied in deze training is praktische leefgebieden op orde. Er is uit de documentatie geen informatie beschikbaar over een eventuele evaluatie/monitoring van deze cursus.

Onderwijs

- VCA

VCA (Veiligheid, gezondheid en milieu Checklist Aannemers) is een in het leven geroepen certificering om de veiligheid op de werkplek te vergroten (Stichting Samenwerken voor Veiligheid, 2017). Het aandachtsgebied waar deze interventie zich op richt is praktische leefgebieden op orde.

- Burgerschap/maatschappijleer

Volgens het cursusmateriaal is de cursus maatschappijleer een manier om in gesprek te gaan met de gedetineerden over de algemene normen en waarden van de Nederlandse samenleving. Deze cursus richt zich op de aandachtsgebieden 'persoonlijke identiteit' en 'herinterpretatie ideologie'.

- Diverse vakken, waaronder Engels en Nederlands

Hierover is slechts bekend dat docent(en) voor diverse vakken, zoals Engels en Nederlands, materiaal gebruiken dat PI-breed wordt ingezet.

In de beschikbare documentatie van de maatschappijleerlessen is aangegeven dat de uitvoering van één of meer modules van de cursus zal worden geëvalueerd en gepresenteerd aan directie en betrokkenen. Hoe deze evaluatie wordt vormgegeven is niet bekend. In één van onze interviewgesprekken is aangegeven dat momenteel voor onderwijs voor TA-gedetineerden (op in ieder geval één van de TA's) wel wordt bijgehouden wat de opkomst is, wat gedetineerden hebben geleerd en welke vragen worden gesteld. Over verdere evaluatie / monitoring van het onderwijs is op basis van de documentatie geen informatie beschikbaar.

Woontraining

Het doel van de Woontraining is het verkrijgen van (betere) woonruimte dan wel het behouden van woonruimte. Aandachtsgebied waar deze interventie zich op richt is 'praktische leefgebieden op orde'. Uit de documentatie is duidelijk geworden dat de trainer een eindverslag schrijft met daarin de resultaten van de individuele actiepunten van iedere deelnemer. Dat wordt in het D&R-plan opgenomen. De mentor of casemanager kan het eindverslag met de gedetineerde bespreken. Het is niet duidelijk in hoeverre het hier om een evaluatie gaat, daarover is geen informatie beschikbaar uit de documentatie.

Diversen

Een rode draad uit de interviews met medewerkers verbonden aan de TA's was dat de term 'interventie' in praktijk veelal niet gangbaar is. Bovendien wordt het scala aan interventies en resocialisatieactiviteiten als veel breder gezien dan alleen het totaalaanbod zoals gepresenteerd in de overzichtsrapportage interventies van DJI (2019) dat in dit onderzoek onder de loep wordt genomen. Zo zeggen twee medewerkers van één van de TA's in een duo-interview: *"We zetten interventies niet in zoals ze in het lijstje staan, maar bespreken in het MDO de handige middelen, activiteiten of gesprekken"*. Ze voegen daaraan toe: *"We zetten maatwerk in, inspeland op de behoefte van gedetineerde"*.

Professionals zijn in de dagelijkse praktijk vaak veelal bezig met het bouwen aan een vertrouwensrelatie door goed contact te bewerkstelligen met gedetineerden, waardoor vervolgens op individueel niveau maatwerk geleverd kan worden door 'interventies' in te zetten die aansluiten bij de behoeften van de gedetineerde. Bijvoorbeeld een gedetineerde die een mindfulness cursus aangeboden krijgt. Veel daarbij wordt 'in huis' georganiseerd, door medewerkers van de TA zelf. Dat kan vanuit een bepaalde expertise zijn, zo hebben de TA's in Vught en Zwolle een eigen psycholoog. Het kan ook om andere vormen van ondersteuning gaan, gebaseerd op (ingeschatte) behoeften van gedetineerden. Op die wijze is bijvoorbeeld een tuinproject ontstaan waarbij gedetineerden op de luchtplaats het groen schoffelen en bijhouden. Ook is er zo een voorleesproject ontstaan, waarbij gedetineerden op camera een kinderboekje kunnen voorlezen, wat vervolgens op DVD gebrand aan hun kinderen gegeven wordt. Tevens worden er cursussen en andere projecten aangehaald door respondenten, zoals kookprojecten, of workshops van een bakker of muziekdocent.

Interventies externe aanbieders

Op de TA's kunnen tevens interventies van externe aanbieders worden ingezet. We hebben eenzelfde planevaluatie voor deze interventies uitgevoerd. Ook hier is informatie verkregen uit interviews ter aanvulling gebruikt. Hierna delen we een overzicht van interventies van externe aanbieders waarna we per interventie stilstaan bij het doel en de aandachtsgebieden. Ook staat kort benoemd in hoeverre deze interventies momenteel geëvalueerd worden. In bijlage 4 vindt u een uitgebreide schematische en tekstuele toelichting op de verschillende interventies.

Interventies	Aandachtsgebieden	Intra- en/of extramuraal	Regulier of gericht op derad./diseng.
RN			
CoVa 2.0	Weerbaarheid / persoonlijke identiteit	Extramuraal	Regulier

<i>Inclusion</i>	Alle (op maat)	Extramuraal (met aanpassingen mogelijkheid tot intramuraal aanbieden)	Derad./diseng.
LSE			
Forsa	Alle	Extramuraal (met aanpassingen mogelijkheid tot intramuraal aanbieden)	Derad./diseng.
Familieondersteuning	Protectieve steun familie	Extramuraal	Derad./diseng.
De Waag			
PrO-Zorg	Alle, behalve praktische leefgebieden	Extramuraal (geen landelijke dekking)	Derad./diseng.
Ggz-behandelingen	Weerbaarheid / persoonlijke identiteit	Beiden	Derad./diseng.
De Tender / Transfore			
Ggz-behandelingen	Weerbaarheid / persoonlijke identiteit	Beiden	Regulier
Gemeenten			
Afhankelijk per gemeente	Maatwerk en afhankelijk van gemeente (m.n. praktische leefgebieden op orde en familieondersteuning; gemeenten zetten andere partijen in voor bijv. herinterpretatie ideologie en weerbaarheid)	Extramuraal (soms al intramuraal gesprekken)	Derad./diseng

Reclassering Nederland (RN)

Reclassering Nederland heeft als doel crimineel gedrag bij daders of verdachten van een misdrijf te voorkomen en verminderen (Website Reclassering Nederland, Missie & Visie, 2021). Naast het reguliere reclasseringsteam is er het TER-team voor de advisering over en het toezicht op cliënten die verdacht worden of veroordeeld zijn voor het plegen of voorbereiden van terroristische misdrijven, vanuit een gedwongen juridisch kader. Anders dan de reguliere aanpak begeleidt het TER-team cliënten in duo's, in plaats van één-op-één, heeft het team specialistische kennis en wordt het ondersteund door een psycholoog (Van der Heide & Schuurman, 2018). Het TER-team is geen interventie als zodanig maar kan naar aanleiding van de gesprekken met de cliënt en in overleg met het MAR mede bespreken welke interventie passend is om in te zetten. Hieronder worden deze interventies nader toegelicht.

Cognitieve Vaardigheidstraining CoVa 2.0

Uit het cursusmateriaal blijkt dat de cognitieve vaardigheidstraining CoVa 2.0 gericht is op het versterken van o.a. impulscontrole, probleemoplossend vermogen en kritisch redeneren. De focus ligt niet rechtstreeks op het aanpakken van crimineel gedrag maar op het ontwikkelen van vaardigheden om op een meer pro-sociale manier te denken en te handelen. De training richt zich op de aandachtsgebieden 'weerbaarheid' en 'persoonlijke identiteit'.

Inclusion

Uit het cursusmateriaal en uit een interview komt naar voren dat *Inclusion* een interventie is die speciaal is ontwikkeld voor (ex-)TA-gedetineerden, welke overigens nog niet intramuraal wordt ingezet. Het is een programma gebaseerd op EXIT Zweden, gericht op uittreding.

Inclusion is ontwikkeld als extramuraal interventie. Uit het interview blijkt dat deze ook alleen extramuraal is getoetst ter evaluatie. Een aantal volgens RN wezenlijke onderdelen (zoals contact met thuisfront, app-gebruik, Belangrijke Andere Persoon (BAP)) zijn intramuraal lastiger te bewerkstelligen. In de loop van 2020 is door DJI verzocht of en hoe *Inclusion* intramuraal kan worden ingezet. Reclassering Nederland geeft op het moment van het interview aan nog met deze vertaalslag bezig te zijn.

Uit het cursusmateriaal blijkt dat *Inclusion* de volgende doelen heeft: Insluiting, verminderen van isolement, bevorderen van re-integratie in de Nederlandse samenleving, versterken van weerbaarheid, identiteit en cognitief vermogen. Ook blijkt uit dit materiaal dat *Inclusion* in totaal drie modules omvat: module 'praktische hulp', module 'netwerk- en systeembenadering' en module 'toolkit cognitieve vaardigheden'. Uit het interview blijkt dat *Inclusion* vooral een maatwerk-interventie is. Per individu wordt gekeken welke onderdelen en modules van *Inclusion* relevant zijn, welke vervolgens 'los' worden ingezet.

Uit het interview blijkt ten slotte dat het plan was om *Inclusion* in 2020 te evalueren, maar dit tot op heden niet is gebeurd omdat *Inclusion* door de coronamaatregelen niet kon worden toegepast zoals Reclassering Nederland had gewenst. Wel worden mogelijkheden tot monitoring en evaluatie genoemd, zoals de intervisiemomenten van trainers en het volgen van een aantal casussen.

Overige (reguliere) RN-interventies

RN heeft een heel scala aan interventies voor (ex-)gedetineerden die niet allemaal één-op-één te gebruiken zijn voor de doelgroep TA-gedetineerden. Met maatwerk is er wel inzet mogelijk, van interventies zoals: agressieregulatie, budgettering, huiselijk geweld. Voor zover wij uit de documentatie en interviews hebben kunnen opmaken, zijn deze tot op heden niet ingezet voor TA-gedetineerden.

Het Landelijk Steunpunt Extremisme

Het Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE) is gespecialiseerd in begeleiding, hulpverlening en advisering aan radicaliserende of geradicaliseerde individuen, burgers - waaronder familieleden - en professionals die geconfronteerd worden met radicalisering en (gewelddadig) extremisme. LSE zet zich in om (verdere) radicalisering te voorkomen en hulp en begeleiding te bieden bij de gevolgen van radicalisering en extremisme voor het individu en diens omgeving (AEF, 2018).

Eind 2015 zijn Forsa en Familiesteunpunt opgericht in het kader van het Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme, gesubsidieerd vanuit de NCTV. Forsa en het Familiesteunpunt zijn opgehangen onder het LSE en functioneren als zelfstandige faciliteiten (AEF, 2018).

Forsa

Forsa biedt ondersteuning en begeleiding aan jongeren en volwassenen die extremistische overtuigingen hebben of die betrokken zijn (geweest) bij extremistische netwerken. Het ondersteuningsaanbod van Forsa vindt plaats binnen een vrijwillig kader. Belangrijke notie is dat Forsa nu extramuraal plaatsvindt: LSE geeft hierbij in een interview aan dat de kracht van Forsa zit in de begeleiding in de eigen leefomgeving, en de juiste sleutelfiguren vinden om de cliënt aan te koppelen. Ook wordt aangegeven dat de methode van Forsa veelal op contact en gespreksvoering zit, ook wanneer het gaat om theologische en kritische reflectie-interventies. LSE ziet de beperkte tijd binnen detentie als een uitdaging om tot verdieping te komen, wanneer Forsa intramuraal zou worden ingezet. Een voordeel dat LSE expliciet benoemt is dat

men mee kan bewegen naar buiten de TA (reguliere PI, verlof, vrijlating). In het interview wordt daarom geconcludeerd dat de interventie goed kan worden ingezet naast/samen met een geestelijk verzorger (die alleen intramuraal ondersteuning kan bieden). Dit voordeel geldt ook in het contact met familie.

In de documentatie staat aangegeven dat Forsa als doel heeft “het versterken van beschermende factoren t.b.v. afzweren van extremistisch geweld en/of het afstand nemen van extremistisch netwerk”. Bij beschermende factoren gaat het dan bijvoorbeeld om een sterk vangnet voor het individu en het werken aan weerbaarheid (bijvoorbeeld tegen *fake news*).

Op basis van het interview en documentatie blijkt dat de begeleiding van Forsa vooral bestaat uit maatwerktrajecten, met een aantal vaste componenten per traject, namelijk aandacht voor psychopathologie, pedagogiek en levensbeschouwelijke interventies. Dit gebeurt altijd in een duo-benadering.

Uit het interview blijkt ten slotte dat er driemaandelijke evaluatiemomenten zijn, die op drie niveaus plaatsvinden: 1) met het individu zelf en de direct betrokkenen; 2) aan het eind van het traject met de opdrachtgever, op zowel inhoud als proces van de begeleiding; en 3) met alle betrokken partijen. In het interview wordt ook aangegeven dat LSE nu bezig is met een effectiviteitsonderzoek van Forsa.

Familieondersteuning

Familieondersteuning is gericht op het ondersteunen van de familieleden van geradicaliseerde personen. Bij de begeleiding van een individu of familie vanuit Forsa en het Familiesteunpunt fungeren de gemeenten of DJI/TA als casushouder. Uit documentatie, zoals de evaluatie van het Steunpunt (AEF, 2018) blijkt dat het Familiesteunpunt zich inzet om radicalisering van andere familieleden, zoals broers of zussen, tegen te gaan en tevens om het plegen van strafbare feiten te voorkomen.

De wijze waarop dit wordt gedaan volgens de documentatie is o.a. door hulp bij praktische problemen als schulden, werkloosheid, isolatie, begeleiding naar (specialistische) zorg en ondersteuning in periode van grote onzekerheid, trauma en/of crisis in verband met radicaliserende of geradicaliseerde familieleden.

Wat betreft de evaluatie ligt er een evaluatierapport van Forsa en Familiesteunpunt uit 2018. Volgens dit rapport biedt de uitgevoerde plan- en procesevaluatie enerzijds inzicht in de kwaliteit van de uitvoering van de gevraagde dienstverlening, de behaalde resultaten en in welke mate zicht is op de effecten van het aanbod. Anderzijds bevat de evaluatie een verkenning naar de voorwaarden om de dienstverlening duurzaam te borgen. Zowel voor Forsa als het Familiesteunpunt loopt momenteel een effectiviteitsonderzoek.

De Waag

De Waag is een centrum voor ambulante forensische geestelijke gezondheidszorg (ggz). Het biedt gespecialiseerde zorg voor mensen die grensoverschrijdend of strafbaar gedrag combineren met een psychische stoornis (Website de Waag, Over ons, 2021).

PrO-ZORG (Programma Omtrent Zorgen Over Radicalisering met Geweld)

Uit de documentatie blijkt dat PrO-ZORG een behandelprogramma is, gericht op het verminderen van risico's die leiden tot een matige of hoge kans op gewelddadige radicalisering. Het programma bestaat uit vijf fasen, van voorlopige indicatie naar nazorg. Wat betreft evaluatie en monitoring is hierover geen informatie beschikbaar uit de geleverde documentatie. Uit het interview blijkt dat de behandeltrajecten elke twee maanden samen met de reclassering en de betreffende client worden geëvalueerd, hierbij wordt via een risicotaxatie-instrument (FARE: forensisch ambulante risicotaxatie en -evaluatie) in kaart gebracht hoe de voortgang verloopt.

De Tender/Transfore

Uit de interviewgesprekken is naar voren gekomen dat de Waag geen landelijke dekking heeft. De TA Zwolle kan derhalve geen gebruik maken van hun aanbod. De PI Zwolle maakt gebruik van De Tender/Transfore. De Tender is de naam voor de poli- en dagklinieken van Transfore. Hier wordt behandeling aangeboden voor mensen die kampen met grensoverschrijdend gedrag. Dat kunnen problemen met agressie of op seksueel gebied zijn. De training richt zich op de aandachtsgebieden 'weerbaarheid' en 'persoonlijke identiteit'.

Aanbod gemeenten

Uit onze interviewgesprekken is eveneens naar voren gekomen dat gemeenten (met name grotere gemeenten) soms als onderdeel van de persoonsgerichte aanpak radicalisering eigen interventies en/of teams hebben opgezet in het kader van deradicalisering, disengagement en veilige resocialisatie. Sommige gemeenten hebben een speciaal team van zogenaamde casusregisseurs die gedetineerden in de gevangenis al bezoeken om een band op te bouwen en in kaart te brengen wat er aan interventies nodig is en welke interventies hiervoor kunnen worden ingezet. Deze interventies worden vervolgens extramuraal aangeboden op het moment dat de gedetineerde wordt geschorst of zijn/haar straf heeft uitgezeten. De interventies richten zich primair op het aandachtsgebied 'praktische leefgebieden op orde' (huisvesting, uitkering etc.). Afhankelijk van de behoefte, vraag en medewerking van een ex-gedetineerde richten de interventies zich ook op de aandachtsgebieden 'familieondersteuning', 'persoonlijke identiteit', 'weerbaarheid' en 'herinterpretatie van de ideologie'. Als er bijvoorbeeld sprake is van nog onbehandeld trauma dan zet de gemeente EMDR-traumatherapie in of als men weer zicht wil krijgen op de mate van extremistische ideologie, wordt een duidingsexpert ingeschakeld. Een ex-gedetineerde kan ook een coach of buddy toegewezen krijgen die niet alleen ondersteunt bij het aandachtsgebied 'praktische leefgebieden op orde', maar ook bij zingevings- en identiteitsvraagstukken.

3.2 Werkelijke inzet interventies

Als onderdeel van dit onderzoek hebben we getracht de daadwerkelijke inzet van voorgenoemde interventies in kaart te brengen. Dit hebben we enerzijds gedaan op basis van documentanalyse (jaarrapportages, interne evaluaties etc.) van interventies en anderzijds door uitvraag in interviewgesprekken. De uitkomsten hebben we vervolgens getoetst in de werksessies met respondenten.

Ondanks deze diverse vormen van dataverzameling, achten wij de kans groot dat wij geen volledig en accuraat beeld hebben gekregen van de inzet van interventies. Dat komt enerzijds doordat er in de praktijk geen eenduidig beeld bestaat van wat een interventie is. Zoals eerder beschreven vindt er ook het nodige maatwerk plaats dat als interventie gezien kan worden. Anderzijds is het gelegen in het feit dat er geen centraal overzicht van de inzet van interventies is. De jaarrapportage van PARE benoemt alleen op welke aandachtsgebieden resocialisatie-afspraken zijn gemaakt en of er een interventie is ingezet op dat specifieke aandachtsgebied. De jaarrapportage biedt geen overzicht hoeveel interventies van het voorgenoemde totaalaanbod zijn uitgevoerd. Hoewel de inzet van interventies in het MAR-overleg altijd wordt besproken en schriftelijk wordt vastgelegd op individueel casusniveau, is deze informatie voor ons als onderzoekers niet toegankelijk geweest. Het bestuderen van informatie op individueel casusniveau zou ten tijde van het onderzoek tevens geen compleet en actueel beeld geven. Het MAR bestaat namelijk sinds 2019 en iedere casus wordt eens per zes maanden besproken. Dat zou betekenen dat we het overzicht van de jaren voorafgaand aan 2019 missen en dat informatie vanwege de halfjaarlijkse bespreking van gedetineerden niet altijd up-to-date zou zijn. Daarnaast kunnen gedetineerden ook (mits veilig) vrijwillig deelnemen aan activiteiten binnen het dagprogramma van de TA, iets dat niet in het MAR wordt bepaald en daarom waarschijnlijk ook niet in MAR-rapportages wordt opgenomen. Kortom, we concluderen dat er ten tijde van het onderzoek geen centraal en up-to-date overzicht bestaat van de inzet van interventies uit het totaalaanbod. Er worden wel vanuit verschillende interventies en overlegstructuren aantekeningen, verslagen en/of rapportages gemaakt, maar er is ten tijde van het onderzoek nog geen centrale plek waar dit allemaal verzameld is en inzichtelijk is gemaakt. Dat betekent dat deze informatie veelal uit individuele trajectplannen en deelnemerslijsten van interventies gedestilleerd dient te worden, een tijdsintensieve exercitie. Een centraal en up-to-date overzicht vergemakkelijkt de monitoring, bijsturing en evaluatie van het aanbod aan interventies.

Desalniettemin hebben wij op basis van de interviewgesprekken en bestudering van andere aanvullende documentatie van de verschillende interventies wel geprobeerd een zo compleet mogelijk beeld te krijgen. We maken daarbij een onderscheid tussen inzet van acties op aandachtsgebieden op basis van de PARE jaarrapportage 2020 en inzet van daadwerkelijke interventies uit het totaalaanbod zoals we dat uit interviews en andere documentatie hebben begrepen.

Ingezette interventies op aandachtsgebieden

In de PARE jaarrapportage, die de periode van voorjaar 2019 – voorjaar 2020 bestrijkt, is een beschrijving van de inzet van interventies opgenomen. Hieruit blijkt niet zozeer welke interventies van welke aanbieders zijn ingezet (indien deze ingezet zijn), maar is met name in kaart gebracht welke aandachtsgebieden gedekt zijn. Het gaat hierbij niet enkel om gedetineerden op de TA, maar ook andere gedetineerden die onder de doelgroep van het MAR vallen.

Het valt op dat op de meeste DJI-aandachtsgebieden met name resocialisatie-afspraken zijn gemaakt en in mindere mate concrete interventies zijn ingezet:

Protectieve steun familie: 8 resocialisatie-afspraken en 1 keer systeemtherapie

Het investeren en bemiddelen in familiebanden is in acht casussen ingezet als resocialisatie-afpraak. Deze afspraken bestaan er bijvoorbeeld uit dat de bezoeken van de ouders in de inrichting geïntensiveerd worden en dat er meer mogelijkheden komen voor de ouders om hun kind te bezoeken. Denk hierbij aan bezoek buiten bezoektijden, het faciliteren van de reis ernaar toe en eventueel een overplaatsing naar een andere gevangenis, dicht bij het ouderlijk huis. De gemeente heeft een belangrijke rol in het stimuleren van de familie vanwege hun regionale netwerk en de relaties met de achterblijvers (gezin, ouders). In één casus heeft dit geleid tot het inzetten van een interventie in de vorm van systeemtherapie, waarin familieondersteuning meer planmatig en breed wordt opgepakt. Dergelijke ondersteuning kan aangeboden worden via een gemeente, maar ook door externe partijen, zoals een forensische behandelsetting of een organisatie als LSE. Naast deze specifieke casus liep, voordat het MAR van start ging, al op vier andere casussen een dergelijk bredere systeembenadering. Het gaat hierbij om het, op vrijwillige basis, contact maken met het thuisnetwerk en investeren in onderlinge familierelaties. Hiervoor is niet altijd de directe medewerking van de gedetineerde vereist. In deze casussen, waarbij een gedetineerde veel weerstand heeft naar overheidsinstanties, wordt binnen het MAR beoordeeld wat een goed moment en een goede wijze is om de gedetineerde bij de interventie te betrekken.

Betrekken sociaal netwerk: 2 keer inzet van een gemeentelijke buddy

In een tweetal casussen is een interventie opgestart door een zogenoemde buddy toe te wijzen aan de gedetineerde. Deze buddy werkt vanuit de gemeente en dient als aanspreekpunt, rolmodel en steun bij het resocialisatietraject van de gedetineerde en daarmee als positief contactpunt. Het weren van een niet-protectief/extremistisch sociaal netwerk vindt in de regel al plaats door het instellen van de contactverboden, zoals geadviseerd door de reclassering. Kanttekening hierbij is dat deze contactverboden pas ingaan voor de periode na detentie en vele gedetineerden op een TA dus nog een tijd lang contacten onderhouden met het netwerk dat een risicoverhogende invloed op het gedrag heeft.

Persoonlijke identiteit: 2 keer een resocialisatie-afpraak voor toeleiding en 1 keer inzet van CoVa van Reclassering Nederland

Binnen dit aandachtsgebied is tweemaal een resocialisatie-afpraak gemaakt die moest toeleiden naar een interventie. Eenmaal is er na bespreking in het MAR een concrete interventie op dit aandachtsgebied ingezet: de training Cognitieve Vaardigheden (CoVa) zoals Reclassering Nederland aanbiedt. De doelstelling hierbij is dat een gedetineerde zijn eigen keuzes maakt en zich niet (meer) laat beïnvloeden door zijn (crimineel/extremistisch) netwerk. Het versterken van de identiteit kan onderdeel zijn van een forensische behandeling (door een psycholoog of psychotherapeut). Indien dit het geval is, wordt het besproken onder het aandachtsgebied 'weerbaarheid'.

Herinterpretatie van de ideologie: 9 resocialisatie-afspraken voor duiding van ideologie

Veel geradicaliseerde gedetineerden bieden juist geen opening voor interventies op dit domein. Ze beschouwen hun ideologie als privé en hetgeen zij denken en vinden vallend onder de vrijheid van meningsuiting. Dit maakt het bespreekbaar maken en inzichtelijk krijgen van de mogelijke risico's ten aanzien van de ideologie een uitermate moeilijk te beslechten aandachtsgebied. Een eerste stap is dan ook vaak het verkrijgen van inzicht in de ideologische beleving van een gedetineerde, vaak middels een resocialisatie-afpraak en niet direct een

interventie. Binnen het MAR is bij negen gedetineerden de stap gezet om de informatiepositie over iemands ideologie te verbeteren.

De inzet van interventies die zich richten op dit leefgebied worden in het volgende hoofdstuk besproken.

Praktische leefgebieden op orde: 10 motivatietrajecten en 6 (onbekende) interventies, waarvan 3 begeleid wonen trajecten

In tien casussen zijn bepaalde motivatietrajecten en resocialisatie-afspraken gemaakt die moeten leiden tot een interventie op dit domein.

In zes casussen is een concrete interventie opgestart ten behoeve van dit aandachtsgebied.

Een specifiek voorbeeld van praktische problematiek betreft het regelen van huisvesting voor de (directe) periode na detentie. Bij drie gedetineerden is een traject gericht op begeleid wonen opgestart als gevolg van de MAR-besprekingen. Door vanuit het MAR al te starten met de aanvraag van dit traject, kan vroegtijdig worden samengewerkt tussen gemeente en PI om de benodigde aanvraag tijdig in te dienen. Hiermee kan de doorgaans lange wachtperiode al tijdens detentie starten. Ook is bij drie gedetineerden vanuit de gemeente een buddy aangesteld om de gedetineerde reeds in detentie te ondersteunen bij de praktische leefgebieden. Deze buddy kan in samenwerking met de casemanager tijdens detentie al de nodige zaken opstarten waarbij korte ingangen bij gemeentelijke loketten gewenst zijn. Een ander voorbeeld betreft het bieden van een toelatingstoets voor een opleiding. In dit specifieke geval was er bij de gedetineerde sprake van afwezigheid van bindingen met de samenleving, een grote mate van beïnvloedbaarheid en een beperkte zelfredzaamheid. Binnen het MAR is besproken dat de toets dan in detentie kon starten zodat de gedetineerde direct na detentie kan aanvangen met de opleiding om zodoende de kans op terugval na detentie te beperken.

Zoals vermeld hangt bij een aanzienlijk deel van degenen die onherroepelijk zijn veroordeeld voor een terroristisch misdrijf een uitzetting naar het land van hun (tweede) nationaliteit boven het hoofd³. Een bijzondere vorm van ondersteuning op de praktische leefgebieden richt zich dan ook op ondersteuning bij terugkeer naar Marokko. In enkele casussen lijken de gedetineerden zich hier al voor te bereiden door opleidingen te volgen die binnen detentie al opgestart (en afgerond) kunnen worden. Zo hebben vier gedetineerden een praktijkgerichte opleiding gevolgd om in Marokko een eigen bedrijf te kunnen beginnen.

Weerbaarheid: 7 motivatietrajecten en 4 (onbekende) interventies

Sommige inrichtingen, waaronder Vught, bieden vanuit de eigen expertise een behandelaanbod aan op dit aandachtsgebied. Andere inrichtingen bieden de mogelijkheid om een behandeling door externe partijen (bijvoorbeeld een externe ggz-instelling) al binnen detentie op te starten. In beide gevallen is het vereist dat de gedetineerde een intakeprocedure volgt met de behandelaar van de inrichting. De eerste stap in zo'n procedure

³ Dit komt letterlijk uit de PARE jaarrapportage. Daar wordt toegelicht over de maatregel intrekken Nederlanderschap of verblijfsvergunning: *“Hoewel het aan bepaalde tijdsriteria is verbonden en een gedetineerde niet stateloos kan worden gesteld, valt, bij een onherroepelijke veroordeling, een groot deel van de huidige TA-populatie hieronder. Het is op dit moment niet mogelijk om van de huidige TA-populatie een percentage op te stellen van de aantallen gedetineerden die hiermee te maken zullen krijgen.”*

is het indienen van een (psychosociale) hulpvraag door de gedetineerde. In de praktijk blijkt dit een obstakel te zijn voor toeleiding naar behandeling. Gedetineerden ervaren zelf niet altijd dat er sprake is van psychosociale problematiek en dus komt de hulpvraag ook niet tot stand. In totaal is er bij zeven gedetineerden voor gekozen om een motivatietraject op te starten dat moet leiden tot een forensische behandeling. In totaal is bij vier gedetineerden een concrete interventie opgestart, wat inhoudt dat bij hen daadwerkelijke behandelingen (intramuraal) zijn opgestart.

Responsiviteit: 5 resocialisatie-afspraken en 1 bespreking van interventie t.b.v. overprikkeling en overbelasting

Resocialisatie-afspraken die specifiek op dit gebied worden ingezet, richten zich op het verkrijgen/versterken van contact met een gedetineerde en op het passend maken van de interventie aan de draagkracht van een gedetineerde. Primair moet worden toegewerkt naar een werkaliantie waarin enige mate van vertrouwen bestaat dat kan leiden tot het aanbieden van passende interventies. Bij vijf gedetineerden zijn resocialisatie-afspraken gemaakt waarbij gekozen is om in te zetten op het verbeteren van de houding van een gedetineerde ten opzichte van justitiële instanties. Bij hen speelde bijvoorbeeld dat ze tijdens hun preventieve hechtenis niet (meer) in gesprek wilden met Reclassering Nederland. Omdat RN adviseert voor de inhoudelijke zitting en dus gewenste interventies een juridisch kader kan verschaffen, is het afhouden van gesprekken niet wenselijk.

Bij een andere gedetineerde moest nadrukkelijk aandacht zijn voor overprikkeling en overbelasting als gevolg van de betrokkenheid van verschillende instanties in zijn leven. Binnen het MAR is besproken welke interventies eerst moeten worden opgestart en welke instantie deze interventie het best aan kan bieden.

Inzet interventies

Op basis van de bovengenoemde data uit de PARE jaarrapportage (die een periode van 12 maanden bestrijkt) en op basis van de informatie uit onze interviews, komen wij tot het volgende overzicht van de interventies specifiek gericht op deradicalisering en disengagement:

DJI (meer over deze interventies en details over de inzet staat in hoofdstuk 4):

- Ideologische spiegelgesprekken individueel: 9 formeel belegde individuele gesprekken tussen 2017-2020 verspreid over PI Vught en een jeugdinstelling;
- Spiegelgroepen: vinden sinds 1,5 jaar wekelijks plaats (behalve tijdens de coronamaatregelen);
- Islamitische filosofie: in Vught twee groepen van max. 5 deelnemers (in 2019);
- Filosofische groepsgesprekken: in totaal hebben 11 gedetineerden deelgenomen, gemiddeld in groepjes van 5 personen.

Reclassering NL:

- CoVa: Bij één gedetineerde ingezet;
- *Inclusion*: nog niet ingezet intramuraal, wel een enkele keer extramuraal.

De Waag:

- ProZorg: nog niet ingezet.

LSE:

- Forsa: ongeveer 27 trajecten in detentie, waarvan ongeveer 14 trajecten op de TA.

Naast de interventies die specifiek zijn ontwikkeld met het oog op deradicalisering en/of disengagement, is er nog een scala aan andere interventies die ingezet (kunnen) worden, bijvoorbeeld de agressieregulatietrainingen of de training over Werk en Inkomen. We hebben geen zicht op de daadwerkelijke inzet van deze interventies. Over een aantal interventies, waaronder Kvv/Aan de Bak, is middels interviews iets meer bekend over de inzet. Zo wordt Kvv/Aan de Bak in Vught niet ingezet, bij TA's De Schie en Zwolle wel. In Zwolle is tevens een woontraining gevolgd door (in ieder geval) één gedetineerde. Ook wordt daar onderwijs volgens een vaste structuur en programma aangeboden. In Vught lijken vaker 'ad hoc' activiteiten te worden aangeboden. Dan gaat het bijvoorbeeld om een naaicursus, mondkapjes maken (tijdens de eerste coronagolf), of de eerder benoemde voorleesinterventie, waarbij gedetineerden hun kind op video kunnen voorlezen (een interventie die wegens succes ook door andere Pl's is overgenomen). In De Schie wordt er tevens onderwijs aangeboden; ook worden er net als in Vught 'ad hoc' activiteiten aangeboden zoals tuinieren op de luchtplaats, poolen of samen een sport beoefenen. Een deel van deze activiteiten, zoals het voorlezen op video, kan onder de definitie van interventies geschaard worden. Bij een andere deel van deze activiteiten, zoals het gezamenlijk poolen, is dit niet of minder het geval.

3.3 Samenwerking rondom inzet interventies

De keuze voor de inzet van interventies wordt over het algemeen gemaakt in het MAR-overleg of in het MDO.

Het MAR-overleg is een in 2019 opgericht landelijk overleg voor samenwerkende partijen rondom een gedetineerde. Vaste partners bij dit overleg zijn de DJI, Reclassering Nederland (RN) en betrokken gemeenten. Een factsheet over het MAR van de DJI beschrijft de doelstellingen van het MAR als volgt:

“Het primaire doel van het MAR is om resocialisatie te optimaliseren door te investeren in disengagement en deradicalisering. Hierop wordt ingezet door planmatig voor de lange termijn (start detentie en doorlopend na detentie) per individu een resocialisatieplan op te stellen. Secundair doel is dat de ervaringen voortkomend uit deze aanpak het beeld van bestaande interventies structureert en het aanbod van interventies vergroot.”

De doelgroep van het MAR overleg is grofweg in tweeën op te delen, namelijk (voormalig) gedetineerden op de TA en gedetineerden in reguliere detentie waarover gegronde zorgen bestaan van radicalisering. Eén van de belangrijkste aanleidingen voor het ontstaan van het MAR-overleg was het vergroten van gelijkwaardige samenwerking tussen deze partijen, omdat uit wetenschappelijk onderzoek daarnaar bleek dat dit nog onvoldoende plaats vond (Factsheet MAR, jaartal onbekend). Het MAR-overleg vond initieel ongeveer eens in de zes maanden plaats. De frequentie is casusafhankelijk, maar ligt nu op ongeveer 3 à 4 keer per jaar.

Het MDO is een intern afstemmingsoverleg dat zowel binnen reguliere detentie als ook binnen de TA's plaatsvindt. Hierbij zijn professionals van de TA aanwezig, onder andere de

casemanager, het afdelingshoofd, de psycholoog, de onderwijzer, betrokken PIW'ers (de mentoren van de gedetineerde) en eventueel betrokken geestelijk verzorgers. Dit overleg vindt elke 4 à 6 weken plaats, waarin de voortgang van de gedetineerde en inzet van interventies wordt besproken. Voorafgaand aan elk MDO wordt een trajectgesprek ingepland met de gedetineerde en diens mentor(en) en de casemanager, eventueel sluiten reclassering en gemeente daarbij ook aan.

Beide overleggen (MAR en MDO) kennen een vergelijkbare 'opstart', waarbij op basis van informatievergaring over de gedetineerde een gedeeld beeld wordt gevormd van het individu, diens achtergrond, risico- en beschermende factoren en behoeften. Dit beeld van de gedetineerde vormt het uitgangspunt van planvorming. In detentie wordt daarvoor in principe een Detentie en Re-integratie-plan (D&R-plan) gebruikt. Per TA lijkt een dergelijk plan echter wisselend gebruikt te worden. Vanaf 1 mei 2021 wordt met de nieuwe Wet straffen en beschermen het D&R-plan detentiebreed verbonden aan bepaalde vrijheden voor gedetineerden. Wanneer er dan geen D&R-plan aanwezig is en/of niet aangetoond kan worden dat er aan bepaalde doelen gewerkt wordt, heeft dit consequenties voor mogelijke vrijheden. De verwachting van een geïnterviewde vanuit de DJI-beleidsorganisatie is dat gebruik van het D&R-plan daarmee zal toenemen.

De keuzes voor welke interventies worden ingezet binnen (en buiten) dit plan worden gebaseerd op ingeschatte noodzaak door de betrokken professionals en op basis van behoeften van gedetineerden. Deze kunnen eventuele wensen en behoeften aangeven bij het TA-personeel, onder meer door gebruik te maken van een 'sprekersbriefje'. Daarop kunnen ze bijvoorbeeld aangeven dat ze met een geestelijk verzorger in gesprek willen, of met de professional die over onderwijs gaat.

Veel geïnterviewden (met name vanuit gemeenten en de DJI, maar ook vanuit verschillende externe interventie-uitvoerders, en TA-medewerkers) geven aan dat de samenwerking tussen partijen en professionals is verbeterd met de komst van het MAR-overleg. Zo wordt genoemd dat de informatiedeling binnen het overleg goed is en dat het overleg bijdraagt aan het leren van elkaars taal en gebruiken van elkaars expertise. Ook de gestructureerde wijze waarop binnen het MAR gewerkt wordt om te komen tot een beeld van een gedetineerde en wat voor diegene nodig is, wordt regelmatig genoemd. Over het algemeen geven respondenten vanuit verschillende ketenpartners aan dat de betrokkenheid tussen de partijen is vergroot met de komst van het MAR.

Er worden echter ook verschillende belemmeringen genoemd in de gezamenlijke besluitvorming rondom inzet van interventies:

- *Allereerst is er nog geen gedeeld beeld over de samenhang en wisselwerking tussen het MAR en MDO.* Omdat het MDO een frequent en intern overleg is op de TA's zelf, wordt dit door TA-personeel over het algemeen als de plek genoemd waar keuzes over interventies worden gemaakt. Voor de ketenpartners (zoals de reclassering en gemeenten) is het MAR echter de plek waar besloten wordt over interventies. Op de vraag hoe beide overleggen zich tot elkaar verhouden, geven leidinggevenden van een van de TA's aan hier nog zoekende in te zijn. Ook verschilt de visie hierop per TA. Waar de medewerker van de ene TA het MAR benoemt als belangrijk inhoudelijk overleg, waar het eigen beeld van een gedetineerde getoetst en aangescherpt kan worden, zien de medewerkers van een andere TA zich meer als ondersteunend aan het MAR-overleg – ze 'brengen' met name.

-
- *Informatiedeling wordt regelmatig als belemmering in de samenwerking genoemd, bijvoorbeeld in relatie tot geestelijk verzorgers en LSE. Waar ketenpartners behoefte hebben aan informatie en een gedeeld beeld over een gedetineerde, zijn er ook partijen die vanuit hun beroep (vertrouwensfunctie, geheimhoudingsplicht of ambtsgeheim) minder makkelijk informatie kunnen of willen delen, zoals de inhoud van hun gesprekken met gedetineerden (wat voor ketenpartners, zoals gemeente of RN interessant kan zijn voor duiding of risico-inschatting). Dat geldt bijvoorbeeld voor de geestelijk verzorgers, maar ook voor professionals die psychische ondersteuning / trajecten bieden. Dergelijke professionals zitten ook niet altijd standaard aan tafel bij het MAR en/of MDO, waardoor er minder zicht is op wat hun begeleiding of interventies precies inhouden. Dit geldt ook voor het LSE als interventie-uitvoerder. Ketenpartners geven ten slotte aan dat de mate van informatiedeling ook verschilt per TA.*
 - *Een aansluitend punt is dat er nog onvoldoende zicht is op het aanbod, en wat het voor wie kan betekenen. Aangezien niet alle uitvoerders van interventies aan de 'beslistafels' zitten (dit zijn met name MDO en MAR), zorgt dit voor onbekendheid met hun interventies en soms ook voor vragen over de effectiviteit ervan. Zo zegt een deelnemer aan deze beslistafels over de inzet van geestelijk verzorgers: "Het niveau is nu lastig in te schatten, zo werd in een workshop lang gepraat over 'het gezellig houden op de TA en koekjes aanbieden met het Suikerfeest namens de gedetineerden'. Hierdoor hebben verschillende medewerkers niet het beeld dat op inhoud de juiste acties plaatsvinden." Doordat geestelijk verzorgers weinig aan deze tafels plaatsnemen en vanuit hun vertrouwelijke functie minder informatie delen, is er dus ook een minder goed beeld van wat ze doen en wat dit mogelijk oplevert in het kader van resocialisatie. Dezelfde respondent geeft dan ook aan dat er "op een meer professionele manier gemeten en gemonitord moet worden". Hetzelfde punt over onbekendheid met interventies en de effectiviteit daarvan geldt ook, in iets mindere mate, voor het LSE, aangezien zij ook zelden aan de MAR-overleg of MDO-overleggen deel hebben genomen tot dusverre.*
 - *Over verschillende thema's bestaat geen gedeelde visie, zoals transparantie richting gedetineerden over hetgeen wordt besproken en besloten met betrekking tot diens resocialisatie, de mate waarin een gedetineerde al dan niet moet instemmen met interventies en hoe om te gaan met resocialisatie bij casuïstiek waar het Nederlanderschap van de gedetineerde wordt ingetrokken. Dat bemoeilijkt het gesprek om samen te komen tot resocialisatie-afspraken.*
 - *Duur van detentie en lang uitblijven strafmaat. Zowel een korte als heel lange detentieperiode kunnen belemmerend werken voor inzet van interventies. In het eerste geval is er soms onvoldoende tijd om een interventie daadwerkelijk (intramuraal) op te starten. Bij een heel lange straf leven er bij verschillende respondenten nog vragen, bijvoorbeeld over wat de rol is van het MAR in zo'n geval. Bij het lang uitblijven van een strafmaat is er veel onzekerheid voor zowel gedetineerde als TA-personeel, wat het lastiger maakt concreet aan resocialisatie te werken.*

3.4 Bevorderende en belemmerende factoren inzet en uitvoering interventies

Wanneer vanuit het MAR en/of MDO een beslissing is genomen over de inzet van een interventie, is het zaak deze op te gaan starten met een gedetineerde. Er zijn verschillende

factoren die een daadwerkelijke start of goede uitvoering van een interventie belemmeren of bevorderen, veelal gerelateerd aan de motivatie van de gedetineerde.

Belemmerende factoren inzet en uitvoering interventies

Zoals een geïnterviewde het zelf formuleert: *“De belangrijkste vraag is: hoe krijgen we iemand zover om mee te doen aan een interventie?”*. Veel geïnterviewden geven aan hoe cruciaal het is om een ‘ingang’ te krijgen bij een gedetineerde, zodat een interventie ook daadwerkelijk van start kan. Interventies kunnen in sommige gevallen ook überhaupt een wat meer verplichtend karakter hebben (met name vanuit de Reclassering), maar veel geïnterviewden (evenals de literatuur) geven aan dat het voor het slagen van de interventie heel belangrijk is dat de gedetineerde zelf ook gemotiveerd is. Om dat te bereiken wordt veel geïnvesteerd in het motiveren van gedetineerden voor deelname aan interventies. De interventie is dan ‘een stip op de horizon’ waar professionals naartoe werken. Maar, zo geeft een betrokkene van het MAR-overleg aan, *“bij 80% van de gedetineerden zitten we nog op de weg naar die stip toe”*.

Belemmerende factoren om een ingang te creëren bij de gedetineerde zijn:

- *Een gebrek aan vertrouwen vanuit gedetineerden*. Zo zegt een geïnterviewde: *“Onderling heerst op de TA de gedachte dat wij (mensen van de overheid) slecht zijn, de vijand, en onderdeel van het systeem.”* Zonder dit vertrouwen zijn gedetineerden niet geneigd deel te nemen aan interventies of überhaupt open het gesprek aan te gaan met professionals. Een specifiek punt daarbij is dat gedetineerden veelal (initieel) niet het gesprek over religie willen aangaan met een externe deskundige. Een belangrijke factor dat kan bijdragen aan (een gebrek aan) vertrouwen is de wijze van bejegening op de TA. Daar wordt uitgebreid op ingegaan in hoofdstuk 5.
- *Het ontkennen van de eigen ideologische overtuigingen of psychosociale hulpvraag*. Wanneer gedetineerden dit niet onderkennen, zijn ze ook minder geneigd deel te nemen aan bijbehorende interventies.
- De wetwijziging die Intrekken Nederlanderschap van onherroepelijk veroordeelden voor een terroristisch misdrijf met dubbele nationaliteit mogelijk maakt (Artikel 14.2 Rijkswet Nederlanderschap). Deze maatregel zorgt voor veel onrust, zowel bij professionals binnen de DJI, betrokken ketenpartners, als bij gedetineerden. Zo geven professionals werkzaam op één van de TA's aan: *“Er is een kleine groep, die overigens steeds groter wordt, waar we niet binnenkomen. Dat is de groep die ongemotiveerd ofwel nergens toe bereid is omdat hun Nederlanderschap is ingetrokken en zij zullen worden uitgezet. Inzetten van interventies is dan onmogelijk. Alleen de TA-professionals investeren dan nog in hen, andere partijen niet. De boosheid neemt toe en de bereidheid neemt af: ‘Ik ben hier niet gewenst, dus wat doen jullie nou? Het maakt niet uit.’”*

Naast belemmerende factoren voor het creëren van een ingang bij gedetineerden zijn er ook factoren die de verdere succesvolle uitvoering van interventies kunnen belemmeren.

Veelgenoemde factoren zijn:

- *Het gebrek aan een vaste ruimte en structuur op het programma voor de interventie*. Dit aandachtspunt is met name genoemd vanuit het onderwijs en de geestelijk verzorgers (betrokken bij groepsactiviteiten). De daadwerkelijke invulling van deze onderdelen op het rooster verschilt per TA, waar bij de één al meer een vaste structuur geldt dan bij de ander. Waar deze structuur ontbreekt vormt dat voor het onderwijs een belemmering, omdat er geen doorlopende leerlijn gevolgd kan worden. Daarnaast is een vaste ruimte,

waar privacy mogelijk is (zo min mogelijk aanwezigheid van niet-deelnemende gedetineerden of PIW'ers), ook belangrijk voor zowel groepsactiviteiten vanuit de geestelijke verzorgers als vanuit het onderwijs. Tot dusverre hebben dat soort activiteiten veelal plaatsgevonden in algemene ruimtes, zoals de keuken of recreatieruimte. Terwijl, zo geeft een geïnterviewde aan, het belangrijk is “*een veilig klimaat te creëren*”, waarin gedetineerden “*vrijuit willen en kunnen spreken*”.

- *Persoonlijke gebeurtenissen die de motivatie temperen.* Soms kunnen gedetineerden een tijd wel gemotiveerd deelnemen aan een interventie, maar dan niet meer komen opdagen. Dit kan vanuit een protestreactie zijn (als iemand het niet eens is met bepaalde opgelegde maatregelen), maar ook door een ‘trigger event’ (zoals ontwikkelingen in de eigen rechtszaak, familiegebeurtenissen). Overigens kan een persoonlijke gebeurtenis ook juist het benodigde haakje vormen om met elkaar op positieve wijze het gesprek aan te gaan.
- *Groepsdynamiek.* De dynamiek tussen (groepen) gedetineerden kan zowel de motivatie om mee te doen aan interventies als de uitvoering van deze interventies zelf beïnvloeden. Zo halen zowel TA-professionals als gedetineerden voorbeelden aan waarbij gedetineerden elkaar motiveerden om in contact te treden met het LSE of mee te doen aan groepsbijeenkomsten met islamitisch geestelijk verzorgers, of er juist voor zorgden dat andere gedetineerden niet meer mee wilden doen met dergelijke bijeenkomsten omdat de imam als “afvallige” afgeschilderd werd. Het TA-personeel zet daarom zoveel mogelijk in op een differentiatiebeleid, zowel bij de verdeling van gedetineerden over afdelingen als bij groepsinterventies. Dit om negatieve groepsinvloeden te vermijden– en waar mogelijk positieve invloeden te stimuleren. Differentiatie gebeurt o.a. op basis van “factoren als gedrag, (strafrechtelijke) achtergrond, land van afkomst en ideologische kenmerken”, aldus een medewerker van één van de TA’s.
- Overdracht van gedetineerden tussen TA’s, naar een reguliere PI en overdracht van detentie naar buiten. Over verschillende punten in deze overdrachtsmomenten zijn knelpunten benoemd:
 - Zo is al eerder benoemd dat er *verschillen zijn tussen TA’s*, zowel in gehanteerde richtlijnen als in interventie-aanbod. Dit kan weerstand bij gedetineerden oproepen en/of een ingezette interventielijn verbreken.
 - *Onvoldoende informatievoorziening* bij de overdracht is regelmatig als knelpunt benoemd, zowel tussen TA’s onderling als tussen TA’s en reguliere PI’s. Veel informatie dient dan opnieuw ingewonnen te worden.
 - Er is momenteel *zelden een doorlopende lijn tussen interventies die intramuraal worden opgestart en extramuraal doorgezet worden*. Dit gebrek aan doorlopende lijn geldt bijvoorbeeld voor (de interventies vanuit) de geestelijke verzorging, die enkel intramuraal ingezet (kunnen) worden. Het gevolg kan zijn dat de vertrouwensrelaties steeds opnieuw moeten worden opgebouwd, om een ingang te creëren waarna een interventie kan worden ingezet.
 - *De samenwerking tussen TA en gemeente ter voorbereiding op de overdracht naar buiten verloopt beter met de komst van het MAR, maar in een aantal gevallen nog niet voldoende.*
“*Een gemeente die goed meewerkt, perspectief biedt, vanaf het begin betrokken is bij een gedetineerde, is een succesfactor*”, volgens twee medewerkers op de TA. “*Zij hebben een cruciale factor in het kader van re-integratie en gaan o.a. over huisvesting en uitkering*”. Echter, geven deze TA- medewerkers aan, komt de samenwerking

daarbij niet met elke gemeente goed op gang. Het betreft een enkele gemeente waarmee dit niet goed loopt. Vanuit gemeenteperspectief is men over het algemeen ook tevreden over de (verbeterde) samenwerking met de TA's, al blijkt *“de praktijk weerbarstiger”*, aldus een gemeentelijk respondent. *“De intentie voor communicatie is er wel, maar het commitment niet altijd.”* Een respondent vanuit een andere gemeente noemt daarnaast dat de samenwerking nog verschilt per TA, de een wordt als meer open ervaren dan de ander. Dit beeld wordt bevestigd door een aantal andere respondenten, vanuit de DJJ en gemeenten.

Bevorderende factoren inzet en uitvoering interventies

Naast belemmerende factoren zijn er natuurlijk ook verschillende factoren die de inzet en succesvolle uitvoering van een interventie juist bevorderen.

Een allereerste belangrijke succesfactor voor inzet van interventies is een heel basale: *gedetineerden willen graag hun cel uit en tijdverdrijf hebben*. Het TA-regime heeft een tijd sowieso een minder vol weekprogramma gehad dan reguliere detentie (al is/wordt dat momenteel aangepast), wat minder afleiding voor gedetineerden betekende. In Zwolle en De Schie is het huidige programma inmiddels aangepast naar 36 uur, in Vught wordt daar momenteel naartoe gewerkt (in het najaar van 2020, ten tijde van de interviews in het kader van dit onderzoek). Daarnaast is een succesfactor dat door de diversiteit aan interventiemogelijkheden en uitvoerende partijen er in principe voor elk gedetineerde maatwerk mogelijk is.

Naast deze meer algemene bevorderende factoren, spelen een aantal andere elementen een rol bij het inzetten van interventies, namelijk:

- *Een ingang creëren via de ondersteuning die op praktische leefgebieden en/of aan de familie wordt geboden*. Hulp bij zaken als een opleiding, het organiseren van de financiën of het organiseren van huisvesting wordt over het algemeen makkelijker geaccepteerd dan gesprekken over meer persoonlijke zaken, zoals over ideologie of persoonlijke identiteit. Verschillende geïnterviewde professionals geven daarom aan dat bespreking van dergelijke zaken het ‘haakje’ kan bieden om meer met een persoon in contact te komen en vertrouwen op te bouwen.
- *Inzet van ‘best persons’*: iemand die een klik met een gedetineerde heeft en waar gedetineerden vertrouwen in hebben. Omdat motivatie en vertrouwen als cruciale randvoorwaarden worden gezien voor succesvolle inzet van een interventie, is het heel belangrijk wie contact heeft met gedetineerden en de interventie uitvoert. Wie de beste persoon is, kan per gedetineerde of situatie verschillen en is dus maatwerk. Wel zijn een aantal algemene kwaliteiten genoemd van deze ‘best persons’: vertrouwen en een positieve houding naar de gedetineerden toe, niet oordelen en het hebben van een onafhankelijke en/of vertrouwelijke positie (door bijvoorbeeld geen betrokkenheid bij de rechtszaak van de gedetineerde, ambtsgeheim).
- *Werken aan perspectief* is een vaak genoemd punt, zowel vanuit professionals als gedetineerden. Het kan gaan om concreet perspectief, zoals het faciliteren of verbeteren van contact met kinderen, maar ook om het helpen creëren van mentale ruimte (innerlijke rust). Zo zegt een gedetineerde over het contact met de casemanager: *“De casemanager regelt je verzekering, en behandelt met je wat er buiten gaande is. Dat geeft je een gevoel van: er komt nog iets positiefs op je af”*. Een andere gedetineerde noemt de prettige

gesprekken met een theoloog vanuit de Reclassering: *“Soms in mijn cel, is mijn hoofd zo vol. De theoloog zei: ‘dat kan helemaal leeggehaald worden. Dan moet je meewerken en daarvoor open staan’. Dit was de eerste keer dat iemand mij vertelde: ‘het gaat je lukken’”*.

- *Groepsdynamiek op de TA* kan ervoor zorgen dat gedetineerden elkaar stimuleren om niet aan interventies deel te nemen, maar kan hen ook juist stimuleren om dit wel te doen, als ze bijvoorbeeld van anderen horen dat bij een partij prettige mensen werken of iemand veel voor een gedetineerde heeft betekend.

3.5 Behoeften aan doorontwikkeling bestaand aanbod

In de gesprekken zijn enerzijds een aantal zaken benoemd die (de afstemming rondom) de inzet van het *bestaande* aanbod zouden vergemakkelijken en verbeteren. Daarnaast zijn ook een aantal behoeften geformuleerd aan toevoegingen aan het aanbod (beschreven onder 3.6). Beiden lichten we toe. Daarmee beantwoorden we de deelvragen over verbetermogelijkheden bij inzet van het bestaande aanbod en behoeften vanuit betrokken experts over aanvullende interventies.

Om inzet van het *bestaande* aanbod te optimaliseren zijn de volgende behoeften/wensen benoemd, zowel vanuit de DJI-respondenten als hun partners uit het veld (externe interventie aanbieders en gemeenten).

Een grotere en breed gedeelde kennisbasis over de interventies in het aanbod

Door geïnterviewden (een aantal gemeenten, TA-medewerkers en externe uitvoerders van interventies zelf) is allereerst genoemd dat meer kennis over het aanbod nodig is. Doordat momenteel slechts een beperkt aantal interventies bekend is bij de ketenpartners, is de kans groter dat bepaalde interventies niet of nauwelijks worden ingezet. Zo zegt een interventie-uitvoerder: *“Laten we goed krachten bundelen zodat we kennis hebben over wat de andere partijen kunnen en willen doen: het brede palet goed kenbaar maken bij iedereen, om zo goed mogelijk maatwerk te kunnen blijven bieden.”*

Om vanuit een gedeelde kennisbasis de juiste interventies te vinden en in te zetten zijn de volgende verbeterpunten genoemd vanuit geïnterviewden:

- Een gedeeld beeld van en gezamenlijke reflectie op het doel van het interventie-aanbod en de rol van de verschillende partijen daarin (zowel een gedeelde definitie van veilige resocialisatie als een beeld hoe de verschillende interventies en partners daar een bijdrage aan kunnen leveren);
- Een gedeeld beeld van het totaalaanbod vanuit het veld (DJI, RN en gemeenten) en de aanbieders (geestelijk verzorgers en andere uitvoerders vanuit DJI, RN, het LSE en de Waag);
- Het delen van ervaringen en kennis vanuit interventie-uitvoerders binnen het totaalaanbod, zodat er meer inzicht komt in wat deze uitvoerders precies doen en waar hun ondersteuning aan bijdraagt (mede door evaluatieonderzoek).

Gekoppeld aan dit punt geven diverse respondenten, zowel vanuit de DJI als vanuit de ketenpartners, aan dat ze graag meer zouden werken met vastomlijnde plannen, zoals structurele inzet van het D&R-plan.

Aansluiting interventies intra- en extramuraal

Alhoewel met de komst van het MAR er al stappen zijn geweest in het verbeteren van de samenwerking bij de doorlopende lijn tussen het intramurale re-integratieproces van een gedetineerde en het proces wanneer deze vrijkomt (extramuraal), worden er op interventieniveau nog verbeterpunten gezien. Zo is vanuit geïnterviewden van verschillende betrokken organisaties de wens geuit dat interventies die intramuraal worden opgestart extramuraal doorgezet kunnen worden. Dit omdat het veelal lang duurt om vertrouwen op te bouwen met gedetineerden en een basis te krijgen van waaruit er goed gewerkt kan worden aan resocialisatie doelen. Hierbij kan het gaan om al intramuraal opstarten van interventies van 'buiten', zoals deze geïnterviewde van de DJI aangeeft: *“Organisaties moeten intramuraal kunnen opstarten, en vervolgens mee naar buiten kunnen. Bijvoorbeeld binnen de TA werken casemanagers, buiten de TA worden mensen vanuit DJI niet meer ingezet. Juist omdat het bij een behandeltraject noodzakelijk is een vertrouwensband te creëren, is het belangrijk dat er een vast gezicht meegaat. Wanneer iemand na detentie een nieuwe band moet gaan opbouwen met iemand die hij één keer per week ziet, dan is daar zeker nog winst te behalen.”*

Ook over de begeleiding door geestelijk verzorgers wordt dit punt benadrukt door een externe interventie-uitvoerder: *“Wat betreft theologische gesprekken bestaat de belemmering dat iemand met wie cliënten vertrouwen hebben opgebouwd binnen de PI, niet meegaat naar buiten [zoals de islamitisch geestelijk verzorger].”* Deze interventie-uitvoerder meent dat de *“kans op recidive dan groter is, omdat er dan opnieuw een vertrouwensband moet worden opgebouwd met een hulpverlener. Dit kan voor eventuele [extremistische] netwerken een kans zijn om cliënt weer te benaderen.”*

Een mogelijke oplossingsrichting om in ieder geval in het kader van geestelijke gezondheid een doorlopend traject te hebben is de mogelijkheid van trajectindicaties. Een respondent geeft aan dat hier vanuit justitie mee geëxperimenteerd gaat worden, waarbij het gaat om *“een doorlopende indicatie gedurende het hele forensische traject, die ook reikt over de grenzen van verschillende settings heen. Die wordt binnen een TA afgegeven, maar heeft ook zeggingskracht over de ambulante setting”*. Met dergelijke trajectindicaties wordt nog niet gewerkt, maar deze zouden dus kunnen helpen bij de aansluiting intra- extramuraal bij trajecten in het kader van geestelijke gezondheid.

Landelijke dekking van het aanbod

Bepaalde interventies binnen het bestaande aanbod zijn op specifieke plekken in het land wel beschikbaar, maar op andere niet. Voorbeelden zijn de specialistische inzet van de Waag, die niet in alle regio's ingezet kan worden, en een buddy-aanpak vanuit gemeenten, die niet door alle gemeenten aangeboden wordt. Ook wordt nu niet al het groepsaanbod vanuit de geestelijke verzorging (zoals islamitische filosofie) op elke TA aangeboden. Dit wordt door enkele respondenten (vanuit gemeenten en de DJI) als problematisch gezien. Zo noemt een respondent werkzaam voor de DJI: *“Een specialisatieteam [zoals de Waag] zou overal ingezet moeten kunnen worden”*.

3.6 Behoeften aan aanvullingen op het aanbod

Er zijn verschillende behoeften aan aanvullend aanbod genoemd. Twee behoeften springen er daarbij uit, namelijk de mogelijkheid te werken aan perspectief (door arbeid, het volgen van een opleiding, voor te bereiden op de arbeidsmarkt) en meer mogelijkheden om het contact met familie te ondersteunen. Zoals een geïnterviewde vanuit de DJI het noemt: *“de zaken die je stimuleren om je weer te verbinden met anderen en de samenleving”*.

Meer mogelijkheden rondom werken aan perspectief: arbeid/onderwijs/opleiding

Momenteel zijn de mogelijkheden qua onderwijs beperkt op de TA. Er is weinig maatwerk mogelijk qua opleidingen en er is, in ieder geval in Vught, geen vaste ruimte en structuur voor het onderwijs (op het moment van dataverzameling voor dit onderzoek). Qua aanbod gaat het nu met name om cursussen als het behalen van de VCA, of het volgen van Nederlands en Engels, maar vakopleidingen of inhoudelijke studies worden weinig tot niet aangeboden. Ook is een doorlopende leerlijn in Vught tot dusverre nog niet mogelijk geweest, omdat vakken niet als vast onderdeel op het rooster stonden en er geen vast lokaal is voor onderwijs. Daardoor worden lessen ad hoc georganiseerd in recreatieruimtes. Ook bij De Schie is er nog geen specifieke onderwijsruimte, er zijn wel twee computers om taallessen op te volgen. Het onderwijs daar bestaat voornamelijk ook met name uit taalonderwijs en bijvoorbeeld het behalen van VCA. We hebben in elk geval een gedetineerde gesproken die hiervan gebruik maakt. Tevens gaat er een pilot opgestart worden waarin één gedetineerde een vakopleiding in het leggen van zonnepanelen gaat volgen. Bij de TA Zwolle staat er een vast aantal uren onderwijs/ re-integratie op het rooster en is er een vast leslokaal.

Zowel door TA-personeel, ketenpartners als gedetineerden is het belang van het vergroten van de onderwijsmogelijkheden benadrukt. Zo geeft een interventie-uitvoerder als één van de belemmerende factoren voor goede resocialisatie aan: *“Een cliënt die geen opleiding kan volgen doordat er geen faciliteiten beschikbaar zijn binnen de TA, of omdat het niet in het schema van de TA past terwijl het wel heel goed kan uitpakken als het gaat om resocialisatie.”* Op de TA in Vught wordt momenteel geïnvesteerd in het onderwijsaanbod, door een vaste ruimte en structuur te organiseren en behoeften op te halen bij gedetineerden. Uit de eerste peiling onder een grote groep gedetineerden bleek dat een overgroot deel van hen specifieke onderwijsbehoeften had, zoals het volgen van een HBO-studie of doen van een vakopleiding.

Interventies gericht op familie (o.a. relatie met kinderen) en bredere netwerk

Hoewel in bijna elk gesprek het belang van goed contact met de familie wordt benadrukt door respondenten, geven verschillende personen aan dit wel als verbeterpunt te zien. Momenteel wordt ondersteuning *aan de familie* van de gedetineerde met name geboden vanuit de gemeente, zo geven de meeste gemeentelijke respondenten aan. Het faciliteren van contact *tussen gedetineerde en familie* gebeurt met name vanuit de TA's zelf, bijvoorbeeld door de maatschappelijk werker die 'bezoek onder begeleiding' organiseert of de eerdergenoemde voorleesinterventie.

Echter zijn de daadwerkelijke bezoekmogelijkheden beperkt op de TA's. Zo geeft een TA-medewerker aan: *“De gedetineerden hebben heel veel behoefte aan contact met hun kinderen. Dat wordt nu ook wel steeds meer geregeld, maar blijft weinig in relatie tot andere regimes. Zo worden kindermiddagen bij anderen wel georganiseerd [dan zijn kinderen welkom in een grote ruimte, die gezellig wordt gemaakt voor het bezoek], hier niet. Voor de gedetineerden zou het bezoek van de kinderen echter veel betekenen, veel motivatie geven.”*

Een grotere diversiteit aan typen extremisme waar de interventies voor geschikt zijn

Naast interventies op islamitisch extremisme is vanuit verschillende respondenten ook aangegeven een (toekomstige) noodzaak te zien voor interventies op rechts- en links-extremisme, 'complot-extremisme' en 'anti-overheidsextremisme'. Zo zegt een gemeentelijk respondent: *“Goed om rekening mee te houden bij doorontwikkeling aanbod vanuit TA: het moet toekomstbestendig zijn om ook eventuele interventies voor een meer diverse populatie te hebben.”*

De meer specialistische uitvoerende professionals op het gebied van deradicalisering en disengagement geven aan dat radicaliseringsprocessen veelal langs dezelfde lijnen verlopen en dat deradicalisering en disengagement per definitie altijd maatwerk is. Zij zien meer heil in het *finetunen* van reeds bestaande interventies en toepasbaar maken op diverse extremistische doelgroepen, dan compleet nieuw aanbod te ontwikkelen.

3.7 Perspectief gedetineerden op interventieaanbod

Ook in de interviews met gedetineerden hebben we uitgebreid gesproken over hun eigen blik op resocialisatie, hoe ze kijken naar de huidige interventies die daarop worden ingezet (inzichten over inzet geestelijk verzorgers staan in hoofdstuk 4), waarom ze daar wel/niet aan meedoen en waar eventuele additionele behoeften liggen. De belangrijkste uitkomsten uit deze gesprekken zijn als volgt:

Gedetineerden hebben onvoldoende het idee dat er aan resocialisatie wordt gewerkt. Ze geven aan dat ze geen plan maken voor hun re-integratie (geen D&R-plan bijvoorbeeld): *“Elke zes weken is er een MDO met zogenaamd een D&R-plan. Dat D&R-plan is er niet, daar heb ik naar gevraagd”*; of dat er wel een plan ligt maar dat ze het idee hebben *“dat er in de praktijk niks gebeurt”*.

Veel (bijna allemaal) van de gedetineerden die we spraken zijn wel heel blij met hun casemanager, zowel omdat deze persoon hen helpt met het regelen van praktische zaken, zoals financiën, schulden, als omdat het iemand is die goed een luisterend oor kan bieden. Zo zegt een gedetineerde op één van de TA's: *“De huidige casemanager is het enige lichtpuntje hier. Ze heeft het heel druk, maar doet veel voor mij”*. De gedetineerden geven echter aan naast de praktische zaken ook behoefte te hebben aan bredere ontwikkeling: *“Bij zo'n strikt regime als op de TA beschadigt je personen juist, ze komen er alleen maar erger uit. Je zegt dat iemand heel gevaarlijk is, maar beschadigt iemand nog verder door hem/haar 4 jaar lang niet te laten ontwikkelen. Dat zorgt ervoor dat het alleen maar slechter gaat met iemand.”* Het woord dat daarbij regelmatig valt (ook bij professionals) is *perspectief*, daar heeft men behoefte aan. Zo zegt een gedetineerde over werken aan re-integratie: *“Dat geeft hoop en motivatie aan mensen”*.

Opleiding is nummer één voor veel gedetineerden in het werken aan resocialisatie. In Zwolle kent het onderwijs een vast programma en een vaste ruimte. Daar wordt onderwijs dan ook als één van de betere aspecten van het resocialisatieaanbod bestempeld: *“In Zwolle is een onderwijslokaal, in een ander gebouw. Onderwijs is drie kwartier per week, maar je kunt dan wel de vragen stellen die je op dat moment hebt aan de lerares die jou dan uitleg kan geven. Dat ervaar ik als positief en goed.”*

In Vught geven de gedetineerden ook aan veel behoefte te hebben aan onderwijs / een opleiding, maar dat nu te missen. Zo zegt een gedetineerde: *“Ik hoor regelmatig over reguliere gevangenis en dat ze daar resocialisatietrajecten hebben, op de TA is dat er helemaal niet. Terwijl je hier juist ‘extra’ resocialisatie zou verwachten, omdat het beeld is dat wij tegen de maatschappij zijn. Onderwijs is daar in ieder geval een basis in, dat is ook gewoon een basisrecht. Dat is een primaire behoefte. Ik vraag al sinds ik hier ben om onderwijs te volgen, maar ze bieden alleen inburgering.”*

Ook in De Schie is er geen vast opleidingslokaal (dit wordt op twee computers in de gang georganiseerd). Gedetineerden kunnen hier volgens de TA-professionals zelf aangeven of zij onderwijs willen volgen, dit kan op de cel of achter de computers. Ze kunnen verschillende talen leren en hun VCA halen. Tevens geven TA-professionals aan dat er maatwerk vakopleidingen kunnen worden georganiseerd zoals opleidingen in de schoonmaak of zonnepaneleninstallateur. De gedetineerden die we aldaar hebben geïnterviewd geven zelf aan met name taalonderwijs aangeboden te krijgen, maar behoefte te hebben een vak te leren (*“ik wil iets met mijn handen doen”*).

Op beide plekken (De Schie en Vught) wordt met enige regelmaat de certificering voor het VCA gefaciliteerd. Een gedetineerde geeft echter aan behoefte te hebben aan meer: *“Tot op de dag van vandaag heb ik geen opleiding gehad, behalve zo’n certificaat van VCA. Je kunt Nederlands leren, rekenen, maar daar kan ik buiten niks mee. Daarmee houd je stabiel wat je al kon, maar ik moet een echte opleiding gaan volgen. Ik moet gaan studeren, een diploma halen. Het bieden van perspectieven is zo belangrijk. Het serieus volgen van een opleiding, en familiecontact zijn zo belangrijk.”*

Ook bij arbeid wordt het werken aan perspectief gemist. Arbeid is een binnen het TA-regime nog niet volledig geïntegreerd onderdeel van het programma (wisselend per TA), waar ook beperkingen aan zitten ten opzichte van reguliere regimes. Verschillende gedetineerden geven aan ook hier het werken aan perspectief in te missen, omdat arbeid nu slechts zeer beperkt gebeurt of onvoldoende gekoppeld is aan het leren van nuttige vaardigheden. Een gedetineerde zegt daarover:

“Elke inrichting heeft arbeidsactiviteiten, maar wij niet. Wij leren geen vakmanschap, geen hout bewerken o.i.d. Een aantal jaren geleden was er een naaiproject voor de dames, dat is er nu niet meer, ik zou graag zien dat dat weer opgestart kan worden. We leren hier helemaal niks, zelfs niet van handvaardigheid. We leren niks wat we kunnen gebruiken buiten (zoals simpelweg naaien). Ik zou wel iets geleerd willen hebben, al is het zo praktisch (en onder mijn niveau). Wij mogen zelfs niet schilderen.”

Ook in de koppeling met de buitenwereld kunnen arbeidsprojecten helpen. Zo zegt een gedetineerde over een mondkapjesproject in Vught ten tijde van de eerste coronagolf: *“Ik vond het leuk dat ik dat mocht doen, want je wordt toch betrokken bij iets. Je voelt dat je iets nuttigs kunt doen en kunt betekenen voor de medemens.”* En: *“Je doet iets in detentie, maar wel voor de mensen die buiten ziek zijn (of niet ziek): de mensen waar je te midden van zal zijn als je buitenkomt.”*

Het goed kunnen onderhouden van contacten met familie/het gezin wordt zeer belangrijk gevonden. Naast onderwijs en ontwikkeling van vaardigheden is het onderhouden van contact met het gezin en dan met name de kinderen en eventuele partners, als belangrijk punt benoemd door gedetineerden met het oog op resocialisatie. Zo zegt een gedetineerde: *“De*

eigenschappen die een persoon buiten gebruikt, daar moeten we hierbinnen in worden geholpen. Hier worden we ongelooflijk beperkt in ons contact met onze geliefden, met onze familie. Maar dat zijn degenen die het eerst voor me klaar staan als ik buiten kom, die een vangnet voor me bieden. Daar moet ik het contact dus juist mee onderhouden. Met mijn gezin, met mijn vrouw en kinderen. Zij moeten geen vreemden voor mij worden. Hulp bij het onderhouden van familiebanden is nummer één, dat is superbelangrijk. Hier ga ik nu alleen maar achteruit.”

Veelgehoord is dat de tijd voor telefonisch contact heel beperkt is (4 keer in de week 10 minuten), waardoor *“je elk gesprek dat je voert moet afkappen”*. Een andere gedetineerde zegt: *“Je bent nergens van op de hoogte. Je kunt het niet hebben over het leven. Met meerdere kleine kinderen lukt dat niet. Per kind is het zo snel al voorbij.”*

Daarnaast is, deels door het TA-regime, deels door de coronamaatregelen, bezoek op locatie ook beperkt bij deze doelgroep. Zo zitten er grote beperkingen aan bezoek zonder toezicht met de partner, wat door gedetineerden als belangrijk wordt ervaren voor hun relatie.

Ook zijn de mogelijkheden (zeker ten tijde van de coronamaatregelen) om bezoek te hebben van kinderen beperkt en geven de gedetineerden aan de wijze van bezoek als lastig te ervaren: *“je kunt niet even samen spelen, een koekje eten”*. Dat wordt erg gemist. Om inperking van bezoek tijdens de coronamaatregelen te compenseren, of voor familie in het buitenland, is er wel de mogelijkheid tot skype gesprekken op de verschillende TA's. Echter wordt vanuit zowel TA De Schie als Vught aangegeven dat skype vaak niet goed werkt. Vanuit De Schie geven gedetineerden aan: *“In het nieuwe jaar is de regel ingegaan dat als skype niet werkt, we pech hebben en een week moeten wachten. Maar het is ons recht. Compensatie is afgeschaft: als skype niet werkt, heb je pech. Terwijl mijn kinderen de dagen aftellen, de uren aftellen dat ze mogen bellen. Mijn kinderen zitten huilend aan de telefoon. Wettelijk is het niet eens toegestaan om dat niet in te halen. Skype doet het heel vaak niet.”*

Over de begeleiding van de geestelijk verzorgers van de DJI en de begeleiding van het LSE zijn verschillende gedetineerden enthousiast. In de gesprekken geven veel gedetineerden aan blij te zijn met de begeleiding die ze vanuit geestelijk verzorgers krijgen. Het gaat dan om de individuele begeleiding en de groepsgesprekken uit het 'basisaanbod' van de geestelijke verzorging (meer uitleg over de geestelijk verzorgers en hun basis- en specialistisch aanbod volgt in hoofdstuk 4). Veel geïnterviewde gedetineerden (bijna allemaal) hebben contact met islamitisch geestelijk verzorgers, een enkeling heeft contact met een humanistisch geestelijk verzorger. De waarde van deze gesprekken volgens de gedetineerden laat zich verdelen over aantal hoofdpunten, namelijk:

- De vertrouwelijkheid van de relatie met de geestelijk verzorger. Daarover zegt een gedetineerde: *“Er zit niets achter bij de geestelijk verzorger. Hij is er echt voor je om een push te geven. Met een mentor/PIW'er weet je al: als je gaat praten, is het toch anders. Een bepaald soort afstand. Bij de geestelijk verzorger kan ik zeggen wat ik wil, hij houdt het voor zich.”*
- De ruimte om over persoonlijke problemen te praten, het hart te luchten en hoop te krijgen. Een gedetineerde noemt: *“Wat ik heel fijn vind: ze stimuleren je, zeggen: ‘het komt wel goed’, ze zijn heel positief. Ze komen met stukken uit het geloof ‘hou het vol, heb geduld’. Ik vind dat fijn, dat helpt. Soms heb je een slechte week gehad, en dan is er vrijdag de imam: dan krijg je even een push, hoe zwaar het ook is.”*
- Onderwezen worden in de eigen religie en/of kunnen praten over hoe om te gaan met levensvraagstukken, zoals een gedetineerde zegt: *“Hij is er om ons de les te leren”* (in positieve zin). Een andere gedetineerde noemt: *“Het belangrijkste wat ik uit de*

gesprekken met de imam haal is leren hoe ik moet leven als moslim, bijv. hoe je om kan gaan met lastige situaties. Hij kan mij vanuit de islamitische visie laten zien wat ik kan en niet kan doen als moslim.”

Niet alle gedetineerden hebben contact met een geestelijk verzorger, al hebben de meesten die wij spraken in het kader van dit onderzoek dat wel. Een reden om niet met islamitisch geestelijk verzorgers contact te hebben is volgens een van de gedetineerden dat deze *“door de meeste [gedetineerden] als ongelovige wordt beschouwd: de staat is ongelovig, iedereen die (in)direct voor de staat werkt, is ongelovige.”*

Een aantal van de geïnterviewde gedetineerden hebben ook een traject lopen bij het LSE, daar contact mee gehad of er verhalen over gehoord van gedetineerden. Deze gedetineerden zijn daar enthousiast over, en zijn soms ook gestart met het LSE door de positieve verhalen van andere gedetineerden. Zo zegt een gedetineerde over zijn keus om met het LSE te starten: *“omdat ik weet dat ze neutraal zijn en me als mens behandelen. Ik had goede ervaringen gehoord van andere mensen, dat ze oprecht zijn.”*

Ook bij sommige gedetineerden leeft de wens voor betere aansluiting tussen interventies intra- en extramuraal. Zo geeft een gedetineerde aan het fijn te vinden dat bij het LSE dezelfde persoon die hem binnen begeleidt hem ook buiten zal ondersteunen. Hij vindt het jammer dat hetzelfde niet kan met de geestelijk verzorger vanuit de DJI: *“Ik vind het belangrijk om met iemand te zijn die me kan helpen en die ik vertrouw, op het moment dat ik weer moet landen in de Nederlandse samenleving.”*

Gedetineerden geven aan weinig uitleg over interventies te krijgen. Een gedetineerde geeft aan dat het *“allemaal maar op je afkomt. Er wordt wel verteld wat er is, maar niet wat het precies inhoudt”*. Een andere gedetineerde vertelt: *“Ik heb ook nooit uitleg gekregen over het LSE. Sowieso heb ik heel weinig uitleg gekregen over zaken, zoals hoe het werkt met de bibliotheek, verzoekbriefjes, beklag. Men zei dat dat wel was uitgelegd, maar ik heb het idee van niet.”* Weer een andere gedetineerde geeft desgevraagd aan dat hij niet met de humanistisch geestelijk verzorger in contact is: *“De humanist ken ik niet. Ik weet ook niet waarvoor dat is”* Los van de casemanager, psycholoog en de islamitisch geestelijk verzorgers lijkt het voor veel gedetineerden nog een zoektocht om te weten met welke professionals en organisaties ze in gesprek kunnen – en met name waar hen dat eventueel bij zou kunnen helpen.

3.8 Conclusie

Op basis van de bevindingen in dit hoofdstuk en de bijbehorende hoofdvraag *“In hoeverre is het aanbod en de inzet van bestaande interventies momenteel toereikend? Waar liggen kansen voor doorontwikkeling?”* trekken we de volgende conclusies:

- Het beschikbare aanbod bestrijkt de van belang geachte aandachtsgebieden en voldoet, in ieder geval op papier, grotendeels aan de behoeften en vraagstelling uit het veld. Met name op de aandachtsgebieden ‘protectieve steun familie’ en ‘praktische leefgebieden op orde’ is doorontwikkeling wenselijk. Daarbij gaat het in eerste instantie niet eens direct om het optuigen van grote interventies, maar om het faciliteren van een aantal basiszaken. Voor ‘protectieve steun familie’ gaat het om het creëren van meer

mogelijkheden binnen het TA-regime om positief contact en een goede band met het eigen gezin te onderhouden. Bij 'praktische leefgebieden op orde' gaat het allereerst om opleidingsmogelijkheden voor de gedetineerden, om zo te werken aan perspectief voor na detentie. Ook arbeid die bijdraagt aan de re-integratie van gedetineerden is hier onderdeel van. Het belang van dergelijke opleidings- en arbeidsactiviteiten voor gevoelens van eigenwaarde, en de bijdrage daarvan aan deradicalisering, werd ook benadrukt in de literatuurscan (onderzoek Webber et al. 2018).

- **De samenwerking binnen het MAR draagt bij aan betere en eerdere afstemming tussen ketenpartners over resocialisatie.** Echter is de samenhang tussen MAR en MDO en ieders individuele rol bij resocialisatie nog onvoldoende duidelijk voor de betrokken partijen, blijkt informatiedeling aan en tussen de verschillende tafels nog een struikelblok en wordt er nog weinig gebruik gemaakt van een concreet breed gedeeld plan (zoals een D&R-plan of vergelijkbaar / additioneel plan dat door beide tafels gebruikt wordt). De samenwerking binnen het MAR lijkt vooralsnog beperkt invloed te hebben op welke interventies daadwerkelijk ingezet worden bij gedetineerden. Dit heeft verschillende oorzaken: 1) omdat er nog niet aangestuurd wordt op specifieke interventies maar op brede afspraken gericht op het creëren van motivatie en vertrouwen, 2) omdat 'interventies' in de praktijk veel breder / minder vastomlijnd zijn dan het papieren totaalaanbod.
- **Regelmatige en veelvuldige inzet van de beschikbare interventies uit het onderzochte totaalaanbod lijkt nog uit te blijven.** Er wordt wel een breed scala aan andere activiteiten ingezet die niet onder de 'officiële' interventies vallen. Veel van de activiteiten die nu worden gedaan zijn gericht op het motiveren van gedetineerden en het opbouwen van een vertrouwensband, om uiteindelijk tot inzet van interventies te komen.
- **Belangrijke factoren die de inzet van interventies beïnvloeden** zijn (on)bekendheid met de interventies (zowel bij professionals die bij het MAR of MDO betrokken zijn als bij gedetineerden), motivatie voor deelname vanuit de gedetineerden, groepsdynamiek op de TA en de klik en vertrouwensband tussen uitvoerder en gedetineerde. Daarnaast spelen een aantal praktische zaken mee, zoals mogelijkheid tot inzet van interventies intramuraal, mogelijkheid tot een doorlopende lijn van een interventie van intra- naar extramuraal en de beschikbaarheid van interventies op verschillende locaties / TA's.

4 Specialistisch aanbod geestelijke verzorging DJI

4.1 Introductie

In dit onderzoek is specifieke aandacht voor het specialistisch aanbod van de islamitische geestelijke verzorging en humanistische geestelijke verzorging op de TA's. Het gaat om de interventies ideologische spiegelgesprekken en islamitische filosofie door de islamitische geestelijke verzorging en filosofische groeps gesprekken vanuit de humanistische geestelijke verzorging. Naast islamitische geestelijke verzorging en humanistische geestelijke verzorging bestaat de Dienst Geestelijke Verzorging (DGV) binnen DJI uit nog vijf andere denominaties: de rooms-katholieke, protestantse, joodse, boeddhistische en hindoeïstische geestelijke verzorging⁴. Geestelijk verzorgers vanuit overige denominaties hebben in het verleden gedetineerd op TA's bijgestaan en kunnen dit in potentie nu ook doen. Omdat dit onderzoek zich specifiek richt op de evaluatie van de specialistische interventies die door de islamitische geestelijke verzorging en humanistische geestelijke verzorging worden uitgevoerd, staan we niet stil bij de activiteiten van de overige denominaties.

De volgende vraag is leidend geweest in het onderzoek naar de specialistische interventies: *Wat zijn de succes- en belemmerende factoren om tot een kwalitatief hoogwaardige inzet van de interventies islamitische filosofie, ideologische spiegelgesprekken en filosofische groeps gesprekken te komen?*

Om het specialistisch aanbod goed in het geheel aan dienstverlening van de DGV te kunnen plaatsen, beschrijven we in paragraaf 4.2 kort waar het totale aanbod van islamitische geestelijke verzorging en humanistische geestelijke verzorging op de TA's uit bestaat. In paragraaf 4.3 geven we vervolgens een toelichting op de specialistische interventies die centraal staan in het hoofdstuk. Om de onderzoeksvraag te beantwoorden gaan we vervolgens in op de kwaliteit (gedegen programma, deskundige begeleiding, beoordeling deelnemers en betrokken professionals) van de interventies (4.4). Daaropvolgend beschrijven we in 4.5 hoeveel gedetineerden hebben deelgenomen aan de interventies en hoeveel sessies er hebben plaatsgevonden. Ten slotte gaan we in op wat nodig is om deze interventies verder te ontwikkelen en om de uitvoerende experts te versterken (4.6).

De specialistische interventies van islamitische geestelijke verzorging en humanistische geestelijke verzorging worden op de TA's in Vught en De Schie uitgevoerd. Ten tijde van dit onderzoek worden de interventies nog niet op de in augustus 2020 geopende TA Zwolle ingezet.

4.2 De dienstverlening van islamitische geestelijke verzorging en humanistische geestelijke verzorging op de TA's

De TA's zetten dienstverlening vanuit de DGV in. In de DJI-productspecificatie TA (2018) en de DJI-handleiding TA (2020) staat beschreven dat bij de TA-doelgroep, meer dan bij andere

⁴ Er bestaat ook een zesde denominatie, namelijk de (christelijk) orthodoxe. Deze denominatie valt nu onder de protestantse denominatie. Zij hebben momenteel een aanvraag lopen om zelfstandig te gaan opereren.

gedetineerden, geldt dat ondersteuning en begeleiding van geestelijke verzorging van belang is. Dit vanwege de bijzondere kenmerken van deze doelgroep, zoals de ideologische gedrevenheid en het relatief grote aandeel van jongvolwassenen in deze gedetineerdenpopulatie, waardoor bij deze doelgroep existentiële vragen aanwezig zijn die aandacht behoeven (DJI handleiding TA, 2020).

Voor dit onderzoek hebben wij gesproken met geestelijk verzorgers vanuit islamitische geestelijke verzorging en humanistische geestelijke verzorging die verbonden zijn aan één van de TA's. Zij bieden de volgende dienstverlening aan:

- De interventies vanuit islamitische geestelijke verzorging worden door imams, ofwel islamitisch geestelijk verzorgers (in praktijk worden deze termen afwisselend gebruikt), uitgevoerd:
 - Het basisaanbod bestaat uit: individuele gesprekken, groepsgesprekken, een één uur durende moskeedienst op vrijdag, vieringen van hoogtijdagen (zoals het Offerfeest en Suikerfeest), beschikbaarheid bij geestelijke crises (DJI handleiding TA, 2020) en andere crisissituaties zoals geweld, vernieling en overlijdensgevallen binnen of buiten de inrichting (op basis van interview hoofd islamitische geestelijke verzorging).
 - Het specialistisch aanbod bestaat uit ideologische spiegelgesprekken, spiegelgroepen en islamitische filosofie.
- De interventies vanuit humanistische geestelijke verzorging worden door humanistisch geestelijk verzorgers uitgevoerd:
 - Het basisaanbod bestaat uit individuele gesprekken, groepsgesprekken, bezinningsbijeenkomsten en beschikbaarheid bij (geestelijke) crises.
 - Vanuit humanistische geestelijke verzorging wordt PI-breed vanuit het basisaanbod de cursus Filosofie en Humanisme verzorgd. Deze kan ook op de TA's worden aangeboden. Vooralnog heeft deze cursus niet op een TA plaatsgevonden, het voornemen bestaat om dit binnen TA Vught wel te gaan doen.
 - Daarnaast worden er vanuit humanistische geestelijke verzorging binnen TA De Schie filosofische groepsgesprekken georganiseerd.

Voor het basisaanbod van alle geestelijk verzorgers geldt dat zij tevens gevraagd en ongevraagd advies aan de directie en personeel over humaniteit in detentie geven.

4.3 Toelichting specialistische interventies

We geven in deze paragraaf alvast een korte toelichting op de interventies.

Ideologische spiegelgesprekken (door islamitische geestelijke verzorging)

Uit het interview met het hoofd van de islamitische geestelijke verzorging komt naar voren dat deze interventie (evenals islamitische filosofie) ontwikkeld is in reactie op een verzoek vanuit de DJI aan de islamitische geestelijke verzorging om aanbod te creëren met als doel een bijdrage te leveren aan processen van deradicalisering en/of disengagement van gedetineerden. Uit interviews komt geen eenduidig beeld naar voren of spiegelgesprekken tevens als doel hebben om nadere duiding te geven aan signalen van radicalisering.

Het DJI-kader Ideologische spiegelgesprekken (2019) beschrijft dat de reflectie van de gedetineerde op de eigen denkbeelden centraal staat in deze gesprekken. Tevens wordt beschreven dat het voor geestelijk verzorgers gebruikelijk is om in gesprek een tegengeluid te laten horen wanneer gedetineerden radicale uitspraken doen; de spiegelgesprekken zijn een meer gerichte interventie om gedetineerden die verschijnselen vertonen van radicalisering richting extremisme extra te begeleiden. De islamitisch geestelijk verzorger biedt alternatieve denkwijzen aan door middel van *'counter narratives'* (alternatieve verhalen/interpretaties) (DJI, 2019). Spiegelgesprekken zijn bedoeld voor gedetineerden binnen DJI en richten zich zowel op gedetineerden binnen terrorisme-afdelingen die mogelijk veroordeeld of verdacht zijn van een terroristisch misdrijf als op andere gedetineerden binnen DJI (DJI, 2019). Binnen dit onderzoek hebben wij met name zicht gekregen op de uitvoering binnen de TA's.

De islamitisch geestelijk verzorgers die onderdeel uitmaken van de 'expertpool voor ideologische spiegelgesprekken' voeren deze gesprekken uit. Dit is een divers samengestelde groep, zodat aangesloten kan worden bij de verschillende gedetineerden (DJI, 2019). De islamitisch geestelijk verzorgers in de expertpool zijn geselecteerd om hieraan deel te nemen (meer hierover in paragraaf 4.4.1).

Uit dit onderzoek blijkt dat in praktijk de gesprekken zowel individueel als in groepsverband (binnen TA De Schie) worden aangeboden. Dan worden het 'spiegelgroepen' genoemd.

Islamitische filosofie (door islamitische geestelijke verzorging)

Op basis van een interview met de hoofdontwikkelaar van islamitische filosofie blijkt dat deze cursus is bedoeld om gedetineerden in aanraking te brengen met historische en klassieke teksten, waarbij islamitisch geestelijk verzorgers hen met behulp van filosofische technieken kritisch leren kijken naar de teksten. Islamitische filosofie is gericht op groepen van drie tot vijf gedetineerden die hieraan vrijwillig deelnemen. Initieel is de insteek van islamitische filosofie geweest deze wekelijks plaats te laten vinden gedurende een periode van 12 weken.

Diverse interventies (door humanistische geestelijke verzorging)

De humanistisch geestelijk verzorgers voeren diverse interventies uit op de TA's. Op de eerste plaats bieden zij, net als de islamitisch geestelijk verzorgers hun basisaanbod aan (zie 4.2). Binnen TA Vught vinden individuele gesprekken plaats en groepsgesprekken (met een focus op de dialoog: het op een respectvolle en onderzoekende manier met elkaar in gesprek gaan). Het voornemen is om hier tevens de cursus Filosofie en Humanisme te gaan organiseren. Deze cursus is door de humanistische geestelijke verzorging ontwikkeld voor gedetineerden PI-breed. Het bestaat uit zeven lessen waarin gedetineerden stap voor stap een beeld krijgen van het humanisme en de mogelijkheid krijgen hun kennis te verdiepen (Cursusmateriaal Filosofie en Humanisme voor cursusleiders, jaartal onbekend).

Daarnaast begeleiden humanistisch geestelijk verzorgers binnen TA De Schie filosofische groepsgesprekken. Dit zijn gesprekken waarin vrij filosoferen centraal staat, los van religie of ideologie, zo blijkt uit interviews met de uitvoerders. De onderwerpen die aan bod komen, worden aangepast op ideeën vanuit gedetineerden of actuele thema's die spelen. Met behulp van filosofische kaders wordt hierover het gesprek aangegaan. Het doel van de gesprekken is om gedetineerden een breed perspectief mee te geven en bij te dragen aan hun *"lenigheid in denken"*. Ook spreken de begeleiders de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden aan door vragen te stellen als: *"wie ben jij, wat doe jij en wat laat jij zien?"*

We zullen in dit hoofdstuk specifiek stilstaan bij de specialistische interventie filosofische groepsgesprekken.

4.4 Kwaliteit programma's

Op basis van een documentanalyse van alle beschikbare documentatie van de specialistische interventies en informatie uit interviews hebben we de kwaliteit van opbouw, de onderbouwing, de voorbereiding en wijze van evaluatie van de interventies beoordeeld. Door de coronamaatregelen hebben we geen bijeenkomsten van de interventies bij kunnen wonen (deze vonden grotendeels niet plaats sinds maart 2020 en/of waren in verband met groepsgrootte niet toegankelijk voor de onderzoekers). De evaluatie van de kwaliteit berust dus op de documentanalyse en interviews. De interventies zijn aan de hand van het onderstaande analysekader met de volgende onderdelen beoordeeld:

	Onderdelen	Invulling
1	Doelgroep	Er is sprake van een duidelijke beschrijving, eventueel intermediaire doelgroepen en in- en exclusiecriteria.
2	Doel	Doelstellingen zijn zo SMART (Specifiek; Meetbaar; Acceptabel; Realistisch; Tijdgebonden) mogelijk geformuleerd.
3	Aanpak	Opzet (vorm, volgorde, frequentie, duur, timing van activiteiten) en inhoud zijn duidelijk en helder omschreven.
4	Uitvoering	Aanwezigheid van uitvoeringsdocumentatie (bijv. een handleiding); benodigde materialen en hun verkrijgbaarheid zijn duidelijk beschreven; opleiding en competenties van de uitvoerder zijn gespecificeerd en zijn duidelijk beschreven; gegevens over kwaliteitsbewaking zijn gespecificeerd (bijv. registratie, evaluatie etc.); de organisatorische en contextuele randvoorwaarden zijn gespecificeerd.
5	Onderbouwing en aandachtsgebieden	In hoeverre wordt onderbouwd of en hoe de interventie bijdraagt aan deradicalisering en disengagement, welke bronnen worden hiervoor opgevoerd en op welke wetenschappelijk bewezen aandachtsgebieden richt de interventie zich.
6	Wijze van evaluatie en beoordeling door betrokkenen	In hoeverre en op welke wijze evalueren en beoordelen uitvoerders, gedetineerden en eventuele andere betrokkenen de interventies.

4.5 Ideologische spiegelgesprekken

Bij het beschrijven van de kwaliteit van de ideologische spiegelgesprekken is het belangrijk een onderscheid te maken tussen de verschillende soorten spiegelgesprekken waarvan in praktijk sprake is. Initieel was het idee om experts uit de expertpool van islamitisch geestelijk verzorgers op individuele basis ideologische spiegelgesprekken te laten voeren met gedetineerden die verschijnselen vertonen van radicalisering richting islamitisch extremisme en waarbij de interventie wordt aangevraagd door de directeur van de inrichting. Dit kan zowel

binnen de TA's zijn als PI-breed. In de praktijk blijkt dat er in totaal tot nu toe negen via de formele weg georganiseerde ideologische spiegelgesprekken hebben plaatsgevonden.

Daarnaast blijkt dat de individuele gesprekken die in het kader van het basisaanbod op TA's worden uitgevoerd door islamitisch geestelijk verzorgers 'spiegelend' worden ingestoken. Dit is in de basis al hoe de geestelijk verzorgers werken met gedetineerden op de TA's, zo komt naar voren in de interviews met islamitisch geestelijk verzorgers. Deze gesprekken worden niet op dezelfde wijze geregistreerd en teruggekoppeld als de formeel georganiseerde spiegelgesprekken

Tevens worden er binnen TA De Schie spiegelgesprekken in groepsverband aangeboden. Dit worden de 'spiegelgroepen' genoemd. Deze spiegelgroepen zijn voortgekomen uit de interventie islamitische filosofie, maar omdat spiegelen centraal staat in deze groepssessies werken we de gegevens uit onder deze subparagraaf.

In deze paragraaf werken we de bouwstenen uit het analysekader uit door te beschrijven wat er op papier staat en hoe het in praktijk wordt uitgevoerd. Over de spiegelgroepen is geen documentatie beschikbaar, daarom gaan de kopjes 'op papier' alleen in op de op het individu gerichte interventie.

Doelgroep

■ Op papier

Er zijn verschillende (interne) documenten over de interventie spiegelgesprekken gericht op individuen beschikbaar. In een Factsheet Ideologische Spiegelgesprekken wordt de doelgroep van de individuele gesprekken beschreven als *"gedetineerden die radicale uitspraken doen"*, maar in de nota Kader voor expertpool ideologische spiegelgesprekken (DJI, 2019) is de doelgroep meer afgebakend omschreven: *"De interventie is uitsluitend bedoeld voor casussen die binnen DJI opgestart worden. Het richt zich op justitiabelen die mogelijk veroordeeld of verdacht zijn van een terroristisch misdrijf als ook op andere justitiabelen die binnen DJI verschijnselen vertonen van radicalisering richting extremisme. In afstemming met RN en gemeente kan ervoor gekozen worden om na detentie in de fase van reclasseringstoezicht de gesprekken voort te zetten."*

De interventie wordt volgens de documentatie aangevraagd door de directeur van de inrichting. Voorwaarde is dat de inzet van de interventie een gewogen besluit is, bijvoorbeeld na afstemming in een multidisciplinair overleg. De directeur wijst een contactpersoon in de inrichting aan. Dit kan de betrokken behandelcoördinator, inrichtingspsycholoog, afdelingshoofd of aandachtsfunctionaris zijn. Gedurende het traject ontvangt de contactpersoon in de inrichting maandelijks een terugkoppeling. De terugkoppeling wordt schriftelijk vastgelegd in een Exceloverzicht.

■ In praktijk

Op de TA zijn er geen uitsluitingsmechanismen voor het deelnemen aan een spiegelgesprek ofwel spiegelgroep: *"Islamitische geestelijke verzorging is altijd onvoorwaardelijk, dat is één van de uitgangspunten [...] Wanneer je zegt: 'deze persoon is gek dus die mag geen spiegelgesprekken doen', dan bereik je niet wat bereikt moet worden"* aldus één van de islamitisch geestelijk verzorgers.

De doelgroep binnen reguliere PI's is in praktijk dezelfde doelgroep als op papier is beschreven. Waar in het kader daarnaast beschreven is dat de gesprekken na detentie voortgezet kunnen worden, is dit in praktijk voor zover wij hebben teruggehoord nog niet gebeurd.

Doel

- Op papier

Het doel van de interventie wordt in documentatie beschreven als: *“de uiteindelijke totstandkoming van deradicalisering en/of disengagement. Tijdens de spiegelgesprekken staat reflectie op de eigen denkbeelden centraal. Door gebruik te maken van counter narratives worden alternatieven geboden.”*

- In praktijk

In een interview met het hoofd islamitische geestelijke verzorging is deze doelstelling nader toegelicht. *“Hoofddoel van spiegelgesprekken is mensen tot andere gedachten te brengen en tot ander gedrag te bewegen, hen bewust te maken van de betekenis van radicalisering en een alternatief discours voor te leggen. Een ander doel van de spiegelgesprekken is ook om nadere duiding te geven aan signalen van radicalisering. Soms is dat ook de vraag van de directeur. Wij gaan er niet zomaar vanuit dat iemand geradicaliseerd is. Soms klopt het beeld, soms ook niet. Dan is er één uitspraak die herkend wordt als uiting uit het rijtje radicaal gedachtegoed, maar is nog steeds de vraag: in hoeverre is iemand daadwerkelijk geradicaliseerd? De theologische onderbouwing die door de imam of islamitisch geestelijk verzorger uit de spiegelgesprekken naar voren komt, is belangrijk om te leggen naast gedrag dat iemand laat zien, bijvoorbeeld proberen om andere personen te bekeren, of agressie uiten.”*

Wat betreft de spiegelgroepen beschrijven de uitvoerders dat het de bedoeling is dat gedetineerden kunnen spreken over hun behoeften, met aandacht voor gedragsverandering en verandering in ideologie. Het gaat volgens de uitvoerders om themagerichte groeps gesprekken die als doel hebben te reflecteren op de ideologie.

Over het delen van informatie op basis van duiding van iemands ideologische overtuigingen die plaatsvindt tijdens spiegelgesprekken geeft het hoofd islamitische geestelijke verzorging aan dat islamitisch geestelijk verzorgers signalen van radicalisering kunnen duiden, maar niet verantwoordelijk zijn voor een risico-inschatting met betrekking tot veiligheid *“Bovendien rapporteren islamitisch geestelijk verzorgers niet naar externen. Geestelijke verzorging is voor de-escalatie, het bespreekbaar maken van uitingen en gedragingen die verband houden met mogelijke radicalisering.”* Tegelijkertijd beschrijven verschillende islamitisch geestelijk verzorgers dat zij, juist dankzij de vertrouwelijkheid in relatie tot de gedetineerde, een aanvullend perspectief hebben op de gedetineerde en dat het daarom van belang is het perspectief van islamitisch geestelijk verzorgers mee te nemen in de duiding. Islamitisch geestelijk verzorgers beschrijven dat zij gezien hun ambtsgeheim niet alles kunnen delen, maar in overleg met de gedetineerde en/of als het over acute veiligheidsrisico's gaat, wel bepaalde informatie kunnen terugkoppelen binnen een MDO of MAR-overleg. *“Zolang de veiligheid van andere mensen niet in het geding komt, dan rapporteren wij niet. Maar als gedetineerden zeggen ‘wij gaan die pakken tijdens luchten’, dan melden we dat natuurlijk.”*

Kortom, het doel van spiegelgesprekken om reflectie op gang te brengen en alternatieve zienswijzen aan te bieden wordt in praktijk tot uitvoering gebracht. Uit interviews blijkt

daarnaast dat er in praktijk een spanningsveld is rondom het doel van het duiden van ideologische overtuigingen. Deze overtuigingen worden tijdens een spiegelgesprek ingeschat door geestelijk verzorgers, maar tegelijk wordt aangegeven dat het ambtsgeheim ervoor zorgt dat niet al deze informatie zomaar gedeeld kan worden met andere betrokkenen op de TA's of PI's. Eén van de islamitisch geestelijk verzorgers benoemt dat er bij complexe casussen altijd overleg kan plaatsvinden tussen de betrokken uitvoerder en het hoofd islamitische geestelijke verzorging. Maar er is geen werkwijze bekend over of en hoe deze informatie over ideologische overtuigingen vervolgens al dan niet gedeeld wordt met andere betrokkenen op de TA's of PI's.

Aanpak

- Op papier

Wat betreft de daadwerkelijke aanpak van spiegelgesprekken is de beschikbare informatie summier. Dat heeft er wellicht mee te maken dat er geen vaste opzet is en het meer een individueel maatwerkprogramma behelst. Het enige wat over de inhoud van de spiegelgesprekken wordt vermeld in documentatie is dat het start met het herstellen en onderhouden van het contact met de gedetineerde. Vervolgens wordt een beeld gevormd van de mate van radicalisering door het duiden van signalen, uitspraken en denkbeelden. Dit geeft aanknopingspunten om de ideologische spiegelgesprekken in te zetten.

- In praktijk

In de praktijk blijken de spiegelgesprekken om maatwerk te gaan. *“Wij geven kaders, islamitisch geestelijk verzorgers mogen het zelf verder uitwerken en uitvoeren. Ze kijken in de eigen praktijk wat er bij hen, de inrichting en doelgroep past. Dan krijg je verschillende ingangen en invalshoeken, maar de uitkomst blijft hetzelfde. Namelijk dat de islamitisch geestelijk verzorger terugkrijgt hoe gedetineerden er zelf instaan, maar ook dat gedetineerden leren dat er verschillende beelden bestaan in plaats van alleen het beeld dat overeenkomt met hun eigen denkbeeld.”*

Centraal in de maatwerk aanpak staan het zoeken naar en vinden van de juiste match tussen gedetineerde en islamitisch geestelijk verzorger en vervolgens het zoeken van de juiste ingangen om reflectie op gang te krijgen. Hoe dit kan werken blijkt uit het volgende citaat van een respondent. In het citaat zijn de persoonskenmerken van de casus weggelaten:

“Wij kijken of er een juiste match is met een imam. Eerst dachten wij dat een jonge imam goed zou matchen, maar later bleek dat de persoon in kwestie iemand met gezag tegenover zich wilde, een senior, met een grijze baard. Dit was een goede match. [...] De imam kwam erachter dat [de gedetineerde] heel weinig wist over de Koran. Hij gaf aan: jij gaat heel ver in bepaalde dingen, laten we beginnen met de basis. De persoon in kwestie werd de basis geleerd en een aantal verzen uit de Koran [...].”

Eén van de islamitisch geestelijk verzorgers beschrijft hoe een spiegelgesprek wordt aangepakt: *“De vraag is hoe radicaliseerde deze persoon? Het is complex, vaak speelt een gevoel van minderwaardigheid, onrecht, geen succes hebben en dat stapelt zich op. Dit hoeft niet altijd het geval te zijn maar meestal wel. Daarom wil je op deze zaken iets losmaken. Gevoelens kanaliseren, en hoe je met gevoelens moet omgaan. [...]. Dit kanaliseren we op een manier die anders is dan hoe het eerst was: we bieden een alternatief.”*

Uitvoering

- Op papier

Er is weinig documentatie beschikbaar over de daadwerkelijke uitvoering, vermoedelijk omdat het een maatwerkprogramma betreft.

Wel wordt aangegeven dat de interventie altijd dient plaats te vinden in een Rijksgebouw, zoals binnen DJI, bij Reclassering Nederland of in een Veiligheidshuis.

Ook zijn de competenties van de uitvoerders duidelijk beschreven in het Kader voor expertpool ideologische spiegelgesprekken (DJI, 2019):

- Zij zijn gescreend op veiligheids- en religieuze aspecten en zijn aangesloten bij de zendende instantie CMO;
- De experts staan zelf achter het voeren van deze gesprekken;
- Kennis van theologische en ideologische stromingen;
- Inlevingsvermogen en sensitiviteit;
- Zijn geoefend in diverse gespreksvoeringstechnieken;
- Getraind in duiding en analyse van terroristische stromingen;
- Nemen deel aan intervisiebijeenkomsten met duidingsexpert.

■ In praktijk

We hebben geanonimiseerde Excelbestanden van de expertpool toegestuurd gekregen waaruit blijkt dat de uitvoering van de individuele gesprekken in praktijk redelijk nauwkeurig wordt geregistreerd. Deze Excelbestanden zijn gebaseerd op evaluatieformulieren die door de islamitisch geestelijk verzorgers zijn ingevuld. De volgende gegevens worden in dat Excelbestand en evaluatieformulier geregistreerd:

- Naam PI
- Uitvoerder spiegelgesprekken
- Opdrachtgever
- Contactpersoon PI
- Beschrijving van de casus
- Datum aanvraag
- Startdatum
- Verwacht aantal gesprekken
- Realisatie aantal gesprekken
- Duur aantal gesprekken (tijd per gesprek)
- Totaal aantal uren (incl. voorbereiding en reistijd)
- Reflectie justitiabelen
- Reflectie contactpersoon (bijv. psycholoog of behandelcoördinator)
- Reflectie expert op het gesprek

Uit registratie en de interviews blijkt dat er in de periode 2017-2020 negen formeel belegde individuele spiegelgesprekken hebben plaatsgevonden. Deze vonden plaats binnen PI Vught en een jeugdinstelling. Voor elke casus heeft een schriftelijke trajectevaluatie plaatsgevonden die de onderzoekers hebben ingezien.

In praktijk zijn er volgens het hoofd van de islamitische geestelijke verzorging meer gesprekken gevoerd die onder de noemer 'spiegelgesprekken' kunnen vallen, maar deze zijn niet geregistreerd. *"Het formele proces gaat vrij bureaucratisch. Er komt een opdracht van de directeur via mail. Daarvoor moet hij signalen krijgen van onderop, vaak door de aandachtsfunctionaris. Op die manier komt het in beeld. [...] Maar ook veel gesprekken blijven informeel en buiten het zicht van rapportages."*

Uit interviews met islamitisch geestelijk verzorgers blijkt verder dat spiegelgesprekken binnen reguliere PI's op dit moment weinig tot niet worden ingezet.

Verder komt uit interviews naar voren dat de spiegelgesprekken plotseling stoppen bij overplaatsing van een gedetineerde waardoor de reeks gesprekken niet goed afgerond kan worden door de geestelijk verzorgers.

De spiegelgroepen die binnen TA De Schie plaatsvinden, hebben geen vaste plek op het rooster, zo blijkt uit interviews: *“We hebben de gesprekken met moeite één keer per week kunnen geven.”* Daarnaast herkenden de gedetineerden van één van beide units deze interventie niet en hebben hier dan ook niet aan deelgenomen. Waarschijnlijk hebben alleen gedetineerden van de andere unit deelgenomen aan de spiegelgroepen.

Ten aanzien van de zogenoemde expertpool licht het hoofd van de islamitische geestelijke verzorging toe dat deze bestaat uit ongeveer 9 islamitisch geestelijk verzorgers en dat de expertpool divers is samengesteld om in te kunnen spelen op de behoeften van de doelgroep. Waar voorheen mannelijke islamitisch geestelijk verzorgers werden ingezet bij mannen en vrouwelijke islamitisch geestelijk verzorgers bij vrouwen is dat patroon voor de samenstelling van deze expertpool doorbroken. Vanuit de gedachte dat de inzet van vrouwelijke islamitisch geestelijk verzorgers voor begeleiding van mannelijke gedetineerden op zichzelf al spiegelend is, *“want het is een heel prominente gedachte bij TA-mannen dat vrouwen niet kunnen werken in het publieke domein”*.

Over kennis en vaardigheden van islamitisch geestelijk verzorgers wordt het volgende gezegd: *“Islamitisch geestelijk verzorgers worden bij ons geselecteerd op de dikke huid en ze moeten een voet tussen de deur kunnen krijgen bij gedetineerden. Het ligt voor de hand dat gedetineerden hen gaan zien als ‘mensen van de overheid’. Maar we zijn goedgekeurd om imam te zijn. Dat is voor ons voldoende om ons werk goed te doen. Weerstand kunnen legitiem zijn en niet legitiem. Als iemand niet goed kan omgaan met weerstanden, wisselen we de islamitisch geestelijk verzorger. De islamitisch geestelijk verzorger moet overtuigend kunnen zeggen: ‘natuurlijk word ik betaald vanuit de overheid, maar ik ben onafhankelijk en kan jou wel helpen als je wilt’. Wat wij niet doen is meebuigen met de weerstand om gedetineerden te behagen en mee te gaan met hun kritiek op het systeem of met gedachtegang. Wij spiegelen juist dat het anders kan of is. Niet iedereen is geschikt om daar te werken. Het gaat om achtergrond, kennis en ervaring. Je moet een tijdje meedraaien en een dikke huid hebben om te kunnen spiegelen. Je moet doorgewinterd zijn. [...] Spiegelen zit in de houding van imams bijvoorbeeld, maar ook in de bijeenkomsten die zij begeleiden. Dat is confronterend voor de gedetineerden.”*

Onderbouwing en aandachtsgebieden

- Op papier

De documentatie geeft zeer summiere onderbouwing van de interventie (ten aanzien van het probleem of risico waar de interventie op inspeelt, invloedrijke factoren die een rol spelen, de bijdrage van de interventie aan het verkleinen van dat probleem, argumentatie voor hoe doelen bereikt worden met de interventie), namelijk: *“begeleiding op het gebied van geloof en geestelijke verzorging speelt een belangrijke rol in het voorkomen en tegengaan van radicalisering en extremisme in detentie.”*

In bijvoorbeeld de publicaties *‘Prison management recommendations to counter and address prison radicalization’* (2014) en het *‘Handbook on the Management of Violent*

Extremist Prisoners and the Prevention of Radicalization to Violence in Prisons' (2016), wordt deze rol onderstreept.

Uit de jaarrapportage van PARE blijkt dat deze interventie vooral is bedoeld voor het aandachtsgebied 'herinterpretatie van de ideologie'.

▪ In praktijk

In praktijk blijkt dat de islamitisch geestelijk verzorgers door maatwerk tijdens de gesprekken toe te passen verschillende ingangen zoeken om in contact te komen met de gedetineerde. Dat geldt zowel voor de individuele als de groepsvariant. Door deze strategie komen verschillende aandachtsgebieden aan bod en komt er informatie naar boven die relevant is voor andere aandachtsgebieden dan alleen 'herinterpretatie van de ideologie'. Geestelijk verzorgers beschrijven dat een gesprek over religie vaak start door alledaagse vraagstukken aan te kaarten. Dan kan het gaan over zaken als waar iemand tegenaan loopt in zijn of haar periode van detentie, over de omgang met andere gedetineerden, over gebeurtenissen in de familie, maar ook over weerstanden die een gedetineerde ervaart bij het in gesprek gaan met de geestelijk verzorger. Hierdoor komen tijdens de spiegelgesprekken tevens de aandachtsgebieden 'persoonlijke identiteit', 'responsiviteit', 'weerbaarheid' en 'protectieve steun van familie' aan bod.

De wijze van evaluatie en beoordeling door betrokkenen

▪ Op papier

Volgens de documentatie wordt de interventie na een jaar geëvalueerd op de volgende punten:

- "Er is sprake van een schriftelijke trajectevaluatie bij elke afgesloten interventie.
- Bij hoeveel gedetineerden is de interventie ingezet? (TA/GW/JJI/VB/elders)
- Zijn de experts voldoende toegerust om te voldoen aan de vraag van de gedetineerde?
- Zijn de experts voldoende toegerust om te voldoen aan de vraag van de (veiligheids)keten?
- Worden de experts voldoende ondersteund om het werk te kunnen uitvoeren?
- Is de interventie effectief?
- Verandering in gedrag/ideologie?
- Wat is het resultaat van iedere interventie?
- Positieve ervaringen / negatieve ervaringen door experts
- Hoe beoordelen de gedetineerden de gesprekken met de expert?
- Hoe beoordeelt de PI/directie de terugkoppeling van de interventie/inzet?
- Is de interventie voldoende bekend in het veld?
- Is voortzetting/uitbreiding/afsluiting van de expertpool geboden?"

In het plan van aanpak staat geen beschrijving van hoe wordt gemonitord.

▪ In praktijk

Zoals tevens beschreven onder het kopje 'uitvoering' zijn de formeel belegde negen spiegelgesprekken geregistreerd en gemonitord aan de hand van de onder 'uitvoering' uiteengezette reeks items. Onderdeel van deze reeks is de reflectie van drie betrokkenen, namelijk: de reflectie van justitiabelen, de reflectie van de contactpersoon (bijv. psycholoog of behandelcoördinator) en de reflectie van de expert (ook wel uitvoerder). Wat er precies onder

de kopjes is uitgevraagd wordt niet duidelijk uit het document. De reflecties zijn voor een deel van de cases ingevuld en voor een deel is dat niet het geval. Uit hetgeen is ingevuld blijkt onder andere dat verschillende gedetineerden zich na de interventie anders zijn gaan opstellen, bijvoorbeeld dat zij onderwijs zijn gaan volgen en familiebanden hersteld hebben. *Hoe* de interventie hier precies aan bijgedragen heeft is niet geëxpliciteerd, wel lijkt het erop dat gedragingen van gedetineerden zijn veranderd nádat de spiegelgesprekken plaats hadden gevonden. Verder benoemt een uitvoerder dat verschillende gedetineerden tijdens de spiegelgesprekken hebben gedeeld dat zij in zouden zien bepaalde verzen uit de Koran verkeerd geïnterpreteerd te hebben en spijt zouden hebben van ideeën die zij er voorheen op nahielden.

Het hoofd islamitische geestelijke verzorging geeft aan dat er vooralsnog geen evaluatie gericht op de spiegelgesprekken is uitgevoerd, omdat het om een beperkt aantal casussen gaat (9 tussen 2017-2020): om deze reden is de evaluatie van de spiegelgesprekken meegenomen als onderdeel van dit overkoepelend evaluatieonderzoek naar het interventieaanbod op TA's.

Conclusie kwaliteit ideologische spiegelgesprekken

Op basis van de documentanalyse en interviewgegevens concluderen we dat de ideologische spiegelgesprekken zoals deze initieel ontwikkeld zijn (gericht op het individu en aanvullend op het basisaanbod) niet helemaal als zodanig ingezet worden in praktijk. In de praktijk is een mengvorm ontstaan van individuele gesprekken uit het basisaanbod en specialistische spiegelgesprekken en een mengvorm tussen de op het individu gerichte spiegelgesprekken en groepsgesprekken. Er is geen programma beschikbaar op papier, wel is de uitvoering van 9 spiegelgesprekken gemonitord. Tevens zijn hiervan, gedeeltelijk, reflecties van betrokkenen opgenomen. De reflecties geven niet voldoende informatie om iets te kunnen zeggen over de beoordeling van deelnemers en professionals.

We concluderen dat hetgeen inmiddels geleerd is in praktijk van de spiegelgesprekken beperkt geëxpliciteerd en onderbouwd is: daarmee geeft de huidige papieren werkelijkheid niet voldoende beeld van de kwaliteit van de opzet, voorbereiding, uitvoering en wijze van evaluatie van spiegelgesprekken in de praktijk.

Daarnaast is het gebrek aan eenduidigheid ten aanzien van de rol die de uitvoerders hebben in de duiding van radicalisering tijdens deze gesprekken en de werkwijze die gehanteerd wordt bij het al dan niet terugkoppeling geven aan belanghebbenden opvallend. De uitvoerders lijken signalen van radicalisering tijdens de gesprekken wel te duiden om de juiste benaderwijze te identificeren tijdens de gesprekken met gedetineerden (met als doel reflectie op gang te brengen), maar tevens blijkt er een spanningsveld te bestaan rond het terugkoppelen van informatie door het ambtsgeheim van islamitisch geestelijk verzorgers en het niet-getraind zijn in risico-inschatting. Er is geen duidelijke werkwijze beschreven over of en hoe informatie gedeeld wordt.

4.6 Islamitische filosofie

Islamitische filosofie zoals initieel ontwikkeld, is alleen binnen TA Vught daadwerkelijk uitgevoerd.

Doelgroep

- Op papier

De documentatie beschrijft dat de doelgroep van de pilotcursus die plaatsvond in 2019 bestond uit geïnteresseerde individuen op de TA Vught. Ook blijkt uit het materiaal dat de cursus islamitische filosofie op basis van een behoeftepeiling aan diverse groepen is aangeboden. Onder wie de behoeftepeiling heeft plaatsgevonden is niet geëxpliciteerd. Er staat beschreven dat voor beginners bij deze cursus geen voorkennis is vereist, dat wil zeggen dat iedereen in principe mee kan doen. Echter is in de beschrijving wel aangegeven dat wanneer een deelnemer de lessen saboteert, of anderszins niet constructief is, deze uitgesloten wordt van deelname.

In de PARE jaarrapportage 2020 staat beschreven dat alle gedetineerden op de TA Vught deze lessen kunnen volgen. Ook wordt genoemd dat voor gedetineerden op TA De Schie het programma 'filosofische dialoog' is ontwikkeld vanuit humanistische geestelijke verzorging (er wordt niet verwezen naar de spiegelgroepen die hier plaatsvinden).

- In praktijk

In de praktijk blijkt dat, op basis van zorgvuldig overleg in het MDO, alleen gedetineerden van afdeling G (één van de minder zware afdelingen) van TA Vught mochten deelnemen aan de pilot. Uiteindelijk zijn deze lessen aan twee groepen van ca. 3-5 mensen aangeboden.

Doel

- Op papier

Het idee achter islamitische filosofie is dat gedetineerden in aanraking komen met historische en klassieke teksten en dat zij met behulp van filosofische technieken kritisch leren kijken naar deze teksten. In het oorspronkelijke plan van aanpak staat hierover het volgende opgenomen: *“Gedetineerden krijgen de instrumenten mee om zelf kritisch te kijken naar de ambiguïteiten van deze teksten en de ridiculiteit dan wel de onmogelijkheid van enkele extremistische interpretaties. Axioma hierbij is dat deze instrumenten kunnen leiden tot het op grond van filosofische inzichten falsifiëren van enkele interpretaties. Het uitgangspunt hierbij is dat cognitieve deviaties beïnvloedbaar zijn en direct effect hebben op het gedrag. Uiteindelijk hopen we met deze interventie een unieke bijdrage te kunnen leveren aan het deradicaliseringsproces van de gedetineerden.”*

- In praktijk

Eén van de uitvoerders van de pilot beschrijft over het doel in de praktijk: *“Deradicalisering begint bij de persoon zelf en dan de mensen eromheen. De omgeving nemen wij [in de cursus islamitische filosofie] ook mee. [...]’ Er komt zo veel naar boven.”*

Aanpak

- Op papier

De aanpak is in de oorspronkelijke opzet voldoende uitgewerkt: er is informatie beschikbaar over de duur en de soort activiteiten (zie kopje uitvoering). Zo is vastgelegd dat het bestaat uit een lessenserie van 12 lessen van telkens 1,5 uur per week (wisselend op de maandag en de woensdag) en dat de sessie altijd in duo's wordt verzorgd, zodat de één kan focussen op de gespreksleiding en de ander de observatie kan doen.

-
- In praktijk

Uit interviews blijkt dat er in de periode 2018-2019 in totaal twee groepen islamitische filosofie hebben gevolgd en dat er circa 8 sessies per groep plaatsvonden. De groepen werden door twee islamitisch geestelijk verzorgers begeleid.

Uitvoering

- Op papier

Er is documentatie beschikbaar over de uitvoering van islamitische filosofie, maar hier dient voor een belangrijk deel onderscheid gemaakt te worden tussen de aanpak zoals deze is opgeschreven op papier en de wijze waarop de islamitisch geestelijk verzorgers de lessen in de praktijk hebben uitgewerkt.

De uitvoering volgens de opzet zoals deze vooraf is gemaakt luidt als volgt: *“De deelnemer krijgt in vogelvlucht een algemeen inzicht in de belangrijkste hoofdvakken van de filosofie en de historische rol en positie van de islamitische filosofie hierin. Hierbij gaat het om de hoofdvakken logica, wetenschapsleer, metafysica, antropologie, ethiek en politieke filosofie. Daarnaast wordt stilgestaan bij de ideeën van islamitische en niet-islamitische denkers van de afgelopen eeuwen (Ibn Rushd, Ibn Sina, Al-Ghazali, Socrates, Sartre en Spinoza).”*

- In praktijk

Uit de verslaglegging van de geestelijk verzorgers die uiteindelijk de islamitische filosofielessen op de TA in Vught in de praktijk hebben vormgegeven, blijkt dat er bij de daadwerkelijke uitvoering is gekozen voor een andere insteek. Uit de interviewgesprekken is naar voren gekomen dat de ontwikkelde lessen minder pasten bij de doelgroep en ook qua (filosofische) kennis en vaardigheden van de geestelijke verzorgers iets vroeg wat niet geboden kon worden. Uit documentatie over de inhoud van de lessen zoals in praktijk gegeven blijkt dat er in negen sessies is gewerkt aan o.a. de volgende thema's: eigen identiteit, familierelaties, omgaan met anderen, omgaan met niet-moslims, discriminatie en omgaan met islamitische tradities. Hierbij lopen vragen ter bevordering van kritische zelfreflectie telkens als een rode draad door de lessen.

Onderbouwing en aandachtsgebieden

- Op papier

In de documentatie wordt de onderbouwing gegeven dat het op grond van filosofische inzichten mogelijk is om enkele religieuze interpretaties te weerleggen en dat dit onderdeel is van de opzet van de interventie. Ook wordt beschreven dat *“het uitgangspunt hierbij is dat cognitieve deviaties beïnvloedbaar zijn en direct effect hebben op het gedrag”*. Een verdere onderbouwing of verwijzing naar literatuur over het effect van filosofie op cognities, gedrag of deradicalisering wordt niet geboden in de documentatie.

Uit de beschrijvingen blijkt verder dat de interventie islamitische filosofie specifiek inzet op de aandachtsgebieden 'heroriëntatie van de ideologie' en 'persoonlijke identiteit'.

- In praktijk

Uit de beschrijvingen van de sessies in de praktijk blijkt dat naast 'heroriëntatie van de ideologie' en 'persoonlijke identiteit' het aandachtsgebied 'protectieve steun van familie' tevens geraakt wordt. Daarnaast komt in het interview met de uitvoerder naar voren dat ook 'responsiviteit' en 'weerbaarheid' aandachtsgebieden zijn die een rol spelen. Dit omdat de groepsdruk (van binnen de groep ofwel vanuit niet-deelnemers op de TA) een grote rol

speelde in de uitvoering van en deelname aan de tweede pilotgroep. Hierover meer in hoofdstuk 5.

Wijze van evaluatie en beoordeling door betrokkenen

▪ Op papier

Er is documentatie beschikbaar waaruit blijkt dat er door de islamitisch geestelijk verzorgers is geëvalueerd met deelnemers en dat er een eindevaluatie heeft plaatsgevonden waarin het perspectief van de islamitisch geestelijk verzorgers aan bod komt. Hierna lichten we toe wat uit de evaluaties naar voren komt.

▪ In praktijk

De islamitisch geestelijk verzorgers hebben een evaluatie gedaan van de beleving van gedetineerden waarin enkele citaten van deelnemers van één groep per sessie zijn opgenomen. Dit zijn iedere keer zeer positieve citaten. Het is op papier onduidelijk of het aangeboden ook pushback en weerstand oplevert. Enkele citaten uit de documentatie zijn:

- *“Wij vinden het fijn om met jullie te zitten!”*
- *“Deze bijeenkomsten zijn vruchtbaar en worden omringd door de engelen.”*
- *“Sinds de gesprekken met jullie ben ik toch gaan nadenken...” (ik ben belazerd en op een dwaalspoor gezet en nu zit ik hier....!)*

Ook is er een korte bullets-gewijze eindevaluatie beschikbaar waarin het perspectief van de uitvoerende islamitisch geestelijk verzorgers staat beschreven. Hieruit blijkt onder andere dat de uitvoerders een spanningsveld ervaren bij het tot uitvoering brengen van deze interventie. Ze worstelen met hun dubbelrol als interventie-uitvoerder en vertrouwenspersoon, waarbij de laatste rol het volledig volgens plan uitvoeren van de interventie niet altijd mogelijk maakt. Daarnaast beschrijft het document enkele praktische aanbevelingen voor het vervolg, zoals een ruimte waar niet gestoord kan worden en benodigheden tijdens de les (bijvoorbeeld een bord en flipovers).

Conclusie kwaliteit islamitische filosofie

Het plan van aanpak van deze interventie is grondig uitgewerkt maar blijkt in de praktijk niet als zodanig uitgevoerd te zijn. De interventie is tot nu toe binnen één TA uitgevoerd voor twee groepen gedetineerden. De mate waarin de uitvoering van de interventie tot zijn recht kwam hing sterk samen met de groepsdynamiek onder de deelnemers en reacties van overige gedetineerden, zo blijkt uit de interviews. Er is verder sprake geweest van een evaluatie onder gedetineerden. Deze laat reacties zien, maar er wordt niet duidelijk welke lessen of verbeterpunten meegenomen kunnen worden in het vervolg. De evaluatie onder de uitvoerders zelf geeft hiertoe wel enkele aanknopingspunten. Over het geheel bezien komen de papieren werkelijkheid en praktijkwerkelijkheid momenteel niet voldoende overeen.

4.7 Filosofische groeps gesprekken

De laatste interventie waar we in dit onderzoek specifiek op hebben gefocust is het groepsaanbod vanuit de humanistisch geestelijk verzorgers op TA De Schie. Hier worden filosofische groeps gesprekken georganiseerd. Er is hier geen documentatie over beschikbaar,

wel is er in interviews gedeeld hoe deze interventie in praktijk vorm krijgt. Met behulp van deze informatie werken we de interventie aan de hand van het analysekader uit.

Doelgroep

De groeps gesprekken zijn gericht op de gedetineerden binnen TA De Schie. Ten aanzien van deelnamecriteria zegt één van de uitvoerders: *“Vrijwilligheid is een belangrijke randvoorwaarde voor deze bijeenkomsten. Dit geldt overigens altijd voor filosoferen, als iemand niet wil nadenken, heb je daar alleen maar last van tijdens een bijeenkomst.”*

Uit het veldbezoek aan TA De Schie blijkt dat de gedetineerden van één van beide units geen weet hebben van het bestaan van deze gesprekken. Mogelijk zijn de groepsbijeenkomsten alleen aan de gedetineerden van de andere unit aangeboden.

Doel

Uit de interviews met de uitvoerders blijkt dat de filosofische groeps gesprekken nooit zijn begonnen als interventie die primair tot deradicalisering zou moeten leiden. Wel is het doel van de gesprekken *“[...] een poging om bij andere mensen een zekere lenigheid in het denken aan te brengen. Subdoelen van de groeps gesprekken zijn het correct en logisch redeneren en eveneens denk- en leesvaardigheden bijbrengen. Daarnaast is het een doel basale kennis over filosofie, zoals de tradities en belangrijke filosofen daarbinnen, over te brengen. Het is ook een oefening in perspectivisme, dat het iemands horizon verbreedt en helpt om anders naar dingen te kijken. En het heeft een sociaal doel: er wordt op de afdeling bijna niks gedaan; buiten de geestelijke verzorging van de imam krijgen ze weinig activiteiten aangeboden.”*

Aanpak

Eén van de uitvoerders beschrijft dat de interventie een dialogisch karakter heeft en in mindere mate een educatief karakter. De uitvoerder met een achtergrond als filosoof bereidt de lessen inhoudelijk voor, de andere uitvoerder (een humanistisch geestelijk verzorger) kijkt inhoudelijk mee, ook of de taal aansluit bij gedetineerden. *“We passen onderwerpen aan op hun [gedetineerden] ideeën en op thema’s die er spelen en zoeken dus op een praktisch thema hoe je daar met meer filosofische kaders het gesprek over kan aangaan.”* Uit de interviews komt verder naar voren dat tijdens de bijeenkomst de groep eerst een half A4 ‘primaire tekst’ leest, waarover vervolgens in gesprek wordt gegaan. Dit gesprek wordt hermeneutisch gestart, dat wil zeggen dat het begint met de betekenis van de tekst: wat staat hier? Wat zijn vragen en opmerkingen? Daaropvolgend gaat de groep in dialoog. De ene uitvoerder maakt tijdens de bijeenkomsten de koppeling met de theorie, de andere uitvoerder met de praktijk.

Uitvoering

Er is geen documentatie over de uitvoering. Uit de interviews en mailwisselingen blijkt dat de bijeenkomsten sinds twee jaar in principe wekelijks plaatsvinden en één uur duren. Door overplaatsing van gedetineerden, door ziekte en ruimtegebrek is er een onbekend aantal bijeenkomsten afgelast. Uit verschillende interviews komt naar voren dat de uitvoerders moeite hebben gehad om een goede locatie en een voor alle partijen werkbare mate van beveiliging te organiseren. We beschrijven dit verder in hoofdstuk 5.

Onderbouwing en aandachtsgebieden

Er is geen onderbouwing dan wel koppeling met de aandachtsgebieden van deze interventie beschikbaar. Uit interviews blijkt dat de interventie zich met name richt op vraagstukken rond

‘persoonlijke identiteit’ en dat de groepsbijeenkomsten indirect ook raken aan ‘herinterpretatie van ideologie’ door de *“lenigheid van het denken”* te trainen middels het koppelen van filosofische kaders aan gebeurtenissen in de praktijk.

Wijze van evaluatie en beoordeling door betrokkenen

Uit de interviews komt naar voren dat er wel evaluatieve vragen aan de deelnemers worden gesteld, maar dat er geen systematische evaluatie plaatsvindt: *“Een evaluatie vindt niet plaats op individueel niveau, wel op groepsniveau. We vragen ze af en toe – niet systematisch - wat ze ervan vinden en welke filosoof of onderwerpen ze meer of minder interessant vinden.”*

Er zijn tevens geen indicatoren opgesteld die een mate van tevredenheid dan wel effectiviteit laten zien, wel horen de uitvoerders positieve reacties van betrokken professionals terug: *“We hebben geen indicatoren maar we merken het belang van de cursus wel aan andere TA-professionals. Het afdelingshoofd bijvoorbeeld vindt het belangrijk dat de cursus doorgaat en PIW’ers benoemen dat het interessant en leuk is, of dat gedetineerden er in ieder geval hun cel voor uit willen komen. [...] Waar ik het zelf aan merk bij gedetineerden en waar ik hoop uit put dat het werkt, maar waarbij ik het niet kan staven, is het feit dat ze over onderwerpen nadenken, hierop terugkomen in een later stadium en in gesprekken waarbij ze zaken uit de les aanhalen.”*

4.8 Deelname aan interventies: de aantallen

Per interventie wordt hierna uiteengezet welke informatie we hebben op kunnen halen over hoe vaak interventies hebben plaatsgevonden en hoeveel gedetineerden zijn bereikt. TA Zwolle zal niet aan bod komen, hier zijn nog geen specialistische GV-interventies ingezet.

De PARE jaarrapportage geeft weinig tot geen concrete cijfers over inzet van deze interventies. Er staat beschreven dat *“aan alle gedetineerden op de TA een programma [wordt] aangeboden gericht op het wereldbeeld en de levensbeschouwing van een gedetineerde”* middels groepsbijeenkomsten: *“In Vught wordt dit gedaan middels het programma islamitische filosofie en in De Schie nemen gedetineerden deel aan het programma filosofische dialoog. De participatie hieraan is wisselend. Gedetineerden doen de ene keer wel mee, de andere keer niet. Ook de houding en pro-activiteit van de gedetineerde tijdens de bijeenkomsten verschilt. Het is dan ook niet mogelijk hier concrete cijfers aan te verbinden. Daadwerkelijke interventies gericht op het verminderen van de ideologische risico’s bij gedetineerden zijn vooralsnog ingezet op drie casussen”.*

Uit interviews en veldbezoeken blijkt dat zowel in Vught als De Schie de interventies waarschijnlijk niet aan alle gedetineerden zijn aangeboden, maar slechts aan een deel van de gedetineerden: in Vught alleen aan gedetineerden in unit G, in De Schie alleen aan gedetineerden in één van de twee units aldaar.

Meer informatie over de inzet van interventies hebben we verkregen op basis van informatie uit documentatie (over de interventies zelf) en uit interviews:

Ideologische spiegelgesprekken

- In totaal 9 formeel belegde individuele gesprekken tussen 2017-2020 verspreid over PI Vught en een jeugdinstelling. In 2019 en 2020 zijn er geen nieuwe aanmeldingen geweest.

-
- De spiegelgroepen in De Schie lopen sinds anderhalf jaar. Deze groepsgesprekken vinden wekelijks plaats (behalve tijdens de coronamaatregelen); er is hiervoor geen vaste plek op het rooster.

Islamitische filosofie

- In Vught: in 2018-2019 wekelijks 2 uur voor een groep van max. 5 deelnemers. In totaal hebben twee groepen in deze periode islamitische filosofie gevolgd en hebben er circa 8 sessies per groep plaatsgevonden.
- Het voornemen is om in Vught islamitische filosofie weer op te pakken met een nieuwe groep.

Filosofische groepsgesprekken

- Loopt sinds najaar 2018 in De Schie.
- Wekelijks bijeenkomsten van 1 uur.
- In totaal hebben 11 gedetineerden deelgenomen, gemiddeld in groepjes van 5 personen.

4.9 Verbeterpunten specialistische interventies

Deze paragraaf gaat in op verbeterpunten om de interventies en uitvoering ervan verder door te ontwikkelen op basis van 1) de resultaten uit de documentanalyse en 2) wat er volgens respondenten nodig is het aanbod verder te versterken. Het betreffen zowel de inhoud als de randvoorwaarden rondom de interventies.

Oplossen spanningsveld vertrouwelijkheid vs. informatiedeling

In de uitvoering van de specialistische interventies door geestelijk verzorgers, die bij dienen te dragen aan deradicalisering en disengagement, valt het op dat in de uitvoering vertrouwelijkheid enerzijds en informatiedeling over datgene wat ter sprake is gekomen op gespannen voet staan. Uit zowel de interviews als de werksessie met geestelijk verzorgers en TA-professionals komt naar voren dat het nodig is dat de uitvoerders van interventies, DJI-professionals en externe partners gezamenlijk werken aan een gedeeld beeld van en werkafspraken rond 1) het belang van het ambtsgeheim van geestelijk verzorgers waarbij persoonlijke zaken niet gedeeld worden buiten de gecreëerde vrijplaats en 2) helderheid over hoe belangrijke informatie ten aanzien van veiligheidsrisico's dan wél gedeeld kan worden. Het voorbespreken van te delen informatie met de gedetineerde en deelname aan MDO's door geestelijk verzorgers worden meermaals genoemd als succesfactoren in het op gepaste wijze delen van informatie. Kanttekening hierbij is dat gedetineerden de deelname aan het MDO door een geestelijk verzorger kunnen ervaren als breuk in de vertrouwensband. Het is dus van groot belang dat de geestelijk verzorger open is met de gedetineerde over wat hij of zij terugkoppelt tijdens een MDO om het vertrouwen te behouden.

Transparante en eenduidige communicatie

De specialistische interventies blijken bij veel van de respondenten niet bekend of hebben een andere naam gekregen in de praktijk. Ook de uitvoerders zelf hanteren soms andere benamingen voor hun interventie dan hoe deze op papier gehanteerd wordt. Ook blijken gedetineerden niet bekend met wat er aan (specialistische) interventies beschikbaar is en blijken niet alle gedetineerden de mogelijkheid te hebben gekregen om mee te doen aan een

van de interventies. Het zou dus wenselijk zijn als er een overzicht zou komen van welke (specialistische) interventies er zijn met daarbij een naam die door iedereen consequent gehanteerd wordt.

Daarnaast geven islamitisch geestelijk verzorgers aan dat communiceren dat er gewerkt wordt aan deradicalisering en disengagement niet wenselijk is omdat 1) dit nooit met volle zekerheid aangetoond kan worden en 2) dit niet in goede aarde valt bij gedetineerden, waarmee hun responsiviteit vermindert. Voor transparantie en duidelijkheid richting zowel gedetineerden als DJI-professionals en externe partners is het van belang te communiceren waar dan wél aan gewerkt wordt. Hiervoor is een eenduidige doel- en methodiekbeschrijving van de specialistische interventies nodig (zie ook 4.6.4).

Het versterken van de communicatie kan er tevens aan bijdragen dat de spiegelgesprekken door de expertpool vaker ingezet worden binnen reguliere PI's.

Onderbouwing werking interventies

Geen van de specialistische interventies hebben op dit moment een theoretische onderbouwing van de werking van de interventie, in relatie tot de doelstelling van de interventie. Er wordt niet verwezen naar wetenschappelijke literatuur en er wordt (bijna) niet expliciet gemaakt hoe deze interventies bij zouden moeten dragen aan deradicalisering en disengagement (ofwel veilige resocialisatie). Evenmin wordt expliciet duidelijk op welke wetenschappelijk relevant geachte aandachtsgebieden deze interventies ingaan. Op basis van de gesprekken en de documentanalyse trekken wij de conclusie dat de interventies vooral ingaan op persoonlijke identiteit en herinterpretatie van de ideologie. Een verbeterpunt is dus de interventies te onderbouwen met werkzame elementen uit wetenschappelijk onderzoek en de koppeling met de gewenste aandachtsgebieden expliciet te maken. In de literatuurscan in deze rapportage staat alvast een aantal relevante bronnen die hieraan bij kunnen dragen.

Kwaliteit interventieplannen

Als we de interventies toetsen op basis van de vooraf gestelde kwaliteitscriteria dan blijkt dat voor alle interventies meer (door)ontwikkeld zou kunnen worden op:

- Duidelijke doelgroepomschrijving: welke (TA-)gedetineerden komen wel of niet in aanmerking voor de interventie en is er sprake van in- en exclusiecriteria.
- Duidelijke doelbeschrijving: het is van belang dat de geestelijk verzorgers in afstemming met DJI en externe partners nagaan aan welke hoofd- en subdoelen nu precies gewerkt wordt. Daaropvolgend is het nodig een doelbeschrijving op te stellen die expliciteert hoe de subdoelen en onderliggende activiteiten bijdragen aan het gezamenlijk gestelde hoofddoel.
- Aanpak en uitvoering: voor alle interventies is wel iets beschreven over aanpak en uitvoering (veelal op het niveau van aantal lessen en de inhoud van de lessen) maar om echt te voldoen aan de kwaliteitscriteria zou veel meer opgenomen moeten worden over:
 - De benodigde materialen voor werving, uitvoering en evaluatie
 - De benodigde locatie(s) en/of type organisatie(s) van uitvoering
 - Opleiding, trainingen en/of competenties van de uitvoerders
 - Gegevens over kwaliteitsbewaking (registratie en evaluatie)
 - De organisatorische en contextuele randvoorwaarden (bijvoorbeeld de fysieke ruimte waarin de cursus gegeven wordt, tijd, vertrouwen etc.)
 - Een systeem voor implementatie, blijkend uit bijvoorbeeld een implementatieplan

-
- Een onderbouwing van hoe de doelen haalbaar zijn binnen de genoemde randvoorwaarden
 - Duidelijkheid over welke onderdelen minimaal uitgevoerd moeten worden

Monitoring en evaluatie

Voor islamitische filosofie en voor de individuele spiegelgesprekken zijn evaluaties uitgevoerd. Zowel met de uitvoerders als de deelnemers is op procesniveau gereflecteerd op wat er is bereikt en wat er aan randvoorwaarden nodig is om de interventies te versterken. Deze evaluaties (b)lijken echter eenmalig. Voor de spiegelgesprekken is er na 2018 geen documentatie meer beschikbaar en de islamitische filosofielessen zijn alleen eenmalig gedurende de pilot geëvalueerd. Voor de filosofische groepsgesprekken geldt dat alleen tijdens de uitvoering zelf gevraagd is naar ervaringen, maar dat er tot nu toe niet systematisch wordt gemonitord of geëvalueerd.

Alle interventies zouden gebaat zijn bij een duidelijk monitorings- en evaluatiekader dat consequent wordt toegepast. Zo wordt de expertise die opgedaan is in de uitvoering vertaald naar de papieren werkelijkheid en andersom. Zoals ook in de werksessie met geestelijk verzorgers en DJI-professionals naar voren kwam: een monitorings- en evaluatiekader sluit maatwerk en experiment in de praktijk niet uit, maar ondersteunt juist om de passende randvoorwaarden en benodigde verbeteracties door te voeren waardoor er steeds meer *evidence based* gewerkt kan gaan worden met deze doelgroep. Daarbij is het belangrijk duidelijke afspraken te maken over bij wie de verantwoordelijkheid ligt voor de kwaliteit van deze interventies en voor de monitoring, evaluatie en doorontwikkeling ervan.

Opleiding, training en competenties uitvoerders

Omdat we door de coronamaatregelen niet hebben kunnen observeren tijdens de uitvoering van interventies kunnen we niet oordelen over of de huidige uitvoerders over de benodigde competenties beschikken. Wel kunnen we op basis van de interviewdata en werksessies beschrijven wat de geestelijk verzorgers aangeven nodig te hebben om de specialistische interventies goed uit te voeren.

- Opnieuw opstarten van intervisie en bijscholing van de expertpool van islamitisch geestelijk verzorgers.
De expertpool van islamitisch geestelijk verzorgers die de spiegelgesprekken uitvoeren vormden voordat het coronavirus uitbrak tevens een intervisiegroep met elkaar. Er is behoefte om dit zodra het kan zo snel mogelijk weer live op te pakken. Door islamitisch geestelijk verzorgers wordt aangegeven dat het uitvoeren van deze specialistische interventies vraagt om een extra investering in tijd en in expertise (training, bijscholing en kennisuitwisseling) van uitvoerders.
- Starten intervisie en (bij-)scholing humanistisch geestelijk verzorgers die op TA's werken. De humanistisch geestelijk verzorgers die betrokken zijn bij TA's vormen nog geen intervisiegroep. Zij gaven aan behoefte te hebben om ervaringen en kennis over de grenzen van de TA's met elkaar uit te wisselen. Daarnaast gaven humanistisch geestelijk verzorgers aan graag (bij-)scholing over islamitisch extremisme te krijgen, zodat zij hetgeen gedetineerden delen beter kunnen begrijpen: *"Het werkt nu soms belemmerend dat je een opmerking niet goed kan plaatsen"*.
- Verkennen mogelijkheden tot samenwerking islamitische geestelijke verzorging en humanistische geestelijke verzorging.
Tijdens een van de interviews werd het idee geopperd te onderzoeken of er GV-breed een

aanbod kan worden neergezet op de TA's waarin bijvoorbeeld grote levensthema's vanuit de verschillende levensovertuigingen besproken worden. *“Zo geven we het voorbeeld. Je kan vanuit eenieders rol laten zien dat je kunt samenwerken en met verschillende methodieken verschillende interpretaties naast elkaar kunt laten bestaan.”*

Fysieke en materiële randvoorwaarden uitvoering interventies op orde

Alle uitvoerders van specialistische interventies hebben tijdens de interviews aangegeven met moeite een passende ruimte en plek op het rooster toegewezen te hebben gekregen. *“Bijna jaarlijks komt er een nieuw dagprogramma, dat moet dan opnieuw worden ingepland, en dan moet je onderhandelen. [...]”* En *“we hadden de draad weer opgepakt maar nu kunnen de lessen niet doorgaan wegens ruimtegebrek.”* Aangegeven wordt dat als de directie kiest voor het inzetten van een specialistische interventie, de randvoorwaarden zoals een goed lokaal en plek op het rooster van belang zijn om tot soepele uitvoering te komen.

Tevens is de samenwerking met PIW'ers een veelgenoemd onderwerp in interviews met uitvoerders: een zekere mate van beveiliging tijdens de interventies wordt gewaardeerd, maar wanneer PIW'ers er te nauw bovenop zitten, zit dit een open en vertrouwelijk gesprek in de weg. Ook hierover zijn heldere en eenduidige afspraken tussen de geestelijk verzorgers en de directie (en daarmee ook de PIW'ers) gewenst.

5 Wisselwerking bejegening en uitvoering interventies

Omdat we veel informatie hebben opgehaald over bejegening tijdens het veldwerk, hebben we hier een apart hoofdstuk aan gewijd. De volgende (sub)onderzoeksvraag staat centraal in dit hoofdstuk: *Hoe ziet de wisselwerking tussen bejegening op de TA en de uitvoering van interventies eruit (en op welke punten versterken deze elkaar)?*

De resultaten in dit hoofdstuk baseren we op de interviews met TA-professionals (leidinggevendenden, casemanagers en psychologen), uitvoerders van interventies en gedetineerden. Gedetineerden legden in interviews veel nadruk op de rol van bejegening van PIW'ers op TA's (dus niet zozeer tijdens interventies) in relatie tot resocialisatie. Hierdoor speelt hun ervaring met bejegening een grote rol in dit hoofdstuk. PIW'ers hebben we in het kader van dit onderzoek naar het totaalaanbod van interventies maar zeer beperkt gesproken. Het ontbreken van dit perspectief zorgt ervoor dat we geen compleet beeld van bejegening op de TA's kunnen scheppen. Eveneens hebben wij bij de PIW'ers geen wederhoor kunnen plegen op de ervaringen met hen die zijn gedeeld door gedetineerden omdat PIW'ers niet met naam en toenaam beschreven zijn. We kunnen daardoor niet met zekerheid vaststellen dat geschetste interacties op deze manier hebben plaatsgevonden.

We beschrijven de resultaten door in paragraaf 5.1 in te gaan op wat de geïnterviewden vertelden over algemene kenmerken van de TA's. Vervolgens beschrijven we in 5.2 wat het perspectief van gedetineerden op de bejegening op TA's is. In 5.3 en 5.4 gaan we respectievelijk in op hoe de TA-professionals en de uitvoerders van interventies reflecteren op hun bejegening van gedetineerden. Vervolgens beschrijven we in 5.5 de rol van groepsdynamiek (gedetineerden onderling) op bejegening tijdens en rondom de uitvoering van de interventies. Afsluitend staan in 5.6 de belangrijkste resultaten ten aanzien van de wisselwerking tussen bejegening en uitvoering van interventies centraal.

5.1 Algemene kenmerken TA's

Bij het vragen naar bejegening kwam als vanzelf het thema van het TA-klimaat op afdelingen naar voren. Hierbij merken we enkele overeenkomstige kenmerken op, maar ook verschillen tussen de TA's. We gaan eerst in op de overeenkomst: op zowel de TA's in Vught als De Schie zijn professionals bezig stapsgewijs veranderingen door te voeren om van een regime dat draaide om beheersing naar een regime te gaan waarin 'normalisering' het streven is. Op de TA in Zwolle is meteen bij de start in zomer 2020 diezelfde koers ingezet. Opvallende verschillen die naar voren kwamen uit interviews zijn de werkwijzen van het personeel en de fysieke omgeving van de TA's.

Van beheersing naar stapsgewijs meer ruimte maken voor 'normalisering'

Geïnterviewden merken op dat het klimaat op de TA een centrale rol speelt in het al dan niet deradicaliseren van gedetineerden. Zo zegt een geestelijk verzorger: *"Deradicaliseren zit 'm meer in het systeem, niet per se in interventies. Iemand kan veel zeggen, maar als je één ding doet, wordt daarnaar gekeken. Daden zijn krachtiger dan woorden. Dus als je zaken*

normaliseert, dan levert dat een positieve bijdrage aan deradicalisering en terugkeer naar de maatschappij.”

Over de beginperiode van de TA's Vught en De Schie beschrijft één van de geïnterviewden dat dit als een snelkookpan is gegaan: *“De gedachte was: je moet mensen een plek geven en de rest beschermen. Behalve insluiten wist je niet wat je moest doen met deze mensen. Men dacht: dit is een tijdelijk iets. [...] Tot 2013-2014, toen dacht men: dit is toch een blijvend iets met de uitreizigers en terugkomers.”* Uit verschillende interviews blijkt dat het kenmerkend voor de twee langst bestaande TA's is, dat zij bezig zijn stapsgewijs veranderingen door te voeren om meer ruimte te maken voor 'normalisering'. Hiermee wordt voorbereiding op terugkeer naar de maatschappij bedoeld en normalisering ten opzichte van het 'reguliere' gevangeniswezen.

Zo blijkt uit interviews dat er eerder bijvoorbeeld regelmatig visitaties⁵ uitgevoerd werden op gedetineerden, zonder duidelijke aanleiding. Inmiddels, beschrijft een van de geïnterviewden, wordt er minder vaak gevisiteerd (hoe vaak wel is niet bekend). Eén van de gedetineerden beschrijft: *“Er is wel veel veranderd op de TA. In het begin werd je bijvoorbeeld altijd gefouilleerd. Constant. [...] Door het aankarten, zijn er wel dingen veranderd.”*

Waar voorheen het aantal uren buiten de cel zeer beperkt was, is het programma inmiddels (of binnenkort) uitgebreid naar 36 uur per week buiten de cel. Ook wordt er op TA's gewerkt aan de verstandhouding tussen het personeel en de gedetineerden: men wil meer naar een humane benadering, om op deze wijze te werken aan normalisering van het klimaat. Op de vraag in hoeverre dat al lukt, geven geïnterviewden wisselende antwoorden, ook per TA. Sommigen geven aan te zien dat er al op die manier wordt gewerkt, anderen geven aan dat dit nog per professional verschilt.

Uit interviews met medewerkers van TA Zwolle blijkt dat ze direct vanaf de start (zomer 2020) bejegening van de gedetineerden als centraal aandachtspunt zien in hun aanpak. Zo geeft een medewerker aan een belangrijke focus te hebben op *“een humane uitvoering van hun detentie”* en vult aan: *“Door de gedetineerden zo “normaal” mogelijk te begeleiden dragen we ook bij aan een stukje deradicalisering, omdat zij zich moeten aanpassen aan de normen en waarden die in de PI gelden.”*

Verschillende werkwijzen per TA

In alle drie de TA's wordt er gewerkt aan groepsdifferentiatie: de TA's beschikken over verschillende afdelingen waarmee verschillende 'profielen' gedetineerden op verschillende afdelingen geplaatst kunnen worden (DJI TA Factsheet, 2019). TA Vught werkt, door de naar verhouding grote populatie gedetineerden in vergelijking met De Schie en Zwolle, daarnaast met een getrap systeem. Hiermee worden groepen niet alleen gedifferentieerd op profiel, maar worden er ook verschillende regimes binnen de afdelingen toegepast. Op deze wijze kunnen gedetineerden worden beloond wanneer ze goed gedrag / een positieve ontwikkeling laten zien (door naar een lichtere afdeling geplaatst te worden, met minder beperkingen) of gestraft voor slecht gedrag (door teruggeplaatst te worden). Eén van de gedetineerden op een TA waar niet met een getrap systeem wordt gewerkt zegt hierover het volgende: *“Mensen gaan [hier] lak hebben aan de regels, omdat ze weten: ik blijf hier toch. Als mensen in Vught lak*

⁵ Het controleren van het lichaam op verstopte goederen, zoals gedefinieerd op <https://www.dji.nl/justitiabelen/onderwerpen/procedure-binnenkomst-gedetineerde>

aan de regels hadden, dan gingen ze terug naar de vorige afdeling. Zolang tot zij het inzicht kregen: ‘wat doe ik?’”.

Daarnaast komt er wat betreft verschillen in werkwijzen in interviews naar voren dat er strubbelingen met gedetineerden hebben plaatsgevonden omdat de richtlijnen en huisregels per TA variëren. Zo werd het voorbeeld genoemd dat gedetineerden binnen TA Vught een Xbox mogen, terwijl een Xbox binnen De Schie niet is toegestaan. In Zwolle moeten de vrouwelijke gedetineerden voorgeschreven sportkleding dragen tijdens de sportactiviteit, waar dit in Vught aan de voorkeur van vrouwen zelf werd overgelaten toen zij daar nog verbleven. Een TA-professional vertelt hierover: *“De regels zijn volgens mij duidelijk voor hen, maar ze zijn het er niet altijd mee eens. In aanvang hebben wij ook gevaren op wat in Vught werd toegestaan. Toen we de regels met betrekking tot sportkleding veranderden kregen wij daar binnen Zwolle problemen mee. Dat zorgde voor onrust onder de dames.”* Omdat gedetineerden overgeplaatst worden tussen de TA's kan er onrust ontstaan over de verschillende werkwijzen. Dat heeft er in elk geval in 2020 voor gezorgd dat het personeel op verschillende TA's op momenten extra hard heeft moeten investeren in de verbinding met overgeplaatste gedetineerden.

Inrichting gebouwen

Ook de fysieke omgeving van de drie TA's verschilt veel en dat heeft impact op de beleving van het klimaat. Zo is de gebouwelijke situatie in Vught groot qua opzet: de ruimten zoals gangen en zalen zijn groter dan op andere TA's en er zijn meer faciliteiten (bijvoorbeeld de landelijke bibliotheek). Tegelijk beschrijven medewerkers dat de fysieke ruimte in Vught niet positief bijdraagt aan het klimaat: *“Er is behoefte aan een meer open en transparant gebouw met meer licht en glas, dat strookt met onze koers richting normalisering in plaats van beheersing [...]. Momenteel is het meer in hokjes opgedeeld en is de sfeer meer beklemmend. Het is lastiger voor het personeel om contact te maken.”* De TA binnen De Schie is qua fysieke omgeving het kleinst van opzet: de plafonds zijn er laag, de gangen zijn smal en er komt op de gangen beperkt daglicht naar binnen. Zowel personeel als gedetineerden geven aan dat er behoefte is aan meer ruimte en faciliteiten hier. In Zwolle lijken de vrouwelijke gedetineerden het gebouw aldaar als prettiger te ervaren dan de andere TA's. Zo beschrijft een medewerker dat ze van verschillende partijen die werken met hun gedetineerden hebben gehoord dat de vrouwen meer ontspannen zijn: *“Ze hebben profijt van de gebouwelijke inrichting, die inherent opener is in een vrouweninrichting.”*

5.2 Perspectief gedetineerden op bejegening binnen de TA's

We spraken met in totaal acht gedetineerden op de drie TA's. Ten aanzien van bejegening kwamen verschillende thema's aan bod aan de hand waarvan we het perspectief van gedetineerden uitwerken. Vanuit de geïnterviewde gedetineerden wordt regelmatig aangegeven dat ze het heftig of zwaar vinden om op de TA te zitten. Die heftigheid wordt ervaren in verschillende aspecten van de TA.

De zwaarte van het regime

Gedetineerden bedoelen daarmee de verschillende maatregelen die worden genomen op de TA, die het verblijf zwaar maken. Zo zegt een gedetineerde: *“In detentie moeten altijd twee bewakers met jou zijn, omdat je wordt gezien als gevaar; bij het voelen dat je een gevaar bent voor anderen begint alles. Je wilt niet meer zijn wie je zelf bent, want jij bent gevaarlijk. Je gaat geloven dat je zelf een gevaar bent.”* Een andere gedetineerde geeft ook aan moeite te hebben met de continue monitoring door twee personen, maar ziet daar ook een voordeel in: *“Het is wel verstikkend, maar ik denk dat dat in een TA hoort. Dat heb ik ook wel doorgegeven. Dat ze bijvoorbeeld niet de hele tijd achter je gaan staan als je bij de arbeid bent. Toen is het een beetje versoepeld. Het personeel moet altijd bij je zijn, dus je gaat praatjes maken. Er zit altijd iemand bij. Als ik mijn hart wil luchten dan kan dat. Dat kan ook bij één van hen. Met mijn mentoren kan ik praten, vooral met diegene met wie ik de meeste klik heb.”* Visitaties op de TA's spelen een grote rol in de ervaringen van gedetineerd zitten op een dergelijke afdeling. Uit de interviews blijkt dat deze als zeer indringend en onprettig worden ervaren. Waar gedetineerden in Vught aangeven dat dit steeds minder regelmatig gebeurt, beschrijven gedetineerden in De Schie niet goed te begrijpen waarom er soms visitaties worden toegepast: zo werd bijvoorbeeld genoemd dat er na een *Skypecall* of bezoek van familie met bewaking zou zijn gevisiteerd.

Het stempel ‘terrorist’

Wanneer er sprake is van vervolging of veroordeling voor een terroristisch misdrijf of misdrijf met terroristisch oogmerk, worden personen op een TA geplaatst. Verschillende gedetineerden geven aan het heftig te vinden dat zij op een specifieke *Terroristenafdeling* zitten: *“De TA klinkt heftig, er hangt een zware betekenis aan. Alsof ik heel radicaal of extreem ben.”* Een ander ervaart het als volgt: *“Wat mij pijn doet: er zijn mensen die hebben moorden gepleegd, die hebben ergere dingen gedaan dan waar ik voor zit. Waarom worden zij anders behandeld dan wij? Ik voel mij hier nog erger dan de grootste crimineel van Nederland.”* Deze gedetineerde geeft aan het lastig te vinden dat, in zijn optiek, *“de regels niet worden gemaakt op jou als persoon, maar worden gemaakt op ‘terrorist – gevaarstatus hoog’”*.

Verschil in zwaarte vergrijp, gedrag en risico's van de gedetineerden

Hetgeen waarvan men wordt verdacht of veroordeeld is op de TA kan in zwaarte (en bijbehorende duur van de straf) behoorlijk uiteenlopen; bovendien zitten verdachten (niet veroordeeld) en (onherroepelijk) veroordeelden soms samen op één afdeling. Dit levert bij verschillende gedetineerden gevoelens van angst op, bijvoorbeeld ten aanzien van mede-gedetineerden die lange straffen hebben gekregen voor zware vergrijpen: *“Het voelt angstig. Zij hebben geen doel meer in het leven. Het voelt als op onze tenen lopen, wat gebeurt er als je iets fout doet? En met [een specifieke gedetineerde] wil je geen problemen hebben, die zet de groep op. We voelen ons daar niet fijn bij. We zitten met een groep die heel anders naar het leven kijkt, die hele lange straffen moet uitzitten. Terwijl: ik wil naar mijn familie, naar werk.”* Om die reden is een andere gedetineerde blij met het faseringsstelsel in Vught: *“Op een gegeven moment krijg je een groep die terug wil naar de maatschappij, die zich niet of minder mengt met de groep die steeds staat te vloeken over wat er op tv te zien is, of tegen de bewaarders. Ik zit liever met mensen die ook terug willen naar de maatschappij.”* Door deze verschillende aspecten van de TA, en dan met name de zwaarte van het regime, geeft een gedetineerde aan: *“Ik vind de overgang tussen TA en regulier en ook nog eens daarna naar*

buiten heel groot. De beperkingen veranderen. Hier zijn we zo beperkt dat al het andere daarna bizar lijkt.”

Wisselend contact met het personeel

Alle gedetineerden beschrijven dat basale zaken in de interactie met PIW'ers wisselend verlopen. We hoorden hierover een aantal negatieve ervaringen, zoals deze van één van de gedetineerden: *“Als ik [een specifieke PIW'er] groet, dan krijg ik geen groet terug. Dat is niet de manier waarop het hoort. Ik voel me niet met respect behandeld. Zeg gewoon goedemorgen. Ik groet hem nu 4 maanden, maar krijg geen groet terug. Als je met een bewaker een afspraak hebt gemaakt op een bepaalde dag, worden andere bewakers soms heel boos als je ze daaraan herinnert op een andere dag: ‘ik ben hier vandaag, dus je moet bij mij zijn’.”*

Verschillende gedetineerden geven wat betreft de omgang met sommige van de PIW'ers voorbeelden over racistische of stigmatiserende opmerkingen die zij hebben gekregen: *“Op deze TA vindt stigmatisering plaats. Een vrouwelijke bewaarder heeft eens tegen mij gezegd na verblijf in de isoleercel: ‘Had je maar een tasje moeten stelen van een oud mevrouwtje i.p.v. terroristje spelen’.”* Een andere gedetineerde beschrijft de opmerkingen van een bewaarder na de aanslag op de docent in Frankrijk. *“Ik zat op de wc, zonder aankloppen deed de bewaker de deur open. Ik kwam daarna de wc uit. De bewaker zei: ‘Niet mij onthoofden hè’. Dat vond ik niet ok, want 1) je duwt mij in een hoekje, ik ben niet eens afgestraft [niet veroordeeld] en 2) je gaat daar [de aanslag] geen grappen over maken.”* Zoals aan het begin van dit hoofdstuk vermeld, is het niet mogelijk geweest de uitspraken te verifiëren bij de PIW'ers uit bovenstaande voorbeelden.

Gedetineerden noemen ook positieve ervaringen, vaak met een specifiek deel van het personeel waar ze een goede band mee hebben. Het gevoel serieus genomen te worden en als gelijkwaardig te worden behandeld, speelt daarbij een belangrijke rol. Een voorbeeld hiervan wordt beschreven door één van de geïnterviewden: *“Soms merk je het verschil wanneer je een vraag hebt. Bijvoorbeeld over een dof raam. Ik vroeg: zolang we hier zitten, kan dat laagje eraf, zodat we naar buiten kunnen kijken zonder wazig beeld? Bij de één hoor je gelijk nee. De ander zegt: ik kan dit gaan overleggen, dit gaan we bespreken, dan komen we erop terug. Wanneer gezegd wordt: “we gaan dit overleggen”, dat geeft mij al een indruk dat ik serieus word genomen. Ik heb het gevoel dat er iets wordt gedaan met mijn idee.”* Een andere gedetineerde noemt: *“Ook met PIW'ers kan ik praten [naast geestelijk verzorgers]. Met sommigen heb ik meer een klik dan met anderen. Dat heb je altijd wel, dat de klik anders is, of dat de grappen net even anders gaan. Het personeel blijft wel professioneel. Ze geven echt wel aan als het niet kan wat je zegt. Ze gaan er goed mee om, ze geven je de ruimte. Je kan het zelf ook aangeven als je een grapje te ver vindt gaan. Ik hoor ook wel eens dat het anders gaat.”* Doorvragend op de kenmerken van TA-personeel waar een geïnterviewde gedetineerde goed contact mee heeft, antwoordt hij: *“Gewoon je werk doen. Als je je werk doet, gaan ze normaal met je om, zijn ze open, zien ze je als mens. Met hen kan ik dan wel persoonlijke gesprekken hebben.”*

Ervaringen van procedurele (in)consistentie en (on)rechtvaardigheid

Gedetineerden die in Vught en De Schie zitten beschrijven tijdens de interviews verschillende ervaringen van procedurele inconsistentie. Zo beschrijft een geïnterviewde dat sommige bewaarders zelf regels aanpassen: *“De bewaarders hebben daarnaast ook veel ongeschreven regels, zoals over naar toilet moeten tijdens recreatie: ‘dan is de recreatie daarna afgelopen’. Maar dat staat nergens geschreven.”* Verschillende gedetineerden benoemen het aantal

boeken dat ze op cel mogen, waar richtlijnen in de praktijk af lijken te wijken van richtlijnen op papier. Een gedetineerde vertelt: *“8 boeken mag volgens de huisregels, een bewaarder besluit dat-ie vindt dat 6 boeken de max is.”* Sommige gedetineerden geven aan dat bijvoorbeeld het zwart op wit zetten van afspraken (waarvan zowel gedetineerde als TA-medewerkers een kopie ontvangen) en duidelijkheid geven over regels gelijk zou moeten zijn over de afdelingen heen en niet af zou mogen hangen van op welke locatie je zit of met welke PIW'er je te maken hebt. Dat onpartijdige en consistente procedures van belang zijn blijkt ook uit de literatuurscan; dit kan bijdragen aan het voorkomen van recidive.

In Zwolle lijkt dit op het eerste oog vanuit het perspectief van de gedetineerden beter te gaan. Eén van de gedetineerden aldaar zegt over de algehele ervaring van omgang op de TA het volgende: *“Goed. Ze denken echt aan alles. Mijn ervaring is: ze gaan bij je zitten en voeren het gesprek met je. Ik weet dat de afdeling nieuw is. Dat zeggen de medewerkers hier ook. Als het chaotisch is, dan is het voor hen ook nieuw. Dat is ook fijn om te weten en dat ze dat delen. Misschien dat het in de toekomst al duidelijker is voor hen ook. Je moet het gezamenlijk even aanzien.”* Met name het feit dat dingen bespreekbaar worden gemaakt, ook al zijn ze nog niet altijd uitgekristalliseerd, wordt gewaardeerd door de geïnterviewden in Zwolle.

Focus op risico-inschatting en duiding van het gedachtengoed van gedetineerden

Met name in het contact met de reclassering merken gedetineerden op dat er, in het kader van veiligheid, veel aandacht uitgaat naar hun gedachtegoed en minder naar resocialisatie. *“Ik heb reclassering gekregen. Ze stelden op gegeven moment persoonlijke vragen, maar dan was het meer van: waartoe ben je in staat? Terwijl het mij nu gaat om: wat heb je nodig? Maar gesprekken gaan over: ben je gevaarlijk?”* Een andere gedetineerde beschrijft ten aanzien hiervan: *“Met de reclassering praat je er ook over [resocialisatie]. Wat wil je doen? Wat ben je van plan? Dat zijn soms goede ervaringen, soms niet. Ik merk dat ze wel hun best doen om geen label te plakken, maar dat is moeilijk voor hen. Het is wel storend. Bijvoorbeeld: ze kijken bij mij wat ik vind van de gebeurtenis in Wenen. Wat daar gebeurd is, is iets van hem [de aanslagpleger], ik ken hem niet. Die vragen krijg je de hele tijd door, de hele tijd door. Dan denk ik: laat maar gaan. Het is iets persoonlijks. Ik kan er niet veel over zeggen: mijn kennis is ook niet zo groot dat ik er iets over kan zeggen, en dat vertel ik hun ook.”*

In de beleving van gedetineerden dragen de TA's niet bij aan hun resocialisatie

Verschillende gedetineerden geven tijdens interviews aan dat ze *“hier alleen maar slechter uitkomen”*. Vanwege een combinatie van 1) (ervaren) gebrek aan resocialisatie-activiteiten (met name het gebrek aan onderwijs en contact met gezin wordt genoemd), 2) de verschillende zaken die op de TA gebeuren die als inconsistent worden beschouwd, 3) het contact met TA-personeel wat zeer wisselend, soms als negatief en discriminerend wordt ervaren, 4) het stempel gekregen te hebben van ‘terrorist’ en ‘gevaarlijk’: *“Hier kan je juist radicaal worden. Hier wordt er als een terrorist naar je gekeken.”* en 5) doordat gedetineerden opgekropte woede geen plek kunnen geven: *“Je hebt hier elk halfuur een drempel die je moet overkomen. Er is daarvan nooit 2-3 dagen rust, je krijgt niet de rust, de spanning kan je nooit loslaten en zo is er geen ruimte om te ‘deradicaliseren’- als ik me boos maak, telkens opnieuw, houd ik dat gevoel vast omdat ik dat gevoel niet kan loslaten.”*

Hierbij moet wel de nuancering geplaatst worden dat dit beeld minder stellig uit de gesprekken op de TA in Zwolle naar boven kwam, waarbij bepaalde aspecten van het TA-

regime wel als belemmerend werden genoemd (zoals het stempel ‘terrorist’), maar waar geïnterviewden positiever waren over zaken als onderwijs en de omgang met PIW’ers.

5.3 Bejegening van gedetineerden door professionals op de TA

Gedetineerden op een TA hebben in de dagelijkse gang van zaken vooral met PIW’ers te maken. Voor dit onderzoek naar het totaalaanbod aan interventies hebben we, zoals beschreven, met name professionals zoals leidinggevenden, casemanagers, geestelijk verzorgers, maatschappelijk werkers, docenten en psychologen geïnterviewd. De resultaten zoals hierna weergegeven zijn dus grotendeels gebaseerd op het perspectief van deze groep professionals en niet/zeer beperkt op het perspectief van PIW’ers.

Centraal in de bejegening van gedetineerden door de professionals die wij spraken staat het bouwen aan contact en een vertrouwensband: *“Het meest effectief is het contact leggen en de vertrouwensrelatie opbouwen. Als het lukt om die relatie aan te gaan, als je transparant en open kan zijn naar elkaar, zorgt dat voor de grootste impact die je kan maken. Vervolgens moet je wel betrouwbaarheid tonen en consistent zijn in blijvend contact maken. [...] Het verschilt per persoon wat werkt.”*

Bij het vragen naar hoe de geïnterviewde professionals omgaan met de gedetineerden kwam het belang van een mensgerichte benadering naar voren, zo beschrijft een van de respondenten: *“Ik denk altijd: de gedetineerden zijn ook mensen, zij hebben ook kinderen buiten. Zij zitten hier soms al 10 jaar bij ons: goede interactie verstevigt de band.”* Een andere geïnterviewde benadrukt het belang van gelijkwaardigheid en het serieus nemen van gedetineerden: *“We spreken met warmte over gedetineerden, omdat we gelijkwaardigheid belangrijk vinden en de mens achter de gedetineerde zien. We beredeneren vanuit de vraag “hoe zou ik als gedetineerde willen dat met mij wordt omgegaan?” Dat hoeft niet gepaard te gaan met naïviteit. [...] De groep op de TA heeft juist mensen nodig die hen omarmt en hen serieus neemt. Ze zijn al veroordeeld. Wij werken hier niet om te veroordelen, maar om een relatie op te bouwen met kritische vragen. We gaan de discussie op menselijke wijze aan.”*

Uit verschillende interviews kwam naar voren dat het vrouw-zijn lijkt bij te kunnen dragen aan het contact met gedetineerden. *“Vrouw-zijn is geen belemmering [in het contact met mannelijke TA-gedetineerden]. [...] Er is meer gevoeligheid voor het zorgende, het warme, het advies, maar we zijn ook rechtvaardig en direct. Gedetineerden vertonen haantjesgedrag en doen stoer naar mannen toe. Man-man werkt daardoor minder goed.”*

Professionals (zoals casemanagers, psychologen en PIW’ers) geven aan dat er onder collega’s (voornamelijk doelend op PIW’ers) nog grote verschillen zijn in hoe zij met gedetineerden omgaan: *“In mijn contact benadruk ik andermans positie en perspectief: ik geloof en heb vertrouwen in de gedetineerden, zonder het met hen eens te zijn. Ik geloof ook in hun capaciteit tot veranderen/ontwikkeling. Ik mis dat wel eens bij anderen.”*

5.4 Bejegening van gedetineerden door interventie-uitvoerders

Uit interviews met uitvoerders van geestelijke verzorging, maatschappelijk werk, onderwijs, het LSE en Reclassering Nederland komt er een aantal patronen naar voren over wanneer de wijze van bejegening van gedetineerden bijdraagt aan de uitvoering van interventies.

Op de eerste plaats wordt, net als door DJI-professionals, het basaal contact kunnen maken met iemand en aansluiten bij de behoefte van een gedetineerde genoemd door de volgende geïnterviewde: *“De begeleiding is al geslaagd als ik in contact kom met iemand. Dat iemand zegt: ik vind het fijn om met je te spreken. Of als een gedetineerde aangeeft misschien op een later moment met mij te willen spreken, als ik voel dat de deur op een kier wordt gezet. Het is altijd even zoeken waar kan ik invoegen op een behoefte van de gedetineerde en daarin ook de ruimte creëren om kritische vragen te kunnen stellen.”*

Ook een neutrale positie innemen en betrouwbaar zijn worden als belangrijke aspecten in het contact met gedetineerden genoemd: *“Succesfactoren zijn een neutrale positie innemen, de klik zoeken, een persoonlijke aanpak hanteren, betrouwbaar zijn, eerlijk blijven, ze niet veroordelen.”*

De geestelijk verzorgers geven aan dat hun ambtsgeheim, en daarmee de vrijplaats die zij bieden aan gedetineerden, cruciaal is om het goede contact op gang te brengen: *De ‘vrijplaats’ creëert ruimte bij mensen om hun verhaal te doen. Ze praten met mij omdat ik die vrijplaats heb. Het betekent dat wij [geestelijk verzorgers] niets rapporteren. Wij hoeven niets op te schrijven in rapportages over gedetineerden. Het wordt niet vastgelegd, het is vertrouwelijk. Dat is de reden waarom ze veel vertellen. Aan gedetineerden leg ik uit: alles is vertrouwelijk, ik schrijf niets op. Dan zie ik ze soms ontspannen. Ze zeggen ook: ‘ik wil gewoon een normaal gesprek’. Zonder dat ze als gedetineerde worden bekeken.”* Daarbij speelt de levensbeschouwing waar vanuit de geestelijk verzorger handelt, tevens een belangrijke rol in de benaderwijze van gedetineerden. Zo beschrijft een intern document (2020) van islamitische geestelijke verzorging het volgende hierover: *“De islamitische geestelijke verzorging handelt als voorbeeld (qudwa) conform de kernwaarden zoals deze in de Koran zijn opgenomen, brengt deze kernwaarden adequaat over aan de gevangenen en draagt ertoe bij dat de gevangenen naar deze kernwaarden handelen. Deze kernwaarden die de basiselementen vormen van deze opdracht zijn de fundamenten van de islamitische geestelijke verzorging. De kernwaarden zijn: Barmhartigheid, Rechtvaardigheid, Hoop en troost, Verantwoordelijkheid, Vergeving, Verdraagzaamheid.”*

Eén van de humanistisch geestelijk verzorgers vertelt het volgende waaruit blijkt hoe het humanisme een rol speelt in bejegening: *“Als geestelijk verzorger zijn wij bezig met de mens die vastzit. Dat is de eerste focus. Soms een psychiatrisch patiënt, soms een tbs-patiënt, iemand op de TA, in huis van bewaring [...]. Mijn doel [tijdens een groepsgesprek] was dat zij reflecteerden op zichzelf, en dat ze oefenden met een bepaalde gespreksvorm: bijvoorbeeld onderzoekend of luisteren naar elkaar. Ik heb zelf ook een onderzoekende, nieuwsgierige houding. Het stellen van vragen kenmerkt de humanistische levensbeschouwing.”*

De bejegening van gedetineerden kan belemmerd worden wanneer afspraken niet nagekomen (kunnen) worden. Zo beschrijft een van de geïnterviewden: *“De lessen vinden nog niet gestructureerd plaats, om allerlei redenen. Dit is een frustrerende gang van zaken en het doet af aan vertrouwen van gedetineerden als een gesprek niet door kan gaan.”* Islamitisch geestelijk verzorgers beschrijven daarnaast ook dat zij in individuele gesprekken vaak om praktische hulp worden gevraagd en als belangenbehartiger worden gezien door gedetineerden. Zij zien dit enerzijds als gegeven waar een geestelijk verzorger mee om moet kunnen gaan, anderzijds wordt er hierdoor veel ruimte ingenomen in het contact. Voorbeelden dat de islamitisch geestelijk verzorger als mogelijke hulpbron wordt gezien komt ook aan bod

in gesprekken met gedetineerden: *“De imam kan mij niet echt hulp bieden. Bijvoorbeeld: ik wil een bepaald boek, dan krijg ik dat niet van hem.”* Verder geven islamitisch geestelijk verzorgers aan dat de dienstverlening die zij bieden aan gedetineerden stopt wanneer zij overgeplaatst worden naar een andere TA, een reguliere PI, of wanneer een gedetineerde vrijkomt. Het gebrek aan continuïteit, het niet kunnen bieden van nazorg en het verliezen van een vertrouwensband wordt als belemmering voor de werking van hun dienstverlening ervaren door geestelijk verzorgers.

5.5 Rol van groepsdynamiek van gedetineerden

Door middel van differentiatiebeleid proberen de TA's onderlinge beïnvloeding van gedetineerden op de afdeling tegen te gaan: *“Groepssamenstelling is een kritische randvoorwaarde, daarmee kan je ook zaken voorkomen. Vijf haantjes bij elkaar zetten doet niets met [geen beïnvloeding van] de andere groep gedetineerden. We kijken naar groepssamenstelling met de directeur, psycholoog en externe partners. Hierbij nemen we factoren mee als gedrag, (strafrechtelijke) achtergrond, land van herkomst, ideologische kenmerken. Ideaal bestaat niet en we moeten ook rekening houden met de gebouwelijke situatie.”* Zoals eerder beschreven merken gedetineerden ook de invloed van groepssamenstelling en hoe deze bij kan dragen aan het gevoel van toekomstperspectief, maar bijvoorbeeld ook juist aan gevoelens van angst of waakzaamheid.

De groepsdynamiek tussen de gedetineerden tijdens een interventie heeft invloed op wat een uitvoerder kan bereiken. Dit is verschillend per groep, per TA en verandert over de tijd wanneer nieuwe gedetineerden komen en anderen verplaatst worden of vrijkomen. Zo kan onderlinge beïnvloeding binnen een groep zowel bevorderend als belemmerend werken voor het uitvoeren van een groepsinterventie blijkt uit dit voorbeeld: *“Islamitische filosofie zijn we met een groep van 4 mensen begonnen. [...] Dat was een zegen. Omdat wij hen een spiegel voorhouden. Het werd enorm gewaardeerd door de gedetineerden. Er komen emoties los, verhalen: ze zien zichzelf. We startten met de mens en dan degenen die om hem heen staan. Na de evaluatie met onze leidinggevende is besloten om het voort te zetten. Hierdoor is besloten een tweede sessie op te starten in september 2019, met een andere groep. Maar met een deel van die groep liep het niet goed in de samenwerking met ons. Hierdoor ging het niet soepel. Ze bestookten elkaar: ‘ga niet naar die hypocrieten’. De helft wilde heel graag, de andere helft nam afstand van ons.”*

5.6 De wisselwerking tussen bejegening en uitvoering van interventies

Uit de interviews komt naar voren dat respondenten (zowel professionals als gedetineerden) het klimaat op de TA's, dat mede wordt bepaald door het regime en de bejegening, als belangrijke basis zien voor het op gang brengen van processen van deradicalisering en disengagement en voor het werken aan resocialisatie door gedetineerden. Uit de resultaten blijkt dat er in de afgelopen jaren veranderingen zijn doorgevoerd om te werken aan 'normalisering' op de TA's en er gewerkt is aan een meer humaan klimaat, waaronder in de relatie tussen professionals en gedetineerden. Ook blijkt dat gedetineerden zelf op dit moment niet ervaren dat het regime en de bejegening bijdragen aan het werken aan hun terugkeer in de maatschappij.

In dit onderzoek hebben we ons specifiek gericht op de doorwerking van bejegening op TA's bij de uitvoering van interventies. Uit interviews komt naar voren dat belangrijke factoren in de bejegening zijn dat 1) de professional in staat is om contact te leggen door aan te sluiten bij de behoefte van gedetineerden, 2) de vertrouwelijkheid van het contact bewaakt wordt dan wel dat er duidelijke afspraken met gedetineerden gemaakt worden over vertrouwelijkheid versus informatiedeling, 3) dat er sprake is van eenduidige en consistente regelgeving op de verschillende TA's, 4) dat professionals met verschillende rollen een vergelijkbare 'basishouding' hanteren naar de gedetineerden met betrekking tot een respectvolle en rechtvaardige bejegening en 5) dat de regelmaat en continuïteit van dienstverlening zoveel als mogelijk gewaarborgd wordt.

6 Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk gaan we in op de conclusies die we kunnen trekken op basis van dit onderzoek. We doen dit aan de hand van de drie hoofdvragen van het onderzoek, namelijk:

- In hoeverre zijn het aanbod en de inzet van bestaande interventies momenteel toereikend? Waar liggen kansen voor doorontwikkeling?
- Wat zijn de succes- en belemmerende factoren om tot een kwalitatief hoogwaardige inzet van de interventies islamitische filosofie, filosofische dialoog en expertpool spiegelgesprekken te komen?
- Op welke wijze kunnen de effectiviteit en werkzame elementen van (het totaalaanbod van) de interventies in kaart worden gebracht?

Daaraan hebben we nog een vierde vraag toegevoegd, die als deelvraag zoveel informatie opleverde dat we deze apart behandelen, namelijk:

- Hoe ziet de wisselwerking tussen bejegening op de TA en de uitvoering van interventies eruit (en op welke punten versterken deze elkaar)?

Bij elke hoofdvraag gaan we ook in op de aanbevelingen die voortvloeien uit de conclusies.

6.1 Conclusies en aanbevelingen rondom het totaalaanbod

Totaalaanbod interventies in relatie tot aandachtsgebieden

De eerste deelvraag met betrekking tot het totaalaanbod is *“Dekken de interventies de volgende van belang geachte aandachtsgebieden: protectieve steun familie, versterken sociaal netwerk, herinterpretatie van de ideologie, persoonlijke identiteit, weerbaarheid, responsiviteit, praktisch leefgebieden op orde?”*

We concluderen daarbij:

- **Het totaalaanbod is dekkend voor alle van belang geachte aandachtsgebieden.**
- **Dat de DJI geen interventies heeft die alle aandachtsgebieden beslaan.** De reguliere DJI interventies richten zich vooral op praktische leefgebieden. De specialistische DJI interventies richten zich vooral op heroriëntatie van de ideologie en op persoonlijke identiteit. Voor het versterken van de protectieve steun van familie heeft DJI de interventie systeemtherapie als aanbod. Voor het versterken van het sociaal netwerk heeft DJI geen specifieke interventies in het standaardaanbod. Vanuit het MAR-overleg wordt voor deze twee aandachtsgebieden ‘protectieve steun van familie’ en ‘sociaal netwerk’, vooral ingezet op resocialisatie-afspraken. Daarnaast blijkt dat veel van de inspanningen van DJI zijn gericht op het verhogen van de responsiviteit: een gedetineerde stimuleren überhaupt mee te werken aan resocialisatie-activiteiten, waaronder interventies.
- **Externe aanbieders hebben wel interventies die alle aandachtsgebieden beslaan maar kunnen deze niet (volledig) intramuraal aanbieden.** Daarnaast zien we ook dat er sprake is van veel overlap tussen de interventies van externe aanbieders en dat deze maar beperkt of soms zelf helemaal niet worden ingezet.

Inzet van interventies

De volgende deelvraag is: *“In hoeverre worden de interventies daadwerkelijk ingezet bij de gedetineerden?”*. Deze combineren we met de deelvragen: *“Zijn er knelpunten om tot de inzet van beschikbare interventies te komen?”* en: *“Waar liggen verbetermogelijkheden?”*.

Er is momenteel geen centraal, makkelijk te genereren en up-to-date overzicht van ingezette interventies. Om te kunnen monitoren, evalueren en bijsturen waar nodig is een dergelijk overzicht cruciaal. Deze informatie kan potentieel gedestilleerd worden door alle individuele MAR- en MDO-rapportages door te lichten. Dit is echter zeer tijdrovend en zal ook niet alle up-to-date informatie bevatten, mede doordat MAR-overleggen per gedetineerde momenteel op ongeveer 3 à 4 keer per jaar liggen.

Op basis van de in dit onderzoek verkregen informatie over inzet van interventies kunnen we het volgende concluderen:

- **Acties vanuit het MAR richten zich met name op resocialisatie-afspraken op de aandachtsgebieden**, maar leiden nog beperkt tot de daadwerkelijke inzet van interventies uit het totaalaanbod.
- **Er wordt weinig gebruik gemaakt van het reguliere DJI-aanbod en van het externe aanbod aan interventies voor deradicalisering en disengagement**. We zien dat activiteiten die plaatsvinden niet vallen binnen het ‘totaaloverzicht aan interventies voor deradicalisering en disengagement’, maar reguliere inzet is vanuit bijvoorbeeld de geestelijk verzorging, vanuit de eigen (DJI) casemanager en psycholoog, of maatwerk / nieuw ontwikkelde activiteiten zijn zoals het voorleesproject.

Dat heeft een aantal oorzaken (knelpunten om tot inzet van het totaalaanbod te komen):

- **Er is nog een onvoldoende gemeenschappelijke basis** bij deelnemers aan MAR en MDO overleggen en interventie-uitvoerders van waaruit interventies worden ingezet. Op papier en met de komst van het MAR-overleg zijn hier al mooie stappen in gezet, die ook door de respondenten als waardevol worden gezien. In de praktijk blijkt echter dat er nog onvoldoende bekendheid is bij respondenten van het totaalaanbod aan interventies gericht op deradicalisering en disengagement. Ook ontbreekt een gedeeld beeld van het (concrete) doel van dit aanbod en de operationalisering ervan: op welke wijze draagt het bij aan welke doelstellingen? Dit zorgt ervoor dat de huidige inzet van interventies veelal afhankelijk is van eigen ideeën over hoe deradicalisering en disengagement het beste te bewerkstelligen is en, persoonlijke voorkeuren en/of expertise van professionals en mate van zichtbaarheid en bekendheid met interventies.
- **Het inzetten van een interventie vraagt om medewerking van de gedetineerde**. De meeste inzet en inspanning lijkt gericht op het aandachtsgebied responsiviteit: een gedetineerde motiveren voor een interventie. Gebrek aan motivatie kan onder andere komen door een gebrek aan vertrouwen in de organisatie of professional die de interventie uitvoert, of het ontkennen van eigen problematiek / hulpvraag.
- **Het totaalaanbod van interventies voor deradicalisering en disengagement is bij veel TA-professionals niet bekend**. Ook bij gedetineerden ontbreekt inzicht in de activiteiten hieromtrent en wat deze voor hen zouden kunnen betekenen.
- **Niet alle interventies zijn overal beschikbaar, of (nog) niet intramuraal in te zetten**. Zo heeft de interventie van de Waag geen landelijke dekking en is *Inclusion* van de

Reclassering nog niet intramuraal beschikbaar (ten tijde van het interview in het kader van dit onderzoek).

- Veel interventies zijn door de coronamaatregelen niet doorgegaan.

Op basis van deze bevindingen komen we tot de volgende aanbevelingen:

1. **Ontwikkel een centraal systeem (database of Excel-bestand) waarin consequent wordt bijgehouden welke interventie is ingezet.** Focus daarbij niet alleen op de aandachtsgebieden en resocialisatie-afspraken, maar benoem ook specifiek welke interventie van welke organisatie voor wie en wanneer is ingezet. Dit kan vanuit het MAR georganiseerd worden, maar mogelijk ook op het niveau van iedere individuele TA. Daarbij is het dan wel belangrijk een uniforme manier van registeren te hanteren, zodat de data makkelijk samen te voegen, vergelijken en analyseren is (ook met het oog op toekomstige effectevaluaties).
2. **Ontwikkel factsheets per interventie** waarin wordt aangegeven wat het doel is van de interventie, wie de doelgroep is (met eventuele exclusiecriteria), op welke aandachtsgebieden de interventie inzet, hoe de opbouw/werkwijze van de interventie is en welke randvoorwaarden van belang zijn bij de interventie (zoals een geschikte ruimte, afspraken rondom veiligheid etc.). Doe dit ook voor ‘ad hoc’ of maatwerk- interventies die nu nog niet in het totaalaanbod zijn opgenomen en voeg deze aan dit totaaloverzicht toe, zodat deze een compleet beeld vormt.
3. **Benut het MAR, het MDO, intervisie en overlegmomenten van TA-professionals om het bestaande aanbod op regelmatige basis onder de aandacht te brengen.** Alleen een op zichzelf staande factsheet (aanbeveling 2) is onvoldoende. Er zal structureel geïnvesteerd moeten worden in het onder de aandacht brengen van het aanbod. Het regelmatig laten aansluiten van uitvoerders van interventies bij deze overleggen kan daarbij helpen, mits ook duidelijke afspraken gemaakt worden over wat een uitvoerder aan zo’n overlegtafel wel en niet kan delen vanuit diens contact met de gedetineerde. Een procesbeschrijving van hetgeen in interventies gedaan wordt en hoe dat bijdraagt aan de ontwikkeling van de gedetineerden is in ieder geval al van grote meerwaarde voor de bekendheid van de interventie.
4. **Breng het aanbod ook bij gedetineerden onder de aandacht, onder andere middels factsheets en gesprekken.** Ook voor gedetineerden is meer aandacht voor de verschillende interventies en hun mogelijkheden van belang, waarbij een factsheet een mogelijke eerste stap is maar ook gepaard dient te gaan met verdere uitleg en gesprekken over de mogelijkheden. Op deze manier kan hen echt duidelijk gemaakt worden wat interventies inhouden en wat deze voor hen kunnen betekenen. Zo kan interesse worden gewerkt voor gesprekken met bijvoorbeeld de humanistisch geestelijk verzorger of het LSE, interventies waar gedetineerden veelal minder van af lijken te weten. Dit kan ook op maat gedaan worden, indien er heldere in- en exclusie- criteria voor interventies geformuleerd worden.

Doorontwikkeling totaalaanbod interventies

Doorontwikkeling van het totaalaanbod staat centraal bij de volgende twee deelvragen: *“Is er bij de betrokken experts of vanuit de eerder genoemde aandachtsgebieden behoefte aan aanvullende interventies, zo ja, waar ligt dan de behoefte?”* en *“Voldoet het totale beschikbare aanbod aan interventies zoals geschetst in de ‘Overzichtsrapportage Interventies’ aan de behoeftes en vraagstelling uit het veld?”*

Op basis van de inzichten uit dit onderzoek trekken we de volgende conclusies:

- **Wat betreft de doorontwikkeling van het aanbod blijkt het niet zozeer nodig om allerlei nieuw aanbod te ontwikkelen.** Er is in ieder geval geen breed gedeelde behoefte aan aanvullende interventies. Desalniettemin signaleren professionals wel allerlei nieuwe trends op het gebied van extremisme, waardoor een kleine groep respondenten zich afvraagt of daar niet aanvullende interventies voor ontwikkeld zouden moeten worden: interventies op rechts-, links-extremisme, ‘complot-extremisme’ en ‘anti-overheidsextremisme’. Vanuit de Reclassering en LSE is in ieder geval aangegeven dat hun interventies geschikt zijn voor een meer diverse populatie.
- **Er is meer aandacht nodig voor de aandachtsgebieden ‘praktische leefgebieden op orde’ en ‘protectieve steun familie’.** Bij praktische leefgebieden op orde gaat het met name om opleiding en zinvolle arbeid / dagbesteding en bij protectieve steun familie gaat het om het onderhouden van gezonde contacten met het eigen gezin, met kinderen. Het gaat in eerste instantie niet zozeer om het ontwikkelen van nieuwe interventies, maar meer om het doorontwikkelen van het basisaanbod binnen het TA-regime. Het gaat dan om zaken als creëren van een vaste plek en ruimte voor onderwijs binnen het rooster, het aanbod aan opleidingen vergroten (niet enkel taallessen of een VCA-certificaat) en het mogelijk maken van zinvolle arbeid of dagbesteding in de vorm van (bijvoorbeeld) handvaardigheid (zoals kleding naaien, schilderen, maar ook schoonmaken). Daarnaast kan bij ‘protectieve steun familie’ gedacht worden aan inzet van systeeminterventies, maar kan op een meer basaal niveau ook verkend worden hoe mogelijkheden tot laagdrempelig contact verbeterd kunnen worden om zo de gezinsrelatie te onderhouden (laagdrempelige en kindvriendelijke bezoekruimtes, bezoeksregelingen – zoals bezoek zonder toezicht of aantal contactmomenten – opnieuw onder de loep nemen).
- Kansen voor doorontwikkeling liggen dus vooral in **het beter en effectiever inzetten van bestaand aanbod.**

Daarbij doen wij de volgende aanbevelingen:

5. **Zorg ervoor dat het aanbod aan interventies op elke TA even beschikbaar is.** Hierbij zou het niet uit mogen maken op welke TA men verblijft: in De Schie, Zwolle of Vught zouden gedetineerden allemaal gebruik moeten kunnen maken van hetzelfde aanbod. Vanuit de literatuurscan is namelijk gebleken dat onpartijdige en consistente procedures bij kunnen dragen aan het voorkomen van recidive.
6. **Investeer vooral in meer gecoördineerde en regelmatigere inzet van bestaande interventies.** Aanbevelingen hoe dit aanbod meer gecoördineerd en regelmatig in te zetten, zijn genoemd onder 6.1.2. We bedoelen met ‘bestaand aanbod’ zowel de interventies uit het totaalaanbod, als interventies (zoals de voorleesinterventie) die ook al ingezet worden maar nog niet in dit overzicht zijn opgenomen. Er is in dit onderzoek geen aanleiding gevonden om te investeren in ontwikkeling van geheel nieuwe interventies. Het huidige totaalaanbod aan interventies dekt namelijk de van belang geachte aandachtsgebieden en het grote scala aan interventies, alsmede de opzet van de interventies zelf, zorgt voor veel ruimte voor maatwerk. Daarbij is het belangrijk te benadrukken dat het (meer) inzetten van bestaande interventies niet haaks hoeft te staan op experimenteren met nieuwe interventies. Bij experimenteren met nieuwe interventies is het, net als bij reguliere interventies, wel van belang dat dit planmatig gebeurt en dat er

geëvalueerd wordt (zie aanbevelingen onder 6.4.2). Zo ontstaat over tijd inzicht in effectiviteit en werkzame elementen van deze interventies.

7. **Leg in doorontwikkeling aanbod nadruk op de aandachtsgebieden ‘protectieve steun van familie’ en ‘praktische leefgebieden op orde’:**
 - a. **Onderzoek mogelijkheden om de opleidingskansen en arbeidsactiviteiten voor gedetineerden te verruimen.** Investeer in ieder geval in een vaste plek op het rooster en vaste ruimte voor deze activiteiten, zodat de frequentie omhooggaat en er een doorlopende lijn in mogelijk is. Uit de literatuurscan is gebleken dat investeren in dergelijke activiteiten bijdraagt aan gevoelens van eigenwaarde, wat de kans op succesvolle deradicalisering kan verhogen;
 - b. **Onderzoek verdere mogelijkheden om waardevol en positief contact met familie en het eigen gezin te faciliteren.** Frequentie van contact is hier één factor in, maar er kan ook bekeken worden of bezoekmogelijkheden met kinderen laagdrempeliger kunnen worden ingericht of hoe het contact op afstand (via Skype) op meer stabiele wijze onderhouden kan worden.

Zowel vanuit professionals als gedetineerden (als de literatuur) wordt benadrukt hoe belangrijk dit perspectief is en worden deze punten als randvoorwaardelijk gezien voor resocialisatie.
8. **Verken mogelijkheden om een doorlopende lijn tussen interventies te creëren, zodat interventies die intramuraal worden opgestart extramuraal doorgang kunnen vinden zodra de gedetineerde uit detentie komt.** Voorbeelden die hiervan genoemd zijn in interviews en de werksessies zijn gemeentelijke buddy's die gekoppeld worden aan gedetineerden, het verkennen van mogelijke inzet van geestelijk verzorgers na detentie en de eerdergenoemde trajectindicaties, waarbij ggz-trajecten door externe aanbieders al intramuraal opgestart kunnen worden. Het belangrijkste element daarin is dat gedetineerden een vast en vertrouwd gezicht hebben, waardoor in begeleiding sneller tot de kern gekomen kan worden zonder telkens een nieuwe relatie op te moeten bouwen.

6.2 Conclusies en aanbevelingen rondom specialistisch aanbod

De eerste deelvraag met betrekking tot het specialistisch aanbod vanuit islamitische geestelijke verzorging en humanistische geestelijke verzorging op de TA's is: *Hoe staat het met de kwaliteit (gedegen programma, deskundige begeleiding, beoordeling deelnemers en betrokken professionals) van de volgende specialistische interventies binnen DJI?* Bij de beantwoording hiervan nemen we eveneens de volgende deelvraag mee: *Hoeveel gedetineerden hebben aan deze interventies deelgenomen en hoeveel sessies volgden deze gedetineerden?* Naar aanleiding van de antwoorden op deze vragen doen we aanbevelingen, waarbij tevens de volgende twee deelvragen meegenomen worden: *Wat is nodig om deze interventies verder te ontwikkelen?* En: *Wat is nodig om de uitvoerende experts te versterken?*

De dienstverlening van geestelijk verzorgers verbonden aan de TA's bestaat uit een basisaanbod (individuele gesprekken, groepsgesprekken en moskeediensten dan wel bezinningsbijeenkomsten) en een specialistisch aanbod, namelijk islamitische filosofie en ideologische spiegelgesprekken door islamitische geestelijke verzorging en filosofische groepsgesprekken door humanistische geestelijke verzorging. Dit onderzoek heeft specifiek gekeken naar de programma's, inzet en uitvoering van deze specialistische interventies.

Op basis van de in dit onderzoek verkregen informatie over de kwaliteit, inzet en uitvoering van interventies kunnen we het volgende concluderen:

- **De papieren werkelijkheid en de praktijk van deze interventies verschilt.** Dat doet niet per definitie af aan de waarde die de interventies in praktijk hebben gecreëerd. Wel zorgt het ervoor dat het een compleet beeld van de kwaliteit van de interventies beperkt. Zo is van islamitische filosofie een uitgebreid plan van aanpak beschikbaar, maar is deze in praktijk anders uitgevoerd. Van de overige specialistische interventies is een beperkte of geen beschrijving van het plan van aanpak beschikbaar, waar uit interviews blijkt dat de uitvoering in praktijk wel doordacht en methodisch is.
- **De documentatie van de specialistische interventies voldoet nog niet volledig aan de benodigde kwaliteitsstandaarden.** Uit de documentanalyse van de beschikbare documentatie van de specialistische interventies is naar voren gekomen dat de huidige plannen van aanpak van de specialistische interventies nog niet (volledig) voldoen aan de kwaliteitsstandaarden die worden gesteld aan bijvoorbeeld justitiële interventies die worden beoordeeld door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI 2020) of de richtlijnen voor een gedegen plan van aanpak zoals verwerkt in de Toolkit Evidence Based Werken ter preventie van Radicalisering. Dit wil zeggen dat kwaliteitsbouwstenen zoals een duidelijke doelgroepbeschrijving, de doelstelling, de aanpak, de uitvoering, de onderbouwing van de interventie en de monitoring en evaluatie van de interventies op papier nog niet volledig of voldoende zijn geëxpliciteerd op papier. Dit wel doen draagt bij aan de communicatie over de interventies, het versterkt het leerproces van uitvoerders en andere betrokkenen bij de interventies en het draagt bij aan het meer evidence based werken.
- **Het in een vertrouwelijke setting delen en bevragen van denkbeelden heeft meerwaarde voor gedetineerden.** Uit de interviewgesprekken en documentatie is een aantal concrete voorbeelden naar voren gekomen waaruit blijkt dat de interventie (een deel van) de deelnemers aan het denken heeft gezet. Zo blijkt uit de gemonitorde spiegelgesprekken dat verschillende gedetineerden zich na de interventie anders zijn gaan opstellen (bijvoorbeeld dat zij onderwijs zijn gaan volgen en familiebanden hersteld hebben). Uit de evaluatie die islamitisch geestelijken verzorgers onder een onbekend aandeel van de deelnemers islamitische filosofie hebben uitgevoerd blijkt veel enthousiasme over en behoefte aan de interventie. We concluderen uit de interviews eveneens dat het slagen van deze interventie staat of valt met de groepsdynamiek: bij de eerste pilotgroep sloegen de lessen aan, bij de tweede pilotgroep werden de lessen belemmerd door weerstand uit een deel van de groep (de gedetineerden vonden de uitvoerders 'hypocrieten' en stookten andere gedetineerden op). Uit de interviews met uitvoerders van filosofische groepsgesprekken komt betrokkenheid van deelnemende gedetineerden naar voren. Dit blijkt uit het feit dat docenten regelmatig vragen krijgen over filosofen die een tijd eerder behandeld zijn maar ook doordat tijdens de interventie levendige gesprekken op gang komen tussen de deelnemers.
- **De specialistische interventies worden niet structureel ingezet.** De ideologische spiegelgesprekken zijn in 2017-2018 formeel 9 keer belegd in PI Vught en een jeugdinstelling. Vanuit de TA's en reguliere PI's zijn in 2019-2020 geen aanmeldingen voor de gesprekken geweest. Uit interviews blijkt dat de individuele gesprekken met gedetineerden op TA's een spiegelend karakter hebben maar niet als formeel spiegelgesprek worden geregistreerd. Voor de groepsinterventies islamitische filosofie (die tot nu toe alleen is ingezet binnen TA Vught) en de spiegelgroepen (die alleen ingezet worden binnen De Schie) zijn geen vaste plekken op het rooster. Voor islamitische filosofie

geldt dat nu twee groepen van maximaal 5 deelnemers 8 lessen hebben gevolgd. De spiegelgroepen worden sinds 2019 zoveel mogelijk wekelijks georganiseerd voor maximaal 5 deelnemers. De filosofische groeps gesprekken (worden tevens alleen binnen De Schie ingezet) hebben een vaste plek op het wekelijkse rooster maar vinden momenteel tijdelijk niet plaats. Hieraan doen groepen van maximaal 5 deelnemers mee, in totaal hebben hieraan 11 gedetineerden meegedaan.

- **De belangrijkste bevorderende factoren** die bijdragen aan de inzet en uitvoering van de specialistische interventies zijn 1) de ingang die geestelijk verzorgers dankzij hun standaard dienstverlening al bij gedetineerden hebben, 2) het kunnen creëren van een vertrouwelijke setting waarin de geheimhouding van privé zaken gewaarborgd is zodat deelnemers vrijuit kunnen praten, 3) een maatwerkbenadering van de uitvoerders die aansluit bij de behoeften van gedetineerden en 4) de vrijwillige deelname aan interventies door gedetineerden.
- **De belangrijkste belemmerende factoren** bij de inzet en uitvoering van de specialistische interventies zijn 1) het gebrek aan (actuele) plannen van aanpak en het consistent gebruik van benamingen van interventies in de communicatie naar belanghebbenden toe waardoor er onbekendheid en verwarring is over de interventies. 2) Er zijn geen eenduidige afspraken tussen de uitvoerders van de interventies en de belanghebbenden binnen DJI en externe partners over hoe benodigde informatie ten aanzien van duiding en veiligheid wél gedeeld kan worden binnen de kaders van het ambtsgeheim. 3) Het niet hebben van een vaste plek op het wekelijkse rooster, het gebrek aan een geschikte ruimte om de interventie uit te voeren, de afspraken over beveiliging tijdens interventies en de soms plotselinge overplaatsingen van gedetineerden naar een andere TA of PI werken belemmerend om de interventies consequent in te zetten. 4) Uitvoerders geven aan dat het onwenselijk is om deradicalisering als doel van deze interventies te stellen, enerzijds omdat dit onmogelijk op lange termijn zeker te stellen is en anderzijds omdat het weerstand oplevert onder gedetineerden. 5) Afsluitend bestaat er een overtuiging onder uitvoerders dat het documenteren van interventies een maatwerkbenadering en experimenten zou uitsluiten. Dit werkt belemmerend voor het lerend vermogen van het gehele veld van betrokkenen en voor de ambitie om meer evidence based te werken.

Op basis van deze bevindingen komen we tot de volgende aanbevelingen:

9. **Investeer in uitgebreidere en onderbouwde plannen van aanpak**, door gebruik te maken van het analysekader op p. 60. Onder paragraaf 6.4 in dit hoofdstuk staan we uitgebreid stil bij aanbevelingen die bijdragen aan monitoring, evaluatie en *evidence based* werken.
10. **Ondersteun de uitvoerder met een onderzoeker of onderzoeksbureau om tot plannen van aanpak te komen die aan de kwaliteitseisen voldoen.** Deze aanbevelingen hebben de uitvoerders gedaan in de werksessie. Ze geven aan de tijd en/of de kennis te missen om bovengenoemde kwaliteitseisen goed op papier te zetten. Ondersteuning van een externe expert is vooral van toegevoegde waarde bij de onderbouwing van interventies en het uitvoeren van plan- en procesevaluaties.
11. **Zorg daarbij voor heldere en tussen DGV en DJI afgestemde doelstellingen en procesbeschrijvingen van de specialistische interventies en communiceer hier vervolgens actief over naar stakeholders binnen DJI en externe partners.** Dit draagt bij aan de bekendheid en inzicht in de meerwaarde van interventies waardoor deze vaker ingezet kunnen worden. De aanbevelingen genoemd bij het totaalaanbod gaan ook hierover: ontwikkel factsheets per interventie en benut het MAR, het MDO en intervisie-

en overlegmomenten van TA-professionals om het specialistische aanbod op regelmatige basis onder de aandacht te brengen.

12. **Verduidelijk met elkaar (DGV, het hoofd islamitische geestelijke verzorging en DJI) de rol en competenties van de (expertpool van) islamitisch geestelijk verzorgers omtrent de duiding en informatiedeling van (de)radicalisering.** Maak hier samenwerkingsafspraken over waarbij aandachtspunten zijn dat 1) islamitisch geestelijk verzorgers hun vertrouwelijke rol ten opzichte van gedetineerden kunnen bewaken in het uitvoeren van de specialistische interventies en 2) er duidelijke en haalbare verwachtingen uitgesproken worden ten aanzien van het bewaken van het ambtsgeheim enerzijds en delen van cruciale informatie anderzijds. Dit draagt bij aan de impact van de interventies omdat gedetineerden vrijuit kunnen spreken over privé zaken en stakeholders waar nodig worden voorzien van informatie met betrekking tot veiligheidsrisico's.
13. **Pak de intervisie en bijscholing van geestelijk verzorgers (opnieuw) op.** Voor islamitisch geestelijk verzorgers ligt dit sinds de coronamaatregelen stil en voor humanistisch geestelijk verzorgers betrokken op de TA's is dit nog niet opgezet. Er is onder de uitvoerders van specialistische interventies veel behoefte aan het delen van ervaringen, het uitwisselen én opdoen van actuele kennis zodat zij beter in kunnen spelen op situaties en uitspraken tijdens de uitvoering van interventies.
14. **Zorg ervoor dat fysieke en materiële randvoorwaarden voor de uitvoering van de interventies op orde zijn.** Een vaste plek op het rooster, een geschikte ruimte met benodigde (les)materialen en een gepaste mate van beveiliging met inachtneming van vertrouwelijkheid door PIW'ers zijn belangrijke randvoorwaarden voor een soepele uitvoering en continuïteit van specialistische interventies.

6.3 Conclusies en aanbevelingen rondom bejegening op de TA's en de wisselwerking met interventies

Omdat we in het onderzoek merkten dat het algehele TA-klimaat, de bejegening en het regime belangrijke thema's zijn in hoe respondenten naar resocialisatie, deradicalisering en disengagement kijken, besteden we hier apart aandacht aan in de conclusies en aanbevelingen. We beantwoorden de volgende deelvraag: *Hoe ziet de wisselwerking tussen bejegening op de TA en de uitvoering van interventies eruit (en op welke punten versterken deze elkaar)?*

Op basis van de in dit onderzoek uitgevoerde interviews met gedetineerden, uitvoerders van interventies en DJI-professionals over bejegening concluderen we het volgende:

- **Het klimaat op de TA's creëert de randvoorwaarden voor het al dan niet op gang komen van processen van deradicalisering en disengagement en het werken aan resocialisatie.** Binnen de langstlopende TA's Vught en De Schie zijn er de afgelopen jaren veranderingen doorgevoerd om van een regime dat draaide om beheersing naar meer 'normalisering' te komen. Hierbij is meer ruimte ontstaan voor een weekprogramma buiten de cel (inmiddels 36 uur) en aandacht besteed aan de verstandhouding tussen personeel en gedetineerden (van wij-zij denken naar werken aan een vertrouwensbasis). Binnen TA Zwolle is er vanaf de start veel aandacht voor resocialisatie-activiteiten en het belang van constructieve bejegening.

-
- **De inzet van ‘best persons’ is zowel cruciaal voor het TA-klimaat als de uitvoering van interventies.** Deze professionals zijn in staat om de gedetineerden te bereiken en de benodigde vertrouwensband op te bouwen die zorgt voor responsiviteit. De professionals beschrijven in interviews de volgende succesfactoren in hun bejegening: 1) in staat zijn om contact te leggen door aan te sluiten bij de behoefte van gedetineerden, 2) bewaken van de vertrouwelijkheid van het contact dan wel het maken van duidelijke afspraken met gedetineerden over eventueel benodigde informatiedeling, 3) het betrouwbaar zijn in de gemaakte afspraken.
 - **Het contact tussen TA-personeel en gedetineerden verloopt zeer wisselend.** Met name van gedetineerden binnen Vught en De Schie kwamen negatieve geluiden over het contact met een deel van de PIW'ers, waarbij voorbeelden werden genoemd van PIW'ers die hen niet groeten, discriminerende opmerkingen maken en afspraken niet nakomen. Ook deelden de gedetineerden aldaar positieve ervaringen met personeel die zich inzetten voor gedetineerden, zich hulpvaardig opstellen en hun vragen en klachten serieus nemen. Binnen TA Zwolle viel het op dat de gedetineerden over het algemeen positief waren over de bejegening door het personeel. Hierbij werd onder andere aangegeven dat ze het gevoel hadden gehoord te worden en dat het helpt wanneer een professional zegt ‘het komt goed’ en zo hoop biedt voor de toekomst.
 - **De TA's hanteren verschillende regels.** Op de ene TA is er meer mogelijk dan op de andere TA. Dit kan zorgen voor onrust onder gedetineerden bij overplaatsingen. Uit de literatuur weten we eveneens dat procedureel rechtvaardige bejegening door gevangenispersoneel van belang is in relatie tot gedetineerden. Dit houdt in dat er in detentie onpartijdige en consistente procedures worden toegepast, gedetineerden respectvol en humaan worden behandeld en de omgang met penitentiaire inrichtingswerkers (PIW'ers) positief en constructief is. Als we deze lessen toepassen op de TA's is het dus van belang dat er sprake is van een uniform en consistent beleid op de verschillende TA's en aandacht voor de benaderwijze die PIW'ers hanteren richting gedetineerden.
 - **Groepsdynamiek op de afdeling en tijdens interventies speelt een grote rol in het werken aan resocialisatie.** Dit kan zowel positief als negatief uitpakken. De verschillende TA's besteden veel aandacht aan groepssamenstelling om te voorkomen dat er onderling negatieve beïnvloeding plaatsvindt, maar aangegeven wordt ook dat dit nooit helemaal perfect gedaan kan worden. Uit het onderzoek komt naar voren dat medegedetineerden elkaar positief kunnen stimuleren om aan resocialisatie te werken of tijdens interventies ervaringen te delen, maar ook onderling angst kunnen zaaien en haantjesgedrag kunnen vertonen, wat negatief uitwerkt voor de sfeer op de afdeling of tijdens interventies.

Op basis van deze bevindingen komen we tot de volgende aanbevelingen:

15. **Investeer in vervolgonderzoek over de bejegening en het klimaat op de TA's en betrek daarin expliciet ook de PIW'ers.** Zowel uit gesprekken met professionals als met gedetineerden blijken bejegening en het algehele klimaat belangrijke thema's in relatie tot resocialisatie. Het is van belang hier aanvullend onderzoek te doen, zodat er verdiepend inzicht komt in succes- en belemmerende factoren hierin. Daarbij is het belangrijk ook de PIW'ers actief te betrekken en te bevragen, aangezien zij een belangrijke rol hebben in de bejegening van gedetineerden en het creëren van het TA- klimaat. Tevens is het van belang hun perspectief/perspectieven op bejegening in beeld te brengen omdat dit in het huidige onderzoek ontbreekt.

-
16. **Zorg voor afstemming en meer eenduidigheid over regels tussen de TA's.** Gedetineerd zijn op de TA in Vught, De Schie of Zwolle zou niet uit mogen maken voor welke behandeling een gedetineerde krijgt. Bovendien wordt onrust en negatieve groepsdynamiek na overplaatsingen hiermee voorkomen.
 17. **Besteed in de bejegening aandacht aan het belang van een respectvolle en positieve benaderwijze.** Gedetineerden beleven er steun aan als zij niet uitsluitend gezien worden als een gevaar of als terrorist maar als ze aangesproken worden op waar ze wél met hun leven naartoe willen en wat ervoor nodig is om daar stap voor stap naartoe te werken. Ook biedt dit meer ruimte om in gesprekken, met bijvoorbeeld geestelijk verzorgers, over andere zaken te spreken dan bijvoorbeeld frustraties over bejegening.
 18. **Besteed aandacht aan leren en reflecteren in de organisatie.** De TA-werkelijkheid, waarbinnen het strengste regime van Nederland heerst en van waaruit gedetineerden tegelijk aan hun toekomstperspectief moeten werken, kan zorgen voor dilemma's en voor spanningsvelden in de bejegening van gedetineerden onder personeel. Het is van belang dat medewerkers ruimte ervaren om te reflecteren, te experimenteren en met vallen en opstaan te leren van de ervaringen die zij opdoen met gedetineerden. Ondersteun zo de (door)ontwikkeling van 'best persons'.
 19. **Organiseer binnen de TA's intervisiebijeenkomsten tussen verschillende professionals op zowel directie-, management en uitvoerend niveau** om kennis en ervaring uit te wisselen over bevorderende en belemmerende factoren ten aanzien van bejegening in de praktijk en om draagvlak voor de (papier) visie en onderlinge afspraken te creëren. Uit de werksessie is naar voren gekomen dat hiertoe de eerste stappen zijn gezet. Het is belangrijk om dit te blijven vasthouden, mede omdat dit bijdraagt aan verdere competentie- en expertiseversterking en aan leren en reflectie binnen de organisatie.

6.4 Conclusies en aanbevelingen rondom evaluatie

De laatste hoofdvraag luidt: *“Op welke wijze kunnen de effectiviteit en werkzame elementen van (het totaalaanbod van) de interventies in kaart worden gebracht?”*

Voor beantwoording van deze hoofdvraag hebben we allereerst gekeken naar de volgende deelvraag: *“Is het mogelijk de effectiviteit of de werkzame elementen van de interventies te onderzoeken binnen de huidige setting?”*

Uit ons onderzoek is gebleken:

dat op basis van de huidige manier van werken het nog niet mogelijk is om effectiviteit of werkzame elementen van de interventies in kaart te brengen.

Dit heeft de volgende redenen:

- Goed onderbouwde plannen van aanpak met o.a. duidelijke doelstellingen en een onderbouwing van de verandertheorie ontbreken veelal voor de interventies, of zijn slechts een beschrijving van geplande activiteiten;
- De inzet van interventies wordt niet of versnipperd geregistreerd en gemonitord en wordt niet altijd gekoppeld aan een duidelijke doelstelling die met de interventie beoogd wordt;
- Interventies worden weinig of niet volledig ingezet, wat het bemoeilijkt ze goed te kunnen evalueren;

-
- Sowieso wordt er nog heel weinig geëvalueerd – en wat er aan evaluaties is gedaan is met name voor de reguliere PI-populatie en betreft met name procesevaluaties. Er wordt niet specifiek geëvalueerd hoe de inzet van deze reguliere interventies verloopt voor TA-gedetineerden (procesevaluatie) en wat hiervan dan de effecten zijn (effectevaluatie).
 - Ook per specialistische interventie vanuit de geestelijke verzorging verschilt de mate van evaluatie heel sterk, van geen enkele vorm van evaluatie tot procesevaluatie. Van geen enkele interventie heeft tot op heden een effectevaluatie plaatsgevonden.

De bevindingen passen bij het in de literatuurscan geschetste beeld dat er sowieso nog weinig (effect)evaluaties zijn gedaan van interventies gericht op deradicalisering of disengagement. Het is mogelijk in de toekomst wel effectevaluaties uit te voeren, zoals ook blijkt uit de evaluaties die al wél zijn uitgevoerd en de literatuur over het evalueren zelf. In hoofdstuk 2 (de literatuurscan) zijn daar belangrijke randvoorwaarden voor genoemd, die we hier vertalen naar aanbevelingen voor de werkpraktijk van de DJI.

De aanbevelingen die we doen op basis van deze inzichten beantwoorden ook de laatste deelvragen, namelijk *“Wat is nodig om de effectiviteit of werkzame elementen van de interventies te onderzoeken binnen de huidige setting?”* En: *“Welke aanvullende (beleids-, proces-, of uitvoerings)maatregelen en/of benodigdheden zijn nodig om de effectiviteit of werkzame elementen van de interventies te kunnen onderzoeken?”*

Dat is in de toekomst mogelijk, mits de volgende aanbevelingen worden opgevolgd:

- 20. Stel als DJI plan- en procesevaluatie als minimale voorwaarde voor de inzet van interventies.** Dit is essentieel om uiteindelijk de werkzame elementen in kaart te kunnen brengen. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van de formats van *Toolkit Evidence Based Werken* en de uitgangspunten voor een onderbouwd plan van aanpak die in de literatuurscan staan beschreven.
- 21. Ondersteun de uitvoerende professionals van (specialistische) interventies bij het opstellen van plan- en procesevaluaties.** Uit de werksessie is naar voren gekomen dat het ontbreken van (uitgewerkte en onderbouwde) plannen van aanpak geen onwil, maar een gebrek aan tijd of expertise of een combinatie daarvan is. Professionals hebben aangegeven behoefte te hebben aan ondersteuning op dit gebied, bijvoorbeeld door ondersteuning vanuit een wetenschapper of onderzoeksbureau bij het onderbouwen van de interventies met behulp van wetenschappelijke literatuur en/of praktijkkennis, bij het uitvoeren van een planevaluatie en uitvoeren van procesevaluaties.
- 22. Formuleer met alle betrokkenen (deelnemers MAR-overleg en/of MDO, uitvoerders van interventies) een gezamenlijke visie op effect/succes.** Uit de werksessies is naar voren gekomen dat grote doelstellingen als ‘deradicalisering’ te ambitieus zijn. Liever ziet men dat er op uitvoeringsniveau praktische doelstellingen worden geformuleerd, zoals ‘openstaan voor een gesprek met een humanist’, ‘gebruik maken van het onderwijsaanbod’. Baseer deze doelstellingen op een gezamenlijk geformuleerde definitie van veilige of succesvolle ‘resocialisatie’. Dergelijke concrete doelstellingen kunnen ook goed gemeten worden, ook op effect (zie aanbeveling 3). Wanneer deze in een gedegen onderbouwing, bijvoorbeeld in een verandertheorie (*theory of change*), gekoppeld worden aan een einddoel als deradicalisering of disengagement, kan op termijn ook meer gezegd worden over de grotere impact van deze interventies.

-
23. **Concretiseer en monitor op basis van deze SMART doelstellingen / definities van succes:** Deze aanbeveling ligt in het verlengde van de vorige: zorg in het MAR-overleg en MDO dat er ruimte is voor het gezamenlijk bespreken van de definitie van effect / succes, vertaal deze per gedetineerde naar SMART-doelstellingen en maak een duidelijke en onderbouwde koppeling met de in te zetten interventies. Zorg voor een 0-meting op basis waarvan het succes van inzet van deze interventie gemeten kan worden, in relatie tot de geformuleerde doelstellingen. Zorg voor een frequente monitoring en een beoordelingskader op basis waarvan tussentijds en na afloop beoordeeld kan worden in hoeverre de doelstellingen behaald zijn en in hoeverre er sprake is van deradicalisering en disengagement. Er zijn inmiddels ook steeds meer kaders aan de hand waarvan de vooruitgang van een gedetineerde gemeten kan worden, zoals de VERA-2R of het Pro-Integration-Model van Barrelle (2015).
24. **Werk met een duidelijk behandelplan (D&R met eventueel aanvullend plan) waarin dit soort zaken op uniforme wijze geregistreerd worden, zodat over tijd er een grote database aan informatie ontstaat over de werking van specifieke interventies voor verschillende gedetineerden.** Hoe meer data op deze uniforme wijze verzameld wordt, hoe meer basis er is om op termijn daadwerkelijk uitspraken te kunnen doen over effectiviteit en werkzame elementen.
25. **Stel prioriteiten in waar als eerste te beginnen met meer *evidence based* werken.** De overstap naar een meer *evidence based* werkwijze is niet van de ene op de andere dag gemaakt. De eerste stappen liggen bij de eerdergenoemde onderbouwde plannen van aanpak, zowel voor interventies als voor de individuele maatwerkplannen voor gedetineerden, en bij het (laten) uitvoeren van procesevaluaties. Voor het doen van effectevaluaties van interventies bevelen we aan te beginnen met één of twee (groeps-)interventies (liefst waar al een planevaluatie en eventueel ook al een procesevaluatie voor is gedaan), waar bij de opstart van nieuwe groepen of trajecten een 0-meting afgenomen kan worden en een controlegroep samengesteld kan worden (indien dat vanuit ethisch en praktisch oogpunt mogelijk is). Gericht beginnen met één of twee interventies zorgt voor opbouw van expertise in het (laten) uitvoeren van dergelijke evaluaties, waarna deze lessen gebruikt worden voor (effect)evaluaties van andere interventies.

Bijlage 1: Bronnen

- AEF (2018). *Evaluatie Forsa en Familiesteunpunt*. Geraadpleegd via: [poi](#)
- AIVD (2016). *Life with ISIS: The Myth Unravelling*. Geraadpleegd via <https://english.aivd.nl/publications/publications/2016/01/15/publication-life-with-isis-the-myth-unravelling>
- Andrews, D. A., Bonta, J., & Hoge, R. D. (1990). Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. *Criminal Justice and Behavior*, 17(1), 19–52.
- Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). Rehabilitating criminal justice policy and practice. *Psychology, Public Policy, and Law*, 16(1), 39–55.
- Barrelle, K. (2015). Pro-integration: disengagement from and life after extremism. *Behavioral sciences of terrorism and political aggression*, 7(2), 129-142.
- Beijersbergen, K. (2014). Procedurele rechtvaardigheid in detentie: Een studie naar determinanten en gevolgen van een procedureel rechtvaardige bejegening van gedetineerden (dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam).
- Bonta, J., Wallace-Capretta, S., & Rooney, R. (2000). A quasi-experimental evaluation of an intensive rehabilitation supervision program. *Criminal Justice and Behavior*, 27, 312-329.
- Bovenkerk, F. (2010). *Uittreden: Over het verlaten van criminele organisaties*, 364, Amsterdam University Press.
- Cherney, A., & Belton, E. (2019). Evaluating case-managed approaches to counter radicalization and violent extremism: An example of the Proactive Integrated Support Model (PRISM) intervention. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1-21.
- Colliver, C., De Leede, S., Parker, L., Masieh, H., Skellet, R., Augeria, A., & Moeyens, C. (2019). *Interventies voor vrouwen en meisjes die betrokken zijn bij islamitisch extremisme. Een toolkit voor hulpverleners*. Geraadpleegd via: <https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2019/10/ISD-Toolkit-Dutch-Final-25-10-29.pdf>
- Demant, F., Sloomman, M., Buijs, F., & Tillie, J.N. (2008). Decline and Disengagement. An Analysis of Processes of Deradicalisation. *Amsterdam: IMES*.
- De Waag Nederland (2021). *Over ons*. Geraadpleegd van <https://dewaagnederland.nl/over-ons/>
- Terrorism, radicalization and de-radicalization. *Current Opinion in Psychology*, 11, 79- 84.
- DGAP (2020). *Issue Paper: Good Practices in Evaluating Tertiary PVE Programs*. Geraadpleegd van https://dgap.org/sites/default/files/article_pdfs/DGAP-Report-2020-08_EN.pdf
- Dijkman, A. (2021). *De radicaliseringsindustrie: van pionieren naar professionaliseren*. Amsterdam, Nederland: Amsterdam University Press.
- DJI (2020). *DJI brede visie op radicalisering en extremisme*.
- Doosje, B., Moghaddam, F. M., Kruglanski, A. W., De Wolf, A., Mann, L., & Feddes, A. R. (2016). ESS (2019). *Toolkit Evidence Based Werken ter Preventie van Radicalisering*. Geraadpleegd via <https://www.socialestabiliteit.nl/si-toolkit>
- Gendreau, P., French, S. A., & Taylor, A. (2002). *What Works (What Doesn't Work)* Revised 2002. Invited Submission to the International Community Corrections Association Monograph Series Project.
- Gielen, A. J. (2018). Exit programmes for female jihadists: A proposal for conducting realistic evaluation of the Dutch approach. *International sociology*, 33(4), 454-472.

-
- Gielen, A. J. (2019). Countering violent extremism: A realist review for assessing what works, for whom, in what circumstances, and how? *Terrorism and political violence*, 31(6), 1149-1167. DOI: 10.1080/09546553.2017.1313736.
 - Gielen, A. J. (2020a). *Evaluating Countering Violent Extremism (CVE)*. Amsterdam University Press.
 - Gielen, A. J. (2020b). Deradicalisation in the Benelux. A variety of local approaches. In: Stig Jarle Hansen & Stian Lid. *Routledge Handbook of Deradicalisation and Disengagement*. London, Engeland: Routledge.
 - Gielen, A. J. (2020c). (De)radicalisering van jihadistische vrouwen. Woerden, Nederland: A.G. Advies.
 - Hallich, B., & Doosje, B. (2017). "DIAMANT-plus": een methodiek voor de-radicalisering en vergroting van weerbaarheid tegen extremistische invloeden. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
 - Hordijk, M. (2019). *Overzichtsrapportage interventies resocialisatie. Interventies voor verdachten van en veroordeelden voor terroristische misdrijven*.
 - Hordijk, M., Van der Heide, L., & Geenen, J. (2018). *Inventarisatie van deradicaliserings-, disengagement- en re-Integratieprogramma's voor verdachten van en veroordelen voor terroristische misdrijven*. Een uitwerking en advies door DJI en RN.
 - ICSR (2020). *Extremist Offender Management in Europe: Country Reports*. Geraadpleegd van <https://icsr.info/wp-content/uploads/2020/07/ICSR-Report-Extremist-Offender-Management-in-Europe-Country-Reports.pdf>
 - ICSR (2012). *De-radicalising Islamists: Programmes and Their Impact in Muslim Majority States*. Geraadpleegd van <https://icsr.info/wp-content/uploads/2012/02/1328200569EISaidDeradicalisation1.pdf>
 - IJ (2015). *Prison Management Recommendations to Counter and Address Prison Radicalization*. Geraadpleegd via <https://theijj.org/wp-content/uploads/Prison-Recommendations-FINAL-1.pdf>
 - IND (2021). Intrekking van de Nederlandse nationaliteit bij veroordeling voor een terroristisch misdrijf of bij bedreiging voor de nationale veiligheid. Geraadpleegd van <https://ind.nl/en/Forms/5044.pdf>
 - Koehler, D. (2016). *Understanding deradicalization*. London, Engeland: Routledge.
 - Marseille, A. T., Bex-Reimert, V. M., Winter, P. D., Wever, M., & Winter, H. B. (2020). *Evaluatie wijziging van de Rijkswet op het Nederlanderschap in het belang van de nationale veiligheid*. Rijksuniversiteit Groningen-Faculteit rechtsgeleerdheid.
 - NCTV (2016). *Samenvatting Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 43*. Geraadpleegd van <https://www.nctv.nl/onderwerpen/dtn/documenten/publicaties/2016/11/14/samenvatting-dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-43>
 - NSCR (2015). *Gevangenisontwerp en detentiebeleving*. Geraadpleegd via <https://nscr.nl/factsheet/gevangenisontwerp-en-detentiebeleving/>
 - Pawson, R., & Tilley, N. (1997). *Realistic Evaluation*. London, Engeland: SAGE.
 - Pawson, R., & Tilley, N. (2004). *Realist Evaluation*. Geraadpleegd van http://www.communitymatters.com.au/RE_chapter.pdf
 - Pressman, D. E. (2016). The complex dynamic causality of violent extremism: Applications of the VERA-2 risk assessment method to CVE initiatives. In *Disaster Forensics* (pp. 249-269). Springer, Cham.
 - Radicalisation Awareness Network (2019). *Rehabilitation of Radicalised Terrorist Offenders for first-line practitioners*. Geraadpleegd van <https://ec.europa.eu/home->

[affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_rehab_manual_en.pdf](https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_rehab_manual_en.pdf)

- Radicalisation Awareness Network (2020). *RAN Collection of inspiring practices*. Geraadpleegd via https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/ran-search_en
- Reclassering (2019). *Missie en visie*. Geraadpleegd via <https://www.reclassering.nl/over-de-reclassering/missie-en-visie>
- Stichting Samenwerken voor Veiligheid (2017). *Veiligheid, Gezondheid en Milieu Checklist Aannemers*. Geraadpleegd via <https://www.vca.nl/application/files/3015/8084/7119/VCA-checklist-2017-6-0.pdf>
- Schuurman, B., & Bakker, E. (2016). Reintegrating jihadist Extremists: Evaluating a Dutch initiative, 2013–2014, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 8(1), 66–85.
- Thijs, F., Rodermond, E., & Weerman, F. (2018). Verdachten van terrorisme in beeld: achtergrondkenmerken, 'triggers' en eerdere politiecontacten. *Politiek en Wetenschap*, 102.
- Uitermark, J., Gielen, A. J., & Ham, M. (2012). *Wat werkt nu werkelijk? Politiek en praktijk van sociale interventies*. Amsterdam, Nederland: van Gennep.
- UNODC (2016). *Handbook on the Management of Violent Extremist Prisoners and the Prevention of Radicalization to Violence in Prisons*. Geraadpleegd via https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/Handbook_on_VEps.pdf
- Van der Heide, L., & Schuurman, B. (2018). Reintegrating Terrorists in the Netherlands: Evaluating the Dutch approach. *Journal for Deradicalization*, 17, 196–236.
- Veldhuis, T. (2015). *Captivated by fear: an evaluation of terrorism detention policy*. Groningen, Nederland: Ridderprint.
- Webber, D., Chernikova, M., Kruglanski, A. W., Gelfand, M. J., Hettiarachchi, M., Gunaratna, R., Belanger, J. J. (2018). Deradicalizing detained terrorists. *Political Psychology*, 39(3), 539-556. doi:10.1111/pops.12428
- Weenink, A. (2015). Behavioral problems and disorders among radicals in police files. *Perspectives on terrorism*, 9(2), 17-33.
- Weenink, A. (2019). *De Syriëgangsters*. Woerden, Nederland: Politie Landelijke Eenheid. Geraadpleegd via: <https://www.politie.nl/binaries/content/assets/politie/onderwerpen/publicaties/2020/politie-2019-rapport-de-syriegangsters.pdf>
- Weggemans, D., & De Graaf, B. (2017). *Reintegrating Jihadist Extremist Detainees - Helping Extremist Offenders Back into Society*. London, Engeland: Routledge.

Documentenlijst

H1

- DJI Factsheet MAR (jaartal onbekend)

H2

- DJI TA productspecificatie (2018)
- DJI Factsheet TA (2019)

-
- DJI Brede visie op radicalisering en extremisme (2020)
 - DJI Informatieblad 'Basis en plusprogramma', 2020

H3

- PARE Jaarrapportage 2020
- Cursusmateriaal Kvv, sociaal netwerk en relaties, Mijn geld goed geregeld, Werk en inkomen, CoVa 2.0, *Inclusion*, LSE
- Documentatie LSE (ppt Forsa) en evaluatierapport Forsa en Familiesteunpunt
- Documentatie PrO-ZORG

H4

- DJI productspecificatie TA (2018)
- Handleiding TA van DJI (2020)
- DJI kader ideologische spiegelgesprekken (2019)
- Factsheet Ideologische Spiegelgesprekken
- Individuele evaluatieformulieren van de formeel gevoerde ideologische spiegelgesprekken
- Ideologische spiegelgesprekken Monitor (Exceldocumenten)
- Plan van aanpak islamitische filosofie
- Evaluatiedocumenten islamitische filosofie opgesteld door islamitisch geestelijk verzorgers
- Filosofie en Humanisme Cursusmateriaal voor cursusleiders, jaartal onbekend
- PARE jaarrapportage 2020

H5

- Islamitische geestelijke verzorging bij de Dienst Justitiële Inrichtingen. Religieus beleid Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) inzake Islamitische Geestelijke Verzorging Justitie, M. Ajouaou (z.d., in opdracht van het CMO, intern document, niet gepubliceerd).

Bijlage 2: Respondentenlijst

Overzicht respondenten	Aantal
PLV directeur TA	3
Afdelingshoofd TA	2
Casemanager TA	3
Psycholoog TA	2
Islamitisch geestelijk verzorgers DJI (inclusief het hoofd Igv)	7
Humanistisch geestelijk verzorgers DJI	3
Maatschappelijk werker TA	1
Docenten TA	2
PIW'ers TA	3
Gedetineerden drie TA's	9
Reclassering Nederland	3
LSE	4
De Waag	2
Gemeenten	7
De DJI	3
Totaal	54

Bijlage 3: begeleidingscommissieleden en betrokken organisaties

Leden begeleidingscommissie evaluatieonderzoek:

- Frank Borst, de Dienst Justitiële Inrichtingen
- Charlotte Lameijer, Ministerie van Justitie en Veiligheid
- Elanie Rodermond, Vrije Universiteit Amsterdam en Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving
- Sef Wijnands, Ministerie van Justitie en Veiligheid

Organisaties die medewerking hebben verleend aan dit onderzoek:

- De Dienst Justitiële Inrichtingen
- Verschillende Nederlandse gemeenten
- Het LSE
- Het Ministerie van Justitie en Veiligheid
- De NCTV
- Reclassering Nederland
- De Waag